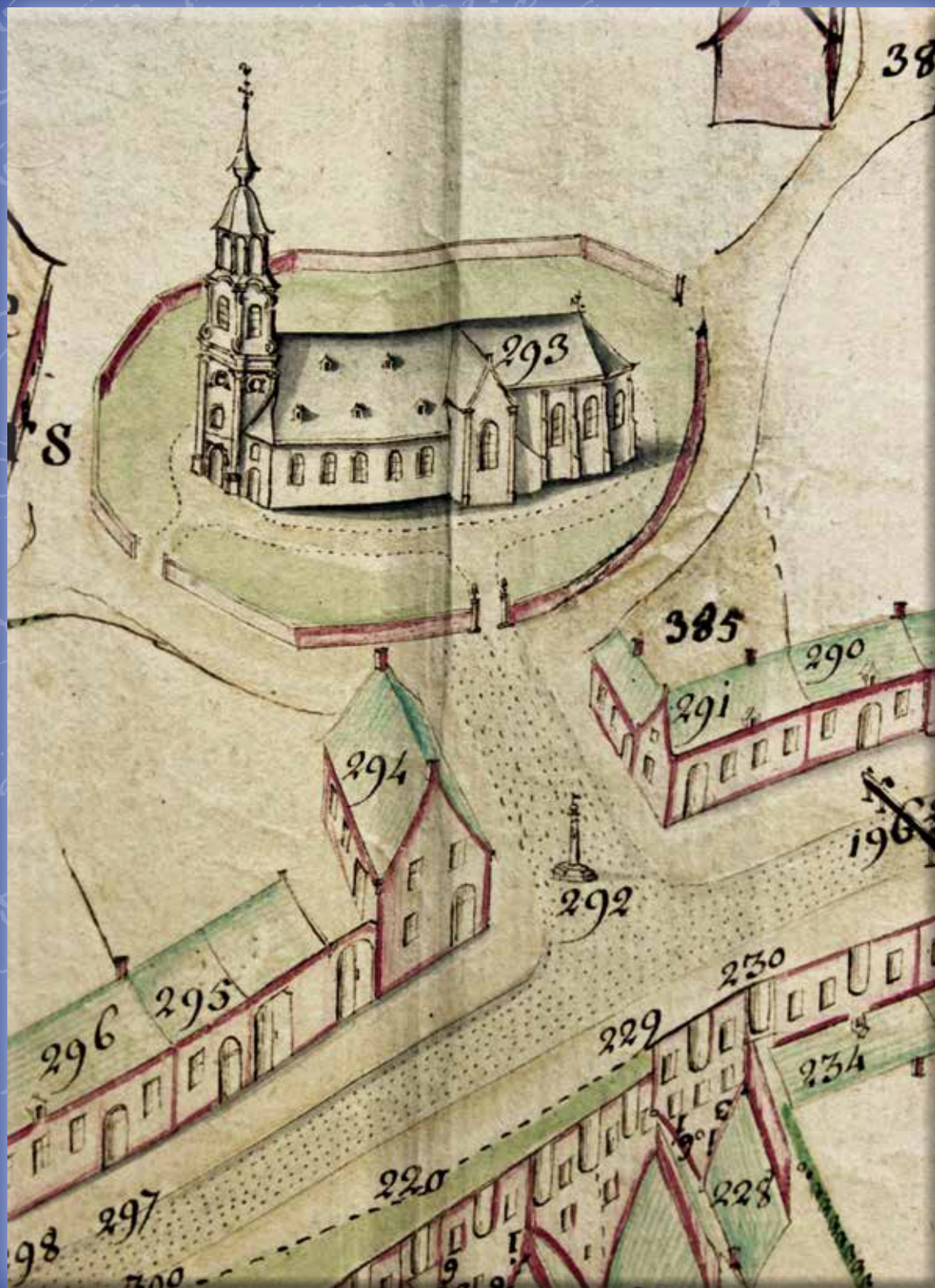

Mededelingen

van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw

Uit het archief

Abdijarchief Bornem, Kroniek van Andreas Metz 1885-1899 (MA-AB-D013-068)

November 1898.

Groote Diergaarde ALEXANDER

Recht over 't Gemeentehuis te **BORNHEM**.

WEDDING VAN 10 FR.

Dezen avond om 8 ure stipt

EEN ROEKELOOZE

Een uwer gekenden: een Bornhemsche bar-
bier heeft eene wedding met den temmer Alex-
ander aangegaan dat hij in het hok van den
wreeden leeuw Sultan zal gaan, en aldaar bij
den leeuw, den heer temmer Alexander zal
scheeren. De naam van dezen roekelooze is goed
gekend. Het is d'heer **Henri PAUWELS** (bijge-
naamd **DEN BERREVOETS**,) wonende op den Dries
te Bornhem.

Dit zal de eerste maal zijn dat de achtbare in-
woners van Bornhem zulk eene wondere en aan-
doenlijke voorstelling zullen komen bezichtigen.

PRIJZEN DER PLAATSEN:

Stoelen rijen fr. 1,00; - Eerste rang fr. 0,75; - Tweede rang fr. 0,50.

Al de gunstkaarten zijn voor dien dag opgeschorst.

Druck. De Maeyer, Bornhem.

Vooraleer te beginnen zullen de 10 fr. in de handen van een toeschouwer gestort worden.

Verantwoordelijke uitgever: Luc Rochtus, Van Breestraat 33, 2018 Antwerpen

Zetel van de vereniging: Erfgoedhuis De Casteleyn, W d'Urselstraat 5, 2880 Hingene-Bornem

Secretaris: W. Verstraeten, Dascottelei 14 bus 6, 2100 Antwerpen, e-mail: heemkunde_klein_brabant@skynet.be

Rek.nr.: BE63 0682 0091 4208

Cover: **Detail uit de kaart van Carolus J. Everaert (1774) (foto Jos Winckelmans) (©Brussel ARA, T459/8812)**

Redactie: Benny Croket

Realisatie en druk: N.V. Drukkerij Baeté, Puurs

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de vorm en inhoud van de door hen ondertekende bijdragen

Artikels mogen overgenomen worden mits bronvermelding en toestemming van auteur of uitgever

Voorwoord van de voorzitter

L.S.,

De erfgoeddag van dit jaar staat in het teken van "Zorg". Dat thema is echter zo alomvattend: van armenzorg, over bejaardenzorg, huis-houdzorg tot zorg voor het leefmilieu met focus op mensen, dieren en goederen. Zorg dus voor kwetsbaarheid in het algemeen.

Voor heemkundigen in het bijzonder: zorg voor het landschap, het eigen erfgoed en de identiteit, patrimoniaal en menselijk.

Identiteit wordt gemaakt door een gemeenschappelijke geschiedenis, taal, landschap en klimaat. 'En', zo schrijft Rory Stewart in "De Schotse Marsen", 'het is het landschap dat de mens boetseert. Bezoek en bestudeer dus het landschap en je leert de bewoner kennen.' Maar de moderniteit rukt op en tradities en gewoonten gaan verloren.

Maar toch, nog even aanhalen wat een hoger diplomaat over zijn tegenpartij zei in de nasleep van de recente contacten tussen de twee wereldgrootmachten: 'Hij wil de problemen van vandaag aanpakken, maar de wereld zit zo in elkaar dat je vandaag vastloopt als je niet naar het verleden kijkt.'

Weinig streken hebben zoveel erfgoed en zijn zo goed gedocumenteerd als Klein-Brabant, een unieke identiteit door zijn bijzondere ligging tussen grote rivieren.

Als wij terugblikken op de geschiedenis van onze Vereniging, die dit jaar 80 jaar bestaat, dan mag ik als voorzitter trots vaststellen dat drie generaties bestuursleden goed geZORGd hebben voor de Vereniging, waarvoor mijn dank en erkentelijkheid voor de onbaatzuchtige inzet!

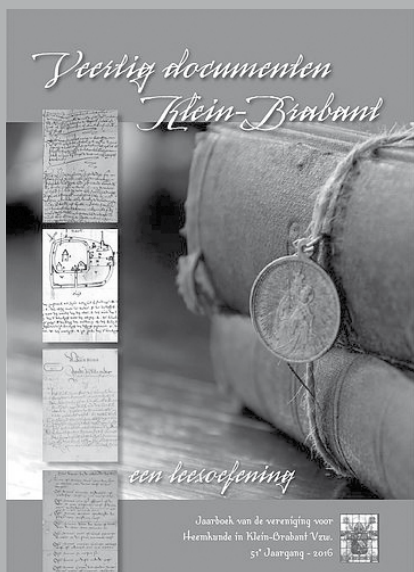
Nog veel studie- en leesgenot,

Luc Rochtus,
voorzitter van de
Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw,
lente 2017

TIJDENS DE MAAND JULI IS ERFGOEDHUIS DE CASTELEYN
WEGENS VAKANTIE GESLOTEN

Nog verkrijgbaar Jaarboek 2016

Veertig documenten Klein-Brabant. Een leesoefening.

Jaarboek 2016 is de bundeling van veertig vlot lezende artikels, geschreven door de vrijwilligers Paleografie van De Vrienden van het Archief Bornem en een aantal heemkundigen. Ze behandelen gebeurtenissen, zowel belangrijke feiten als meer anekdotische faits-divers, in en om Klein-Brabant – alle deelgemeenten komen aan bod – in het tijdskader van de dertiende tot de negentiende eeuw. Bovendien zijn de behandelde archivalia fotografisch weergegeven, gevolgd door een minutieuze transcriptie. Op die manier kan het, naast een aangenaam leesboek voor iedereen, ook een leerboek zijn voor hen die zich willen verdiepen in de paleografie.

Jaarboek 2017 is bijzonder interessant voor de Klein-Brabantse historiografie om reden van:

- concrete en correcte studie van authentiek bronmateriaal
- uitgave van dit bronmateriaal
- verwerking van die brongegevens, aangevuld met raakpunten, in een synthese.

Een aanrader!

Voor inlichtingen en bestellingen: zie cover achteraan

Wans, een Antwerps barokschilder in Hingene

Benny Croket

Lezend in het boek *'500 jaar verzamelen in Antwerpen. Een passioneel verhaal'* bleef ik stilstaan bij de naam van een kunstschilder die in het derde kwart van de zeventiende eeuw een 'landschap' had geschonken aan de Antwerpse Sint-Lucasgilde: Jan Baptist Martin Wans.¹ Het is immers een niet alledaagse familienaam, waarvan ik quasi zeker was die in zeventiende-eeuwse documenten ook in Hingene sporadisch te zijn tegengekomen. Mijn interesse was gewekt en ik voelde de nood om meer over die man en de eventuele band met Hingene te weten te komen. In eerste instantie speurde ik in mijn eigen bestanden om te zien of ik niet droomde en... bleek dat ik klaarwakker was. Zowel in het fonds Oud Gemeentearchief Hingene, in het Rijksarchief Antwerpen, als in het Stadsarchief Antwerpen zocht ik nog specifiek naar extra-gegevens over deze persoon en zijn aanverwanten. En via Google vond ik wat info over het artistieke leven van deze Antwerpse collega van bloemenschilder Gaspard Peeter Verbruggen en landschapschilder Jan Siberechts. Of Wans eenzelfde bekendheid had dan die tijdsgenoten is met wat we nu weten eerder twijfelachtig, maar hij verdient een opwaardering, zeker nu we weten dat hij een tijdlang in Hingene woonde en er stierf. Wie was hij en waar vinden we zijn doeken? Heeft hij in de kerk van Hingene of ruimer in Klein-Brabant werk nagelaten? Bij particulieren misschien? Hoe kunnen we hem artistiek beter profileren? Nog te veel vragen. Om antwoorden te vinden en om zijn summiere biografie wat aan te dikken is diepgaander onderzoek nodig – vooral in het stadsarchief van Antwerpen. Dit artikel is slechts een aanzet.

Wat was tot nu toe bekend over Jan Baptist Wans?

Thomas Wans en Joanna Ferraert (Verhaert-Veraert) lieten hun zoon Jan Baptist op 28 mei 1628 dopen in de Onze-Lieve-Vrouwkathedraal van Antwerpen, noorderkwartier. Zijn dooppeter en -meter waren de koster en Maria van der Goes.² Op vrij jonge leeftijd werd hij leerling bij kunstschilder François van Oosten. Zijn erkenning als meester kreeg hij echter pas in 1656. Eind maart 1659 huwde hij in de Sint-Jacobskerk met Cornelia van der Stael.³ In diezelfde kerk werden twee van hun kinderen gedoopt: Cornelius Norbertus (11 juli 1661) en Joannes Baptista Wans. Deze laatste werd op de dag van zijn geboorte (17 juni 1663) thuis gedoopt, maar kreeg pas op 11 augustus zijn officiële doop in de kerk. Later was Wans gekend als landschapschilder en men noemde hem 'kapitein', omdat hij een tijdlang in functie was bij de Antwerpse burgerwacht.⁴ Hij liet zich in 1662 inschrijven als buitenpoorter van Antwerpen.⁵ Maar hij zou het jaar daarvoor Antwerpen al verlaten hebben.⁶ Waar en wanneer hij overleden is, is niet geweten. Dat moet na 1684 geweest zijn, want medio 1685 procedeerde hij nog tegen een arts.⁷ Mogelijk was hij zelfs nog in leven in juni 1687. Zijn familienaam werd soms geschreven als Wans.⁸

Jan Baptist Wans schilderde voornamelijk landschappen, maar ook religieuze onderwerpen en stillevens waren hem niet vreemd. Sommige van zijn landschappen waren in een Italianiserende stijl. Tevens zou hij werk van

Anthony van Dyck gekopieerd hebben. Er resten ons echter maar enkele schilderijen van deze Antwerpse kunstenaar.⁹

Aert en Lissen Wan(t)s

Om Jan Baptist Wans te situeren in Hingene, kunnen we niet naast de figuren van Aert Wants en diens dochter Elisabeth of Lissen Wans. Hoe de vork juist aan de steel zit, is me nog niet volledig duidelijk, maar zeker de laatste heeft met de komst van Jan Baptist Wans naar Hingene te maken.

Toen de Antwerpse, schatrijke en hooggeplaatste ambtenaar Gaspar Schetz in 1560 de 'heerlijkheid' Hingene overnam van zijn broer Melchior, kreeg hij te maken met de plaatselijke overheid die in functie bleef. Uiteraard wou hij, en nog meer zijn zoon en opvolger Conrard Schetz, greep krijgen op die nieuwe aanwinst. Voor zijn zaken in Hingene deed Conrard persoonlijk beroep op zijn ontvanger van het domein Hoboken, Daniël Baginier alias Baginemaker. Deze verbleef regelmatig enkele dagen in Hingene en stelde de rekeningen op voor zijn heer. Het lijkt erop dat Conrard, indien het hem uitkwam, zelf mensen uit zijn Antwerpse omgeving naar voor schoof om vooral de post van meier of baljuw in te vullen. Om die reden migreerde rond 1585 Bernaerd Maes, een gewezen pasteibakker, van Antwerpen naar Hingene. Zijn opvolger als meier was Adriaan van Paddenbroeck. Van Boetselaer had een grote hofstede aan de Dries in Hingene, waarin hij woonde en die in 1629 door zijn erfgenamen zal verkocht worden aan Conrard van Ursel, zodat die zijn domein beter kan inrichten,¹⁰ en nog een woning rechtover de kerk van Hingene welke gekend was als 'Den Inghele' (Den Engel).¹¹

Baljuw Van Boetselaer had meerdere dochters. Eén ervan, Jacqueline, huwde met Aert Wans, denkkelijk ook afkomstig van Antwerpen. Aert Wans werd voor de eeuwwisseling sergeant in Wintam en kreeg zijn opdrachten

van zijn schoonvader.¹² Sergeant of officier was in een dorp een functie die bestond uit het dagvaarden van de schepenen voor hun zittingen, het mee rondgaan bij schouwingen van de straten, het arresteren van misdadigers, de wacht optrekken of mee organiseren en nog een aantal taken meer. Hij werd door de dorpsheer benoemd en legde zijn eed af voor de baljuw.¹³ Jacqueline van Boetselaer stierf op vrij jonge leeftijd en heeft haar dochttertje Elisabeth of Lisken amper gekend. Haar man, Aert Wans, is enkele jaren later in Antwerpen overleden. Lisken Wans kreeg als wees twee voogden toegewezen en werd opgenomen in het huis van de baljuw, bij haar grootouders dus. Daarna verbleef ze nog een korte tijd in Brussel, onder andere in het huis van de heer van Bornem, en enkele jaren in Mechelen, bij mijnheer de Laenen.¹⁴ Als gaste of als jonge dienstmeid of een mix van de twee? Uiteindelijk zou ze eind 1627 in Hingene met baljuw Jan van Damme huwen, die al kinderen had uit een eerste huwelijk.¹⁵ Door deze verbintenis kwam Lisken in een gezin met een zekere status en bij de geboorte van hun zoon Maximiliaan, een jaar later, vroegen ze Anne de Robles, de echtgenote van Conrard II d'Ursel, als meter en meester David van der Linden (Lindanus, griffier-pensionaris van het Land van Dendermonde en auteur van *De Teneramunda*) als dooppeter. Het is deze Maximiliaan die circa 1658 baljuw werd in Hingene. Met zijn twee jaar jongere broer, Peeter van Damme, de rentmeester van graaf d'Ursel, had Jan Baptist Wans een duidelijke band. Elisabeth Wans stierf in 1672 en werd op het koor van de kerk van Hingene bijgezet in het graf van haar man. Een wapenschild siert deze grafsteen.¹⁶

Tussen Antwerpen en Hingene

Hoe kunnen we zo zeker zijn dat kunstschilder Wans in Hingene terecht kwam? Omdat diverse documenten dat bewijzen: doop- en begraafakten, een testament van Jan Baptist Wans, schepenaakten en uiteindelijk zijn grafsteen.

Op 10 september 1664 doopte Joannes de Vos, pastoor van Nattenhaasdonk, Maria Joanna Wans. Dit meisje was de dochter van Joannes Baptist Wans en Cornelia van der Stael. De peter en meter, Peeter van Damme en Gertrudis van der Stael, hielden het kindje ten doop.¹⁷ Wans en zijn vrouw verbleven dus zeker en vast in de parochie Nattenhaasdonk.¹⁸ Of Jan Baptist Wans, die sinds juni 1662 buitenpoorter van Antwerpen was, en dus vele stadsrechten behield, en zijn gezin bestendig in Hingene waren, is niet duidelijk. Zijn ze Antwerpen ontvlucht omdat de pest er rondwaarde?¹⁹ Wel merken we dat zijn vrouw bij de doop van Josse Corneille, zoontje van Maximiliaan van Damme, in augustus 1665 wel doopmeter was, maar bij de plechtigheid niet aanwezig was en zich liet vervangen.²⁰ Daarentegen, een jaar later hield Jan Baptiste Wans wel een zoon van Peeter van Damme boven de doopvont.²¹ In die periode kocht Wan(t)s diverse gronden, verspreid over heel Hingene, en had daar een grote som voor over: 8.200 gulden. Hij ging die niet zelf uitbaten, maar was geïnteresseerd in de pachtopbrengsten. Hij werd in die aankoop trouwens begeleid door rentmeester Peeter van Damme.²² Voor de meeste van die gronden werd de belasting 'op het bedrijf' betaald door de pachters, maar voor een zekere partij werd Wans over het jaar 1665 belast als 'ingesetene' van Hingene en moet hier dus gewoond hebben.²³ Mogelijk verbleef hij hier al in 1662, want in de zomer van dat jaar kocht hij twee renten, de ene met een kapitale som van 300 gulden en de andere van 400 gulden,

en is bij de registratie daarvan zijn woonplaats niet vermeld, wat er kan op wijzen dat hij in Hingene woonde. Bij de eerste rente was de verkoper trouwens Elisabeth Wans.²⁴ Bovendien bezat Jan Baptist Wans nog een andere rente, gehypothekeerd op grond op de Grote Hingenekouter, die hij al in 1652 had overgenomen. Hingene moet voor hem geen onbekend terrein zijn geweest.²⁵

Hoe kunnen we dit alles rijmen met zijn functie als kapitein van de Burgerwacht in Antwerpen? Als we het eedboek correct interpreteren zou hij zijn eed als kapitein in de derde wijk afgelegd hebben op 24 juli 1665. En in die eed zwoer hij de stad Antwerpen te helpen beschermen.²⁶ De derde wijk was ingedeeld in drie kwartieren en het kwartier dat Wans onder zijn bevel had, omvatte de Hoogstraat, Suikerrui, Eendestraat, Pieter Potstraat, Vlasmarkt en Kleine Pieter Potstraat. Een totaal van 228 woningen in 1672, waaruit hij zijn ondergeschikten rekruteerde. Hij was daar trouwens zelf ingeschreven als bewoner in een huis van de weduwe van Eyck.²⁷ De Burgerlijke Wacht had de plicht, na het krijgen van een order, huiszoekingen uit te voeren, te helpen bij brand, eventueel straten te bezetten, oproer onderdrukken, 's nachts de poorten te beschermen, te patrouilleren, enz.²⁸ Dit kan je niet waarmaken als je niet constant aanwezig bent, buiten enkele gewettigde afwezigheden van een paar dagen. Echter, tien jaar later, in 1682, vinden we zijn naam niet meer terug in de Burgerwachtlísten.²⁹ In het repertorium van de Antwerpse notaris Peeter van de Velde treffen we nog wel een akte aan, gedateerd 30 augustus 1675, waarbij Wans in een rechtszaak was verwickeld en waarin hij als 'capiteyn deser stadt' wordt betiteld.³⁰ En in een andere akte bij dezelfde notaris, in 1678, wordt hij vermeld als 'ingesetene deser stadt'.³¹ We moeten hieruit afleiden dat Jan Baptist Wans van medio 1665 en al zeker tot in 1678 in Antwerpen verbleef.

Met die notariële akte van 1678 is trouwens iets vreemd aan de hand. Het is een verkoopakte waarbij Wans en zijn echtgenote al hun onroerende goederen in Hingene en twee renten van elk vijftientig gulden ten laste van Hingense eigenaars verkopen aan rentmeester Peeter van Damme. De verkoopprijs wordt gesteld op Fl 8.000. Maar eerst stond er Fl 12.000, welk bedrag doorstreept is; toch een merkkelijk verschil. En nog vreemder

is dat een jaar later die overeenkomst wordt verbroken en Peeter van Damme alles terug overdraagt aan sieur Wans en dat er niet meer over een bedrag gesproken wordt.³² Een financiële constructie?

Cornelia van der Stael overlijdt in Antwerpen op 17 januari 1684. Twee dagen later wordt ze begraven in het klooster of de kerk van de predikheren, de huidige Sint-Pauluskerk.³³ Op verzoek van Jan Baptist Wans laten kunstschilder Gaspard Thielens en jonker Reginaldus Nijs dit acteren door notaris van de Velde, die dit document laat toevoegen aan het register van de schepenbank. Nijs, heer van ter Hagen, en Thielens, een bloemenschilder die bij Nijs inwoont, zijn al lang vrienden van Wans. Ze bevestigen dat ze op de begrafenis en uitvaartdienst aanwezig waren.³⁴ Dit laatste had zijn belang, want Jan Baptist Wans – het is de eerste keer dat we zijn beroep vinden naast zijn naam: ‘constschilder’ – is voor de helft erfgenaam van zijn vrouw en is via testament voogd van hun enige en minderjarige dochter, Maria Joanna.³⁵ En Cornelia van der Stael had een lijfrente gekocht van de stad: elk half jaar, telkens op 1 juli en 1 januari, moest de stad haar vijftientig gulden betalen. Wans vindt echter die rentebrief niet terug en omdat de betaling van 1 januari 1684 nog niet gebeurd is, stelt hij een advocaat aan om die laatste betaling nog te regelen met de stadsdiensten.³⁶

Kort na het overlijden van Wans' vrouw laten hij en zijn negentienjarige dochter gezamenlijk hun testament opstellen door notaris van de Velde. Daarvoor zakt de notaris met getuigen af naar de woning van Jan Baptist Wans in de Beddenstraat. Bezorgd om hun christelijke waardigheid, stellen beiden dat ze willen begraven worden bij de predikheren. Wat betreft al hun goederen, daarover mag de langstlevende beschikken naar goeddunken. Maar indien de dochter nog minderjarig zou zijn bij het overlijden van haar vader, dan wordt Peeter van Damme, rentmeester van graaf d'Ursel, haar testamentaire voogd. Bovendien wordt dan kunstschilder Gaspard Thielens, goede vriend van Wans, eveneens bevoegd over het beheer van de weesgoederen, zodat, en dit stelt Wans uitdrukkelijk, Maria Joanna niet onder de jurisdictie van de weeskamer van Antwerpen terechtkomt.³⁷

Was dochter Wans aangestoken door de devotie van de predikheren of dominicanen – in vele gevallen gericht op een vrouwelijk publiek –³⁸ feit is dat ze kloosterlinge wil worden bij de norbertinessen in Antwerpen. Ze treedt in als ongeprofeste religieuze, maar wil ze volwaardig zuster worden, dan heeft ze een dotatie en uitzet nodig. Er blijft haar niets over dan aan haar vader geld te vragen of haar moederlijk deel van de erfenis te verkopen. Omdat ze nog minderjarig is en dus onmachtig om te verkopen, dient ze een rekwest in bij de Secrete Raad om meerderjarig te worden verklaard. Dit wordt haar gegund en in mei 1687 verkoopt ze al haar rechten in de erfenis aan haar vader, die haar daarvoor een som geld overhandigd.³⁹ Zo wordt Jan Baptist Wans, bijna zestig en zonder vrouw en kinderen, de enige eigenaar van de onroerende goederen in Hingene.

Was hij al in Hingene of vertrekt hij nu pas naar Hingene? Verblijft hij bij Maximiliaan of Peeter van Damme? In de jaren 1686-1690 zien we zijn naam genoteerd in een aantal dispuuten voor de schepenbank van Hingene, maar dat bewijst niets. Klaarblijkelijk had hij toch liquide middelen nodig, want hij verkoopt een rente met een kapitaal van 2.800 gulden en hypothekeert daarvoor enkele van zijn gronden.⁴⁰ En begin 1689 koopt hij nog een hofstede met huis, schuur, stallingen en een stukje grond in dezelfde straat als waar de van Dammes wonen, zijnde de belangrijkste dorpsstraat

van Hingene, lopende van de kerk richting Dries en heeft hij daar 880 gulden voor veil.⁴¹ Baljuw Maximiliaan van Damme stelt zich borg voor hem.

De sterk uitgesleten grafsteen van Jan Baptist Wans, kapitein en wijkmeester van Antwerpen, in de kerk van Hingene

Hij heeft er niet lang genot van gehad. Op 30 april 1690 sterft Jan Baptist Wans in Hingene. Pastoor Grootaert schrijft in het overlijdensregister: '1690 30 aprilis obiit Joannes Baptista Wans [a]etatis [sue] 62 sepultus est in choro Ecclesiae de Hingh[ene]'.⁴² En hoogstwaarschijnlijk door toedoen van de broers van Damme wordt er op zijn graf een grafplaat gelegd met daarin gekapt: 'D.O.M. / Sepulture / van d'heer Johan Baptiste / Wans in synen leven capiteyn / ende wyckmeester geweest / der stadt Antwerpen sterf / den 30 april 1690 // Bidt voor de siele'. Bovenaan het I.H.S.-monogram. Na de begrafenis volgt een kaveling van zijn goederen en die komen terecht bij de kinderen en denkelijk ook de kleinkinderen van Jan van Damme en Lisken Wants. Die kaveling hebben we echter niet teruggevonden, maar ze wordt vermeld in een renteverkoop en het testament van Maximiliaan van Damme.⁴³

De grafsteen bevond zich tot eind negentiende eeuw in de oude kerk van Hingene – daar werd hij nog opgetekend door pastoor Verhaegen – maar toen was er al een herschikking gebeurd en lag deze dus niet meer op zijn originele plaats. Begin jaren zeventig van vorige eeuw vond de pastoor het nodig een nieuwe vloer te leggen in de nieuwe kerk en daarin een aantal oude grafplaten te verwerken. Die van Wans verhuisde op die manier naar de nieuwe kerk – de fotograaf van het KIK fotografeerde hem daar. Later werd over die vloer een systeem van vloerverwarming geconstrueerd en afgedekt met verwijderbare vloerplaten, waardoor Wans' zerk nu verstopt ligt.⁴⁴

Zou het geen goed idee zijn om de grafsteen van deze kunstenaar op te waarderen door de letters uit te kappen en hem terug te integreren in de oude kerk? Idem met de andere grafplaten, want ze zijn geschreven ge-

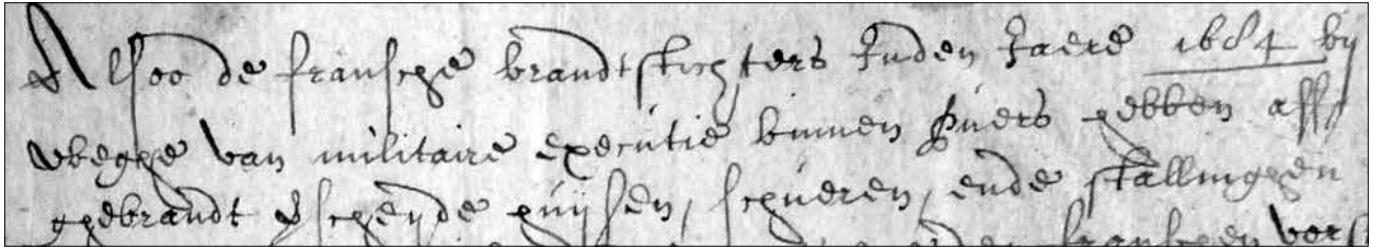
schiedenis, toch? En de kennismaking met kunstschilder Jan Baptist Wans, tot voor kort voor mij een onbekend iemand, waarvan we nu met zekerheid kunnen zeggen dat hij in de jaren zestig van de zeventiende eeuw

en op het einde van zijn leven in Hingene verbleef, werd voor mij een interessante en aangename ontdekkingstocht. Ook daar doen we het voor.

- ¹ DE PAEPE, T., 'Een menigte van schoone schilderijen. De kunstverzameling van het Antwerpse Sint-Lucasgilde en de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, 1664-1810' in: VAN BENEDEN, B., e. a., *500 jaar verzamelen in Antwerpen. Een passioneel verhaal*, (KMSKA-Davidsfonds), Leuven 2013, p. 106
- ² Dit gegeven klopt en is te vinden in Stadsarchief Antwerpen (SAA), Doopregisters Onze-Lieve-Vrouw-Noord PR#33; SAA, Huwelijksregister Onze-Lieve-Vrouw-Noord 1615-1650 (PR#205): Thomas Wants en Joanna Veraert waren op 23 april 1626 gehuwd in Onze-Lieve-Vrouw-Noord; Thomas Wants, die Carolus Gernier als getuige had, wordt er aangeduid als 'miles' (soldaat?)
- ³ Te vinden in SAA, Huwelijksregisters St.-Jacobs PR#220; de getuigen waren Joannes Nijs en Guilielmus Goossens
- ⁴ *Catalogue du Musée d'Anvers*, (l'Académie Royale des Beaux-Arts), Antwerpen 1857, p. 366-367
- ⁵ VAN ROEY, J., *Antwerpse Poortersboeken Vol. 4: 1609-1712*, (Stadsarchief Antwerpen) Antwerpen 1977
- ⁶ [online] https://en.wikipedia.org/wiki/Jan_Baptist_Martin_Wans (maart 2017)
- ⁷ DUVERGER, E., *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw, Volume 1, Part 11*, (Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België), Brussel 2001, p. 336
- ⁸ Nederlands Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie; [online] <https://rkd.nl/nl/explore/artists/82824> (maart 2017)
- ⁹ [online] https://en.wikipedia.org/wiki/Jan_Baptist_Martin_Wans (maart 2017)
- ¹⁰ Rijksarchief Antwerpen (RAA), Oud gemeentearchief Hingene (OGAH) D056/7, folio 135verso (22 december 1629); de verkoopprijs bedroeg fl 1700. De heer van Hingene had toen al een dreef richting Notelaer over de Dries getrokken
- ¹¹ zie RAA, OGHA D056/7 (3 december 1615): Van Boetselaer verkoopt 'Den Engel' in 1615 aan Boudewijn de Gent; later komt het in het bezit van baljuw Jan van Damme
- ¹² Was Aert Wans militair geweest op het fort De Margriete te Nattenhaasdonk of op de Wintamschans?
- ¹³ MEES, L., *Geschiedenis der gemeente Hingene*, (eigen beheer), Hingene 1894, p. 178
- ¹⁴ RAA, OGHA D056/136/04: Voogdijrekeningen 1571-1629: rekening over Liesbeth Wants, weesdochter van Aert Wants 1622-1623
- ¹⁵ RAA, Parochieregisters Hingene, Huwelijken (Reg. H1)(film VR59): huwelijk op 30 december 1627 met als getuigen griffier Dirk Andriessen en Joannes Verelst; Jan van Damme was tevens sergeant-majoor van de Koninklijke Majesteit en had bepaalde militaire bevoegdheden, ook naar fort De Margriete (Sint-Margriet) toe
- ¹⁶ Aartsbisdom Mechelen (AAM): reeks Parochieomgrafierekeningen (A. verhaegen), Sint-Stefanus Hingene, 2 delen, 1901; J. Lauwereys, Graftschriften van het kanton Puurs: Breendonk, Hingene, Wintam, Eikevliet (handschrift in opdracht van de provincie Antwerpen, 1930) beschrijft dit gevierendeeld wapenschild: in 1 en 4 een klimmende leeuw en in 2 en 3 drie bollen; de grafplaat ligt nu in het torenkot van de kerk van Hingene; RAA, OGHA D056/9, Wettelijkheden 1651-1663, fol. 274: inventaris van de roerende goederen Jan van Damme-Elisabeth Wants (21 april 1657): het echtpaar had 11 schilderijen hangen waaronder de portretten van Jan van Damme, Elisabeth Wants, Adriaen van Boetselaer en Adriana van Paddenbroeck; het echtpaar van Damme-Wants woonde in een stenen huis rechtover de kerk van Hingene naast (ten zuiden van) griffier Toebent (huidige E. Vleminkxstraat)
- ¹⁷ RAA, Parochieregisters Nattenhaasdonk, Dopen 1662-1690 (Reg. 10-N1)(film VR61); de pastoor schreef de familienaam wel als Wams
- ¹⁸ De parochie Nattenhaasdonk omvatte de wijken Nattenhaasdonk en Wintam, wereldlijk onder Hingene
- ¹⁹ MARINUS, J. M., *De contrareformatie te Antwerpen (1585-1676)*, (KAWLSK), Brussel 1995, p. 29: 'Daarna luwde de pest even, maar vanaf 1664 had ze de stad opnieuw stevig in zijn greep. In Antwerpen bleef ze actief tot in 1672, met een vermindering in 1667 en 1670.'
- ²⁰ RAA, Parochieregisters Hingene, Dopen 1648-1703 (Reg. H3)(film VR59)
- ²¹ RAA, Parochieregisters Hingene, Dopen 1648-1703 (Reg. H3)(film VR59): doop van Petrus Albertus van Damme op 25 augustus 1666; Peeter van Damme had nog een andere zoon, Jean Baptiste, geboren in 1664, waarvan Elisabeth Wans de meter was en Maximiliaan van Damme in naam van meester Jean-Baptiste van der Goes dooppeter was; merk op dat bij de doop van Jan Baptist Wans ook een van der Goes betrokken was; gaat dit om de Antwerpse familie van tapijtenhandelaars? (zie BAETENS, R., *De nazomer van Antwerpens welvaart*, (Gemeentekrediet), 1976, deel I, p. 124)
- ²² RAA, OGHA D056/14: Verervingen 1663-1684, fol. 19 recto en verso: 2 maart 1665: verkoop door Philips Magnus van diverse gronden aan Jan Baptista Wants met vererving op 10 maart; RAA, OGHA D056/14, fol. 23 recto: 11 mei 1665: verkoop van land door Joos Permans aan Jan Baptista Wants met vererving op 12 juni; RAA, OGHA D056/14, fol. 26 recto: 30 mei 1665: akkoord tussen sieur Jan Baptista Wants en Philips Mangnus waardoor hun procesvoering ophoudt: de landen die Wants gekocht had van Magnus hadden een kleinere oppervlakte dan opgegeven voor verkoop, maar ze komen door tussenkomst van 'goede mannen' tot een overeenkomst waarbij Magnus aan Wants nog land verkoopt tegen een billijke prijs; Brussel Algemeen Rijksarchief (ARA), fonds d'Ursel, L1017, leenboek Hingene ca. 1640-1727: aanvang 1668 heeft Wans een leen gekocht van Joos en Jan Permans waarvoor hij de leenrechten betaalt en het verhef doet; RAA, OGHA D056/14, fol. 66verso: 10 april 1669: overeenkomst tussen Wants en Permans over het gekochte leen; dit leen komt later in handen van de dochter van Maximiliaan van Damme
- ²³ RAA, OGHA D056/283: Zetboeken 1664-1669; met kohier over 1665 opgesteld op 1 april 1666
- ²⁴ RAA, OGHA D056/9, Wettelijkheden 1651-1663, fol. 449verso en 452
- ²⁵ SAA, N#3956, Notariaat Peeter van de Velde, protocollen 1678-1679, fol. 172; RAA, OGHA D056/15, fol. 17verso
- ²⁶ SAA, GA#4801: Burgerlijke Wacht, eedboek van de wachtkamer met naamlijsten, rekeningen en rechten, 1630-1748
- ²⁷ SAA, GA#4829: Burgerlijke Wacht, wijken 1672
- ²⁸ SAA, GA#4824: Burgerlijke Wacht, Kapiteins tegen gilden, 1678
- ²⁹ SAA, GA#4831: Burgerlijke Wacht, wijken 1682; Maria Johanna overlijdt in augustus 1710
- ³⁰ SAA, N#3955, Notariaat Peeter van de Velde, protocollen 1675-1677, fol. 66verso
- ³¹ SAA, N#3956, Notariaat Peeter van de Velde, protocollen 1678-1679, fol. 172
- ³² RAA, OGHA D056/14: Verervingen 1663-1684, losse akte: op een kopie van de notariële akte van 15 februari 1678 noteert Toebent, de griffier van Hingene, dat deze verbreking gebeurde voor de schepenbank op 6 april 1679; Wants, die dan wordt vermeld als kapitein van de Burgerwacht van Antwerpen, wordt bijgevolg terug eigenaar van de gronden en de renten.
- ³³ SAA, PR#277, Begrafnisregister Onze-Lieve-Vrouw, 1680-1692; vele Antwerpenaren wilden in het klooster van de predikheren begraven worden (MARINUS, p. 187)
- ³⁴ SAA, SR#911, Schepenregister 1684 V, fol. 347
- ³⁵ Dat testament werd opgesteld voor notaris Adriaan van Tongerlo in Antwerpen op 16 november 1659; dit testament heb ik niet kunnen raadplegen
- ³⁶ SAA, SR#911, Schepenregister 1684 V, fol. 347verso en 383
- ³⁷ SAA, N#3958, Notariaat Peeter van de Velde, protocollen 1683-1686, fol. 2: 13 februari 1684: testament van Jan Baptist en juffrouw Maria Joanna Wans, zijn dochter
- ³⁸ MARINUS, p. 186
- ³⁹ RAA, OGHA D056/15, Verervingen 1684-1701, fol. 16recto-18recto, 10 mei 1687; RAA, OGHA D056/32, Schepenakten 1680-1689, 10 mei 1687
- ⁴⁰ RAA, OGHA D056/32, Schepenakten 1680-1689, 12 juni 1687
- ⁴¹ RAA, OGHA D056/15, Verervingen 1684-1701, fol. 40recto-42recto
- ⁴² RAA, Parochieregisters Hingene, Overlijdens-begravingen 1648-1703 (Reg. H3)(film VR59)
- ⁴³ RAA, OGHA D056/33, 10 april 1698: renteverkoop door baljuw Maximiliaan van Damme aan Joos van Moorter; ARA, fonds d'Ursel, L1012: 30 december 1703: testament Maximiliaan van Damme in huwelijk met Joanna Malfait
- ⁴⁴ MAERVOET, P., 'Honderd jaar overbrugd... en weer tekent er zich een nieuwe toekomst', in: BUNGENEERS, J. & DE VLEIGER-DE WILDE, K., *Op maat van de hertog. De bouw van een nieuwe kerk voor Hingene (1872-1906)*, (Prov. bestuur Antwerpen, kasteel d'Ursel), Antwerpen 2006, p. 169-172

Franse soldaten brandschatten Puurs in 1684

Dirk Binon

"Alsoo de Fransche brandstichters inden jaere 1684 bij weghe van militaire executie binnen Puurs hebben affgebrandt verscheide huizen, schueren ende stallingen."

In de tweede helft van de zeventiende eeuw verminderden de macht en de invloed van Spanje in de Zuidelijke Nederlanden. De Franse koning Lodewijk XIV probeerde de Spaanse Nederlanden in te lijven en voerde daarvoor vier oorlogscampagnes, onder meer in 1683-1684. Een groot deel van onze gewesten werd toen door de Fransen bezet. Het hertogdom Brabant, waar Puurs deel van uitmaakte, kreeg het zwaar te verduren, vooral door de voortdurende 'fouragering'¹ en krijgsbelasting van de Franse troepen.

Op 16 januari 1684 kwamen vanuit Doornik, waar het Franse leger van maarschalk d' Humières in winterkwartier lag, tweeduizend ruiters naar Asse gereden om zo'n belasting op te leggen en te innen. De volgende ochtend zwermde de soldaten uit naar de omliggende dorpen. Gemeenten, kloosters of kerken die niet (tijdig) betaalden, werden onder druk gezet of bestraft met zogenaamde 'militaire executie': brandstichting, mishandelingen en ontvoeringen.

Ook onze streek werd geteisterd door zulke 'belastingcollectioneurs'. In Willebroek, Tisselt, Leest, Kalfort en Oppuurs werden vele branden gesticht. Over soortgelijke gebeurtenissen in Puurs was tot nu toe niets bekend. Maar nu ontdekten we dat ook Puurs door zo'n 'militaire executie' getroffen werd. De gemeente kon of wou niet ingaan op de belastingeisen van het Franse leger en betaalde daarvoor een zware tol: zes huizen, een brouwerij, twee schuren en drie stallen werden door Franse cavaleristen in brand gestoken. Dat blijkt uit een notariële akte van 19 februari en 8 maart 1685 voor notaris Martinus De Smet.²

De akte maakt duidelijk dat de getroffenen vonden dat de geleden schade moest vergoed worden door de plaatselijke regeerders. Dat gebeurde met enig uitstel, waarschijnlijk door gebrek aan middelen. In februari 1685 werd een raming van de geleden schade opgesteld door meester-metsers **Jan DE DECKER** en **Peter VAN KERCKHOVEN** en de timmerlieden **Gillis DE DECKER** en **Peter VAN ASSCHE**.

Voor meester **Cornelius DE DONCKER** (1645-1690), 'chirurgijn', werd de schade geraamd op 509 gulden en 7 stuivers.³ Zijn schuur (71 x 21 voet)⁴ en stal (57 x 18 voet) werden door de Franse soldaten volledig afgebrand en de muren waren ingevallen.

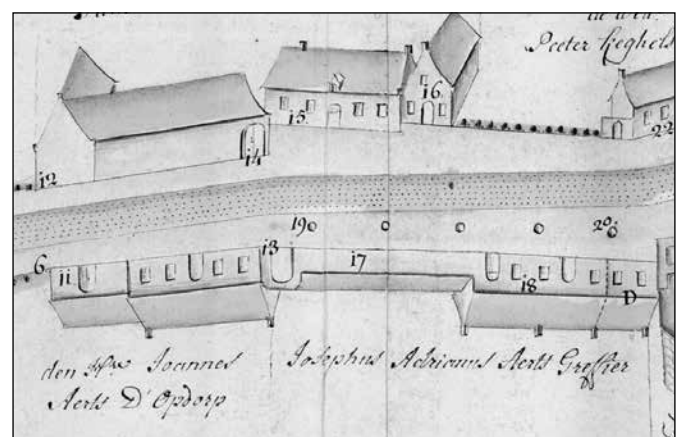
Bij **Adrianus LAUWERS** (1624-1699) gingen het woonhuis en de brouwerij met afhang in de vlammen op. De schade werd geraamd op 530 gulden en 1 stuiver. De afmetingen van zijn gebouwen worden in het verslag niet vermeld.

Peter PUTTEMANS (1645-1722) had heel wat schade aan de muren van zijn huis (44,5 x 22 voet). De kosten werden geraamd op 374 gulden en 13 stuivers.

Bij de erfgenamen van wijlen **Joannes VERTONGEN** (1619-1676) werd het huis (50 x 20 voet) dat ze verhuurden, erg getroffen. De schade werd geschat op 321 gulden en 7 stuivers.

Ook **Joannes AERTS** (1640-1700), gewezen griffier van Puurs, deelde in de klappen. Zijn schuur (56 x 25 voet) en stal (35 x 15 voet) gingen in de vlammen op. De schade bedroeg 419 gulden en 10 stuivers.

Bij **Egidius VAN MIEGEM** (1655-1693) staken de Fransen het woonhuis (56 x 23 voet) en stal (21 x 13 voet) in brand. De kosten voor de herstelling bedroegen 469 gulden en 8 stuivers.

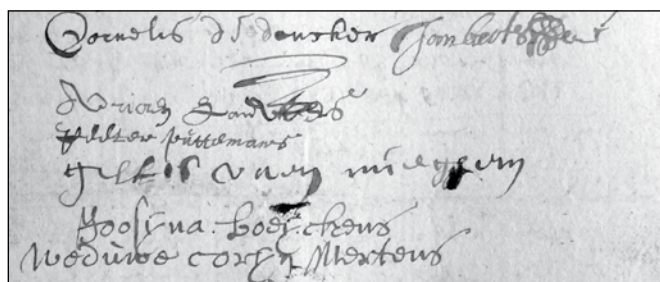
Puurs-Dorp in 1774 (detail). Gebouwen 14 en 15 waren van Egidius VAN MIEGEM (nu: Begijnhofstraat 10) en gebouw 17 was van Jan AERTS (nu: Begijnhofstraat 5) - honderd jaar later nog eigendom van dezelfde familie Aerts

Er was ook veel schade aan het woonhuis (43,5 x 26 voet) van **Josina BOEYCKENS** (1634-1718), weduwe van **Quirinus MERTENS** (+v1680).

Ook een ander huis (32 x 21,5 voet) van de weduwe werd zeer zwaar beschadigd. De herstellingskosten werden geraamd op 688 gulden en 13 stuivers.

De totale kostenraming voor de schade van de 'Franse furie' in Puurs in 1685 bedroeg 3.312 gulden en 19 stuivers, inclusief het arbeidsloon en de gebruikte materialen: stro, latten, roeden, wissel, nagelen, kalk en hout.

In de zomer van 1684 werd een bestand gesloten tussen Spanje, Frankrijk en Duitsland, met een wapenstilstand van 20 jaar. Maar nauwelijks enkele jaren later werd die al geschonden en brak de negenjarige oorlog (1688-1697) uit, tussen Frankrijk en de meeste andere West-Europese mogendheden. Ook die werd op Vlaams grondgebied uitgevochten. Tienduizenden buitenlandse soldaten overspoelden alweer het land en de plaatselijke bevolking werd opnieuw belast, uitgebuit, geterroriseerd met fouragering en

1685 - handtekeningen van de getroffen (Cornelius DE DONCKER, Jan AERTS, Adriaen LAUWERS, Peeter PUTTEMANS, Gillis VAN MIEGHEM, Joosina BOEYCKENS weduwe Coryn MERTENS)

'militaire executie'. Het dieptepunt was de beschieting van Brussel in 1695, die de hele middeleeuwse stadskern in de as legde en leidde tot de bouw van de huidige Grote Markt.

¹ Militaire opeising van kost, inwoon, voedsel voor mensen en paarden, en andere benodigdheden.

² Mogelijk waren er nog meer, maar werd er niet van alle vernielingen aangifte gedaan via een notaris, bij de regeerders van Puurs.

³ Een gulden bestond uit 20 stuivers. Ter vergelijking: één gulden was ongeveer het dagloon van een geschoold werkmans; een zak kalk kostte eveneens een gulden (het gewicht per zak is niet gekend).

⁴ Voor Puurs was 1 voet 0,27575 meter

Puurs en Kalfort tijdens WO II. Een kroniek

Recent verscheen een nieuw boek van de Puurse auteur en heemkundige Louis Callaert. Deze keer beschrijft hij het dagelijkse leven tijdens WOII in Puurs en Kalfort zoals hij dit beleefde als 7- tot 12-jarige jongen van de Kimpelberg, vlakbij het Fort van Liezele, en school liep in het dorp. Daarnaast kon hij putten uit vele gesprekken met rechtstreekse betrokkenen en onder meer ook de archieven van de kloosterzusters. Ook het verhaal van vele soldaten en opgepakte verzetsstrijders in Duitsland komt ruimschoots aan bod. Puurs en Kalfort tijdens WO II is een rijk gedocumenteerde kroniek van het dagelijks leven in de twee dorpen van een nog landelijke gemeente van 6.000 inwoners. Van grote en kleine gebeurtenissen terwijl de oorlog voortgaat en in kampen onmenselijke toestanden heersen. Over de aanloop van een verwachte oorlog, de vier jaren van bezetting en haar nasleep. De lotgevallen van de 16- tot 35-jarigen op de vlucht naar West-Vlaanderen en Frankrijk. De ongelijke strijd van het Belgisch leger tijdens de Achttiendaagse Veldtocht. Het wedervaren van de krijgsgevangenen. De moedige inzet van weerstanders. De dwang van verplichte arbeidsdienst. Het noodlot van idealistische strijders in Rusland. De vindingrijkheid van de bevolking voor het dagelijks overleven.

Louis Callaert, mede-oprichter van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, publiceerde talrijke werken, o.m. "Kroniek van Puurs in de 20ste eeuw", het dialectenwoordenboek "Puur Puus", de verklaring van alle straatnamen "Van Achterheide tot Zwaluwlaan" en de geschiedenis van Puurse winkels en cafés.

Te koop bij de auteur: Europastraat 14, Puurs, 03/8892314

De boekenoogst van het Emile Verhaerenherdenkingsjaar

Paul Servaes

Een nooit geziene stroom aan evenementen van allerlei aard overspoelde ons in het Emile Verhaerenherdenkingsjaar bij de honderdste verjaardag van zijn dood. In eigen land in Vlaanderen (Sint-Amands, Kortrijk, Hingene, Gent, Dendermonde, Mechelen, Leuven, Temse, Ieper, Berchem, Asse, Brugge, Sint-Anna-Pede, Genk, Sint-Niklaas, Galmaarden, Waarschoot, Bornem, Sint-Agatha-Berchem, Aartrijke, Lebbeke, Ronse, De Panne ..., in Brussel (en Elsene, Sint-Gillis) en in Franstalig België (Honnelles, Frameries, Mons, Namur, Elouges, Charleroi) maar ook in Frankrijk (Saint-Cloud, Rouen, Saint-Remy de Provence), Roemenië (Cluj), Polen (Warschau), en Rusland (Moskou). Even indrukwekkend is de lijst van publicaties bij dit eeuwfeest. Het gaat om heruitgaven van dichtbundels van Verhaeren, Nederlandse vertalingen en om catalogi of essays bij meerdere tentoonstellingen. Ongelooflijk maar waar.

Leonid Pasternak - Le Forgeron

Enkele jaren voor zijn tragische dood, vlak voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, staat Emile Verhaeren op het toppunt van zijn roem in de hele wereld. De Parijse uitgeverij Mercure de France zorgt voor een echte Europese verspreiding van zijn dichtbundels. Hij geeft lezingen in heel Europa, tot in Rusland toe. Zijn werk wordt in de belangrijkste Europese talen vertaald. In

Duitsland denkt zijn vriend Stefan Zweig er zelfs aan zijn volledig oeuvre integraal in het Duits te vertalen. Momenteel zijn we goed op weg om dit doel ook in Vlaanderen te bereiken. Een belangrijke bijdrage aan Nederlandse vertalingen leverden o.a. Martien Beversluis, Julien De Mey, Frans Boenders en Christina Guirlande. Het leeuwenaandeel komt evenwel van Stefaan van den Breemt die al meerdere integrale dichtbundels in vertaling publiceerde. Dit jaar kwam "Les Villages illusoires" aan de beurt. Onder de titel "**Dorpen van gezichtsbedrog**" publiceerde uitgeverij P uit Leuven deze belangrijke bundel. Tot de vijftien gedichten uit deze bundel behoren enkele van de bekendste van Verhaeren, zoals "Le Passeur d'eau/De Veerman", "Le Vent/De Wind" en "Le Forgeron/De Smid". Maar ook de vissers, de molenaar, de schrijnwerker, de klokkenluider, de grafdelver en de touwslagers zijn protagonisten in deze reeks scènes uit Verhaerens geboortedorp Sint-Amands. Zij worden allemaal voorgesteld als zonderlinge individuen die worstelen met hun omgeving, hun bestaan en hun ideeën.

Zo kampt de veerman met de stroom om koste wat kost zijn ideaal aan de andere oever te bereiken, maar blijft hopen ondanks zijn nederlaag. In het slotgedicht "Les Meules qui brûlent/Brandende hooischelven" verkondigen de in brand gestoken hooimijten het einde van het platteland en het aantreden van een vlucht naar de stad en de komst van de nieuwe wereld. In zijn "woord vooraf" gaat David Gullentops hier dieper op in. Hij stelt ook dat deze autonoom staande bundel niet tot een bepaalde schrijfperiode in het oeuvre van Verhaeren behoort, maar eerder een afsluit en een nieuwe inleidt. Hij kan het ook niet nalaten te wijzen op de sporen van intellectueel anarchisme in deze bundel met de smid als kernfiguur die "meester blijft van zijn denken, van zijn arbeid en van zijn existentie, teneinde de emancipatie, verantwoordelijkheid en solidariteit vooruit te stuw". Van Lieven D'hulst is het "nawoord" waarin de vertaalmethode van Van den Breemt onder de loep wordt genomen, verwijzend naar die van Stefan Zweig en naar de poëtica van Verhaeren zelf. Geen enkele vertaler naar het Nederlands heeft zich zoals Van den Breemt ingezet om consequent te sleutelen aan zijn vertalingen om Verhaeren zo dicht mogelijk te benaderen. Hij geeft hierbij aandacht aan de betekenis, de specifieke taal van de dichter, de zinsbouw, het ritme en het rijm. Een bovenmenselijke taak die hij toch tot een goed einde wist te brengen en zich hierin een echte meester toonde. Met enkele voorbeelden bewijst D'hulst dit ten volle.

Voor wie liever een keuze uit het hele oeuvre van Verhaeren wil lezen, is er nu ook de lijvige en mooi door Lannoo uitgegeven bloemlezing "**Verhaeren Veerman**" van de hand van de bekende dichter en vertaler Koen Stassijns. Hij zorgde voor een degelijk en omvangrijk overzicht en vertaalde maar liefst 78 gedichten uit 27 dichtbundels van Verhaeren, gaande van de eerste "Les Flamandes/De Vlaamse vrouwen", tot de laatste "Les Flammes hautes/De hoge Vlammen" die postuum verscheen. De klassieke gedichten zoals "Mon Village/Mijn dorp" en "Le Vent/De Wind" en "L'Escout/De Schelde" (6 bladzijden lang) en elf gedichten uit de liefdespoëzie ontbreken uiteraard niet. Ze werden vroeger al wel vertaald, maar niet altijd integraal. Koen Stassijns deed het wel en met brille in een prachtig hedendaags Nederlands, met aandacht voor Verhaerens bekende ritme en rijmschema. Het kan nauwkeurig worden vergeleken, want van elk gedicht wordt ook de originele Franse versie afgedrukt en gelukkig die uit de eerste uitgave van de bundel. Het is de meest authentieke tekst, waaraan Verhaeren nog niet gesleuteld heeft voor een heruitgave om de criticasters die zijn taal te Vlaamsklinkend vinden ter wille te zijn. Over de gemaakte keuze van de gedichten door Koen Stassijns kan worden gediscuteerd, ook over het al of niet zelf vertalen van Verhaerens beroemdste gedicht "De Veerman". Als vriendendienst nam hij de recente vertaling door Patrick Lateur op in de bloemlezing omdat je niet ten allen prijze moet willen verbeteren wat perfect is. Zo missen we Stassijns' visie op dit gedicht waarvan we nog altijd op de ultieme versie wachten. Ook mis ik "Le Forgeron", "L'Arbre" en vooral het ontroerende slotgedicht uit "Les Plaines" met daarin de onvergetelijke versregels als "Mais je suis né, là-bas, dans les brumes de Flandre". Het doet niets af van het huzarenstuk dat Koen Stassijns hier

presteerde. Hij mag er zich op beroemen het beste uit Verhaerens poëzie in het Nederlands voor zijn eigen volk te hebben gebracht. Drie jaar heeft hij eraan kunnen werken, dankzij een werkbeurs van het Vlaams Fonds voor de Letteren. Het resultaat is echt schitterend. Bovendien is Stassijns ook de enthousiaste ambassadeur van de dichter in dit Verhaerenjaar. Onder het motto "Allemaal Verhaeren" maakt hij een tournee in het hele Vlaamse land met een vertelprogramma rond Verhaerens poëzie, al of niet met muziek opgeluisterd. Ook dat is uniek, maar past volledig in zijn eigenzinnige benadering van het werk van Verhaeren. 'Beste lezer, lees de gedichten bij voorkeur luidop', schrijft hij aan het slot van zijn voorwoord in het boek, en terecht. Verhaeren ook las zijn gedichten voor terwijl hij met een breed gebaar de cadans aangaf die zijn ritmische verzen moest begeleiden. De inleiding is van Rik Hemmerijckx, conservator van het Verhaerenmuseum, die op een onnavolgbare wijze het boeiende leven en het veelzijdige oeuvre van Verhaeren samenvat in enkele bladzijden. Je moet het maar kunnen. Ze geeft de bloemlezing, die een openbaring wil zijn en een introductie tot de grootste figuur uit de Vlaamse letteren, een opvallende meerwaarde.

Georges Tribout - Emile Verhaeren met wandelstok

In dit herdenkingsjaar hebben de "Archives et Musée de la Littérature" (AML) niet minder dan drie nieuwe delen van het verzameld poëtisch oeuvre van Emile Verhaeren op de markt gebracht. Deze heruitgave van Verhaerens poëzie is meer dan een louter herdrukken, het is een kritische uitgave die alle versies aangeeft die Verhaeren ooit van elk gedicht maakte. Hij had immers de (slechte?) gewoonte voor elke heruitgave van een bundel elk gedicht opnieuw onder handen te nemen en het te herschrijven om tot de ultieme versie te komen. Hij was immers nooit tevreden en wilde ook rekening houden met sommige opmerkingen van critici of zijn verzen universeler laten klinken dan voordien. Voor ons is de eerste versie de meest authentieke. Ze leert ons de echte Verhaeren kennen. Een voorbeeld: soms vervangt hij "L'Escaut/De Schelde" door "Le fleuve/De stroom" om zo zijn gedicht een ruimer kader te geven maar waardoor het vaak de originele spontaniteit verliest.

De AML, geleid door Marc Quagebeur, wil in dit "volledig werk" van Verhaeren niet alleen alle dichtbundels onderbrengen, maar ook zijn proza, zijn theaterstukken, zijn literaire kritieken, zijn werk als kunstcriticus en zelfs zijn briefwisseling. Een enorme reeks publicaties, waarin nu al 22 dichtbundels zijn verschenen, zijn kunstkritieken en twee delen met briefwisseling. Het negende deel van de "Poésie complète" van Verhaeren

is volledig gewijd aan de prozagedichten van Verhaeren, de "**Poèmes en prose**". Het is voor het eerst niet samengesteld door Michel Otten, professor emeritus van de universiteit van Leuven. Vanaf "Poésie complète I" in 1994 was hij de onvermoeibare samensteller. Deze keer is het Jean-Pierre Bertrand, docent aan de universiteit te Luik, geassisteerd door Aurélie Mellen, romaniste van die universiteit en momenteel werkzaam in Palermo. Zij hebben alle prozagedichten met veel zorg verzameld aan de hand van bestaande manuscripten en uit tijdschriften waarin Verhaeren ze vanaf 1886 publiceerde, nl. "La Société Nouvelle", "Le Coq rouge" en "La Wallonie". Deze bladen worden voorgesteld als sympathiserend met het symbolisme of als links-georiënteerd bestempeld. Nergens valt echter het adjectief "anarchistisch". Ze schrikken er blijkbaar voor terug de sympathie van Verhaeren voor deze bladen, waarin hij zonder schroom vaak publiceerde, aldus te omschrijven. De jongste tijd hebben nochtans meerdere publicaties, o.a. van David Gullentops, hiervoor toch wel afdoende bewijzen geleverd. De samenstellers van dit boek hadden het niet gemakkelijk. Voor alle delen van deze kritische heruitgaven van Verhaerens poëzie kon men tot op heden terugvallen op de eerste druk van elke dichtbundel en vervolgens alle wijzigingen die Verhaeren voor latere herdrukken had aangebracht, opsporen. Uiteindelijk kon men dan belanden bij de laatste en definitieve versie door Verhaeren goedgekeurd. Hier ging dat niet, want deze prozagedichten waren nog nooit gebundeld en worden in dit boek voor het eerst samen gepubliceerd. Wel verscheen er in mei 1890 een nummer van het tijdschrift "La Wallonie", volledig gewijd aan Verhaeren, waarin naast zeven gedichten ook vijf "poèmes en prose" werden opgenomen. Een overdruk met de titel "Au Bord de la Route" had dezelfde samenstelling. Als Verhaeren in 1895 de bundel "Les Bords de la Route" publiceerde bij Mercure de France te Parijs, zijn hieruit alle prozastukjes verwijderd. De samenstellers van dit negende deel van "Poésie complète" konden dus moeilijk de publicatie van 1890 met slechts vijf prozagedichten als referentiepunt beschouwen. Ze kozen dan maar voor de postume bundeling van Verhaerens prozagedichten door André Fontaine uit 1926, tien jaar na Verhaerens dood. Fontaine publiceerde ze in "Impressions - Première série". Zijn verzameling was niet compleet evenmin als die van de huidige samenstellers. Ze beamen dit en geven er een grondige reden voor. Anderzijds hebben zij aan de teksten, bij André Fontaine gevonden, nog andere prozagedichten toegevoegd, uit "Le Coq rouge" en ook het prozagedicht "Recherche" waarvan het manuscript werd gevonden in de merkwaardige collectie van René Vandevor, nu in het Plantin-Moretusmuseum te Antwerpen. Het prozagedicht "Un Réveil" hebben ze dan geweerd omdat ze het geen poëtisch proza vonden en ook "Les Maîtres du Siècle" zonder te vermelden dat een dergelijke kunstkritische tekst niet in het rijtje thuishoorde. Ook het proza van Verhaeren van tussen 1913 en 1916 hebben ze niet opgenomen omdat het, ontstaan in oorlogstijd, andere ideeën diende. Dit lot ondergingen ook twee teksten die Stefan Zweig in het Duits vertaalde en in 1914 publiceerde en waarvan vooralsnog geen originele Franse versie bekend is. En waar gaan die prozagedichten nu over? De thema's zijn erg gevarieerd, maar het zijn vooral reisimpressies, vooral uit Duitsland, maar ook uit Spanje, Italië, Frankrijk en Nederland. Ook erg persoonlijke stukken vinden we erin, vaak de meest poëtische en de meest aangrijpende. Ze laten ons in de ziel van Verhaeren kijken, vooral wanneer men er de verhelderende notities van de samenstellers bijneemt. Zo het eerste stukje "Ce soir ...", het oudste blijkbaar. Verhaeren bezint er zich in over zijn leven, naar aanleiding van de dood in 1879 van zijn geliefde tante Amelie, die als een tweede moeder voor hem was. Ontroerend in zijn eenvoud. De samenstellers hebben alle teksten chronologisch gerangschikt

volgens ontstaansdatum of dat van publicatie, zonder evenwel dat jaartal te vermelden. Wel trachten ze in hun degelijke inleiding de teksten te linken aan de schrijfperiode waarin sommige bundels van Verhaeren zijn ontstaan, gaande van “Les Flamandes” tot de “trilogie noire”. De prozagedichten vertoeven duidelijk in dezelfde sfeer en vertonen dezelfde stijlelementen maar voegen toch een aparte dimensie toe aan het oeuvre.

Verhaerens vitalistische dichtbundels “**Les Forces tumultueuses**” en “**La Multiple Splendeur**” kregen vervolgens een plaats in “Poésie Complète 10”. Deze kritische heruitgave is weer van de hand van Michel Otten, de eminente Verhaerenspecialist die ondanks zijn hoge leeftijd nog onverminderd voortwerkt. Hij kreeg wel de medewerking van Laurence Boudart, medewerkster van de Archives et Musée de la Littérature. Zij nam ook de interessante inleiding op de twee bundels voor haar rekening. Ze bespreekt hierin eerst de ontstaansgeschiedenis van “Les Forces tumultueuses”, waarin 35 gedichten zijn opgenomen waarvan “Ma Race” met de vermaarde openingszin “Je suis le fils de cette race” het bekendste is. Vervolgens behandelt ze de plaats van de bundel in het hele oeuvre, de structuur en de aan bod komende thema’s. Veel aandacht besteedt ze aan de taal, het metrum en vele varianten van de gedichten, bij Verhaeren heel erg gebruikelijk. Tot slot zegt ze nog kort iets over de receptie van de bundel met vooral felicitaties en enkele stemmen van critici die ook erg lovend zijn. Ze vergeet de reacties uit Nederland en enkele recentere commentatoren. Bij de bewonderaars uit de niet francofone wereld citeert ze de Engelse criticus Edmund Gosse en de Duitse dichter Richard Dehmel. Die bedankt voor deze bundel die hij van Verhaeren toegestuurd kreeg. Hij doet dit in het Duits omdat hij meent dat Verhaeren die taal machtig is. Bij een eerste brief aan Verhaeren gebeurt dit nog en zijn collega Otto Hauser doet het zelfs in het Nederlands om dezelfde reden. Laurence Boudart geeft ons alleen een Franse vertaling van het door haar geciteerde fragment uit de brief aan Dehmel zonder de originele taal te vermelden. Dat deed ook Fabrice van de Kerckhove wanneer hij de briefwisseling tussen Dehmel en Verhaeren publiceerde, door Boudart als bron vermeld. Het is een van de weinige opmerkingen die we Boudart bij haar opmerkelijke analyse van de bundel kunnen maken. Te discussiëren valt er over haar “hineininterpretieren” als ze in de titels van beide dichtbundels “Les Forces Tumultueuses” en “La Multiple Splendeur” de term “mult” ontdekt, maar ruiterlijk toegeeft dat Verhaeren zelf van deze gelijkenis wellicht niet bewust was. Ook voor “La Multiple Splendeur”, als het ware een vervolg op “Les Forces tumultueuses”, schreef Laurence Boudart de inleiding en hielp Michel Otten bij de samenstelling van de tekst van de 22 gedichten met hun vele varianten. Ze begint met de ontstaansgeschiedenis waaruit we vernemen dat oorspronkelijk Verhaeren de titel “Admirez-vous les uns les autres” vooropstelde. Nadien wees hij die af als te didactisch en te belerend, hoewel het nu de bekendste oneliner uit de bundel is geworden. Nadien behandelt ze de plaats in het oeuvre, de structuur en de thema’s, geeft beschouwingen over taal, metrum en varianten en staat tot slot al te kort stil bij de receptie van de bundel. De stem van Rilke en de tegenstrijdige reacties uit Nederland o.a. van J.C. Bloem en ook uit Vlaanderen ontbreken. Een speciaal item wijdt ze aan de verspreiding van de bundel, verwijzend naar de reeks conferenties van Verhaeren met als titel “La Multiple Splendeur”, maar eerder nog “La Culture de l’enthousiasme”. In het boek wordt de integrale tekst van de lezing aan de hand van het bestaande maar niet gedateerde manuscript afgedrukt. Het is een van de meerdere versies die ervan bestaan en waarmee Verhaeren in 1912 en 1913 naar Zwitserland, Duitsland, Polen en Rusland reisde, meestal ge-

koppeld aan een voorstelling van zijn toneelstuk “Le Cloître”. In een nota achteraf wordt verduidelijkt dat een koppeling van een bepaalde versie aan een bepaalde locatie vooralsnog niet mogelijk is. Het afgedrukte programmablaadje van de lezing te Sint-Petersburg op 24 november 1912 werkt in dit opzicht verwarrend.

Jan Toorop – Portret van Emile Verhaeren

De laatste dichtbundel van Verhaeren, “**Les Ailes rouges de la guerre**” van begin november 1916, kreeg zijn plaats in “Poésie Complète 11”. Het gaat om 34 gedichten waarvan sommige uit meerdere delen bestaan zodat er in totaal eigenlijk 44 zijn. In deze kritische heruitgave wordt ook een aantal verspreide gedichten, geschreven tussen 4 augustus

1914 en zijn sterfdatum, 27 november 1916, opgenomen. De samenstelling ervan is ook van Michel Otten, met de medewerking van Laurence Boudart. Opmerkelijk is dat het voorwoord bij deze toch geenszins “beste” dichtbundel van Verhaeren, van de hand is van Marc Quaghebeur die als directeur de hoofdverantwoordelijke is bij de Archives et Musée de la Littérature. Het is een daad die we ten volle moeten appreciëren omdat we menen dat de bundel meestal ondergewaardeerd wordt. Het is natuurlijk een al te heftige Verhaeren die aan het woord is, zich kerend tegen al wat Duits is en dus “ongeciviliseerd”. Toch zijn er ook ontroerende gedichten over de jonge rekruten die met duizenden sneuvelen, slachtoffers tegen wil en dank van een waanzinnige oorlog: “Soldats morts à la guerre”, “Un deuil” en vooral “La Patrie aux soldats morts”. Quaghebeur laat ze een voor een de revue passeren en bevestigt hiermee dat ze meer zijn dan alleen maar oorlogspropaganda. Als tweede inleiding publiceert Quaghebeur ook het artikel dat Franz Hellens kort na Verhaerens dood aan de bundel wijdde, nog vol van de herinnering aan hun laatste ontmoeting. Naast de gedichten uit de bundel “Les Ailes rouges de la guerre” zijn er ook zeven verspreide gedichten opgenomen, afkomstig uit bladen en tijdschriften, vaak in meerdere versies verschenen. Het bekendste ervan is uiteraard het eerste oorlogsgedicht van Verhaeren “La Belgique sanglante”, een titel die hij ook zal gebruiken voor zijn eerste bundel oorlogsproza. Het gedicht “La Belgique sanglante”, over de afschuwelijke oorlogsmisdaden van Duitse soldaten, al verschenen in Engeland op 27 september 1914 en daarna nog meerdere malen gepubliceerd, zelfs in Duitse vertaling, verbaasde de hele wereld om zijn ongemeen scherp polemisch gehalte. De reden waarom Verhaeren het niet opnam in zijn bundel oorlogsgedichten is niet duidelijk en wordt ook nergens vermeld. Het kreeg wel een plaats in “Belgium’s Agony”, de Engelse vertaling van Verhaerens prozawerk “La Belgique sanglante”. Het is goed dat deze verspreide gedichten een plaats kregen in deze heruitgave. Wel missen we, zoals we het gewoon zijn, gegevens over het ontstaan van de bundel en de respons op deze toch ongeziene Verhae-

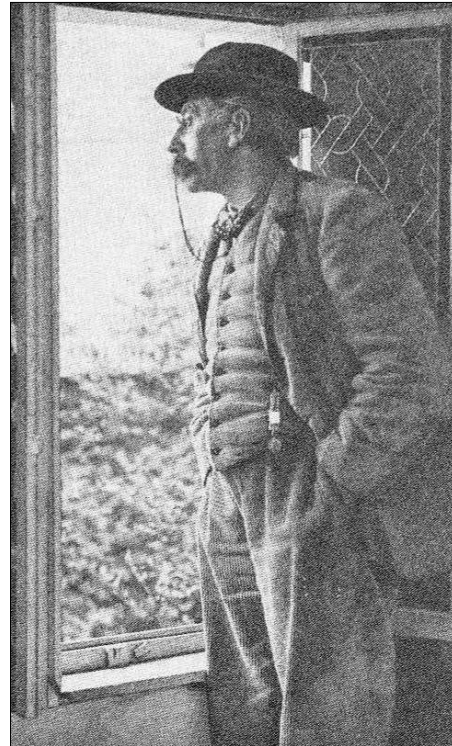
ren. Dat komt misschien wel allemaal aan bod in het al aangekondigde boek met al het oorlogsproza van Verhaeren, die het eerste deel ervan, "La Belgique sanglante" opdraagt "aan de man die hij eertijds was", duidelijk bewust van de immense ommekeer die in zijn leven kwam.

Naast die vijf boeken vol poëzie die we hier bespraken, waren er ook nog heel wat andere publicaties, tentoonstellingscatalogen vooral, maar ook essays ter gelegenheid van een expositie. Beginnen in Saint-Cloud. Deze Franse verblijfplaats van Verhaeren van 1900 tot 1916, beet de spits af met de tentoonstelling "**Émile Verhaeren, Poète et Passeur d'Art**" die al op 15 oktober 1915 opende. Een luxueuze catalogus, rijk geïllustreerd met vele tientallen kunstwerken en met erin opmerkelijke teksten, was de kers op de taart. Het voorwoord van de Belgische ambassadeur in Frankrijk, Vincent Mertens de Wilmars, zette meteen de juiste toon. Hij vermeldde terecht dat er een tijd was dat het in België moeilijk was uit te pakken met een dichter die met passie hield van het Vlaanderen waarin hij geboren werd, maar in het Frans schreef. Hij bevestigde verder met trots dat de tijden zijn geëvolueerd en ten bewijze ervan verwees hij naar de vele vertalingen in het Nederlands en de merkwaardige biografie van Verhaeren uit 2012, eveneens in het Nederlands. Talrijke Verhaerenspecialisten komen erin aan het woord, onder meer Marc Quaghebeur en Rik Hemmerijckx, deze laatste met twee bijdragen. Twintig kunstenaars, waaronder de allergrootsten als Rodin, Spilliaert en Rops krijgen een uitvoerige schets. Alles bij mekaar 130 bladzijden kijk- en leesplezier.

Het Antwerpse Letterenhuis herdacht Verhaeren met een belangrijke tentoonstelling gewijd aan vijf Vlaamse, maar Franstalige schrijvers: Georges Eekhoud, Max Elskamp, Emile Verhaeren, Maurice Maeterlinck en Georges Rodenbach, alle vijf geboren langs de Schelde. Vandaar ook de titel "**Escout ! Escout ! Franstalige Vlaamse schrijvers rond 1900. Naglans van een dode wereld.**" Benno Barnard schreef voor de publicatie bij deze expo een inleiding en een stuk voor elke schrijver, niet alle even diepgaand. Verhaeren is hem wellicht het liefst, hij inspireert hem tot een gedicht en vertaalt enkele van zijn gedichten. Het boek is geïllustreerd met foto's van Nicolas Maeterlinck. Het woord vooraf is van Philip Heylen, de gewezen Antwerpse schepen van cultuur. Hij constateert terecht dat het verhaal van de Schelde onlosmakelijk verbonden is met een belangrijk deel van onze Vlaamse literatuur. Deze vijf Franstalige auteurs geeft hij er een terechte plaats in.

Het Emile Verhaerenmuseum te Sint-Amands organiseerde twee tentoonstellingen, een in het voorjaar en een voor het hele toeristisch seizoen. Telkens was er een mooie en rijk geïllustreerde catalogus. "**Verhaeren/Bernier Portretten/Portraits**" was de eerste. In een kort essay, met als titel "Charles Bernier, Emile Verhaeren: een vriendschap/une amitié" schetst conservator Rik Hemmerijckx het leven en het werk van kunstenaar Charles Bernier uit Angre (gemeente Honnelles) in Henegouwen, die zijn hele leven wijdde aan de graveerkunst. Ook was hij een trouwe vriend van Verhaeren van in 1899. De dichter kwam toen voor het eerst in het gebied van de bekende Caillou-qui-bique en keerde er vele zomers weer. Twintig verschillende portretten heeft Bernier van zijn vriend gemaakt in vele verschillende poses en zowel als tekening, ets, etsplaat en foto. De catalogus geeft een bijna volledig overzicht. Van sommige portretten is geen beschrijving of afbeelding te vinden, aldus André Havez, samensteller van de oeuvre-catalogus. De conservator mag trots zijn op zijn welgevulde Bernier-collectie die hij dan ook graag toonde in Honnelles naar waar de

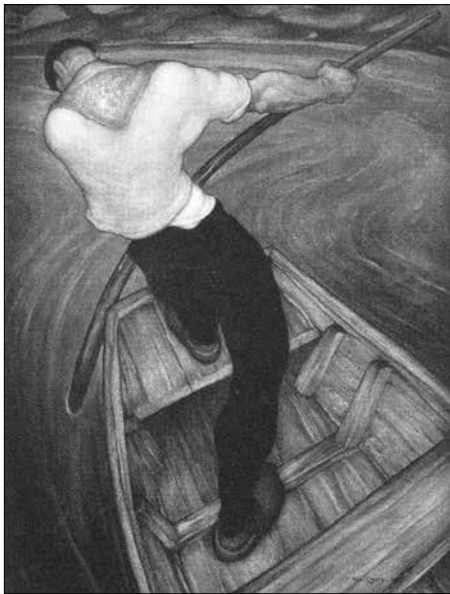
tentoonstelling van Sint-Amands in de zomer verhuisde. Vandaar ook een tweetalige catalogus en een voorwoord van de schepenen van cultuur, Gil Amand en Els De Smedt, respectievelijk van Honnelles en van Sint-Amands. Een uniek document is de opgenomen tekst (met foto's) van een toespraak van Emile Verhaeren tijdens de viering van Bernier te Angre op 9 augustus 1908.

Charles Bernier – Portret van Emile Verhaeren

De belangrijke tentoonstelling te Sint-Amands voor het Verhaerenjaar kreeg de titel "**Verhaeren, een dichter voor Europa/un poète pour l'Europe**", een prestigeproject dat ook een aangepaste catalogus kreeg. Conservator Rik Hemmerijckx wist hiervoor enkele Verhaerenspecialisten rond zich te verzamelen voor een vier-tal merkwaardige teksten die de Europese gerichtheid van Verhaeren, in zijn tijd al, in de verf kon zetten. Eerst geven

Rik Hemmerijckx en Vic Nachtergaele in "Emile Verhaeren en Europa/et l'Europe" een overzicht van de literaire carrière van de dichter, waarna Vic Nachtergaele, Rik Hemmerijckx en Paul Servaes in een omvangrijke bijdrage "Emile Verhaeren een dichter voor Europa/un poète pour l'Europe" de langzaam maar zeker groeiende faam van de Franstalige Vlaming uit het onooglijke Sint-Amands in heel Europa beschrijven. Eerst komt de Parijse scène aan bod en daarna gaat het verder op Britse bodem en volgt "Der deutsche Verhaeren". Ook over de Moerdijk in Nederland lonkt men naar Verhaeren om tenslotte in Rusland een echt en ongezien idool te worden. David Gullentops heeft het vervolgens over "Verhaeren: een Europeaan/un Européen avant le lettre". Hij staat stil bij het kosmopolitisme en Europeanisme van Verhaeren die zich in andere landen thuis voelde als een echte "dromomaan" en een profetische visie koesterde op een Verenigd Europa. Zijn relaties met vrienden en collega's in heel Europa en zijn impact op de Europese literatuur ontbreken in dit geheel niet. Zijn inzet in 1894 al voor een op te richten internationaal tijdschrift waarin auteurs uit heel Europa in hun eigen taal zouden kunnen publiceren blijft wat onderbelicht hoewel het hele verloop van dit faliekant aflopend project in al zijn details gekend is en gedocumenteerd. In een epiloog heeft Vic Nachtergaele het nog over de bundel "Les Plaines" uit de reeks "Toute la Flandre" en Verhaerens pathetische liefdesverklaringen die we danken "aan het onvermogen om Vlaanderen in de taal van zijn voorvaders te bezingen, paradoxaal genoeg. De teksten van Verhaerens gedicht "Europa" en een fragment van zijn lezing over Vlaanderen in Moskou in 1913 (hier voor het eerst in Nederlandse vertaling) zijn de beste illustraties bij deze essays.

De vele reproducties van de kunstwerken op de tentoonstelling vaak door belangrijke bruikleengevers ter beschikking gesteld, kunnen als lijst van de tentoongestelde werken dienen.

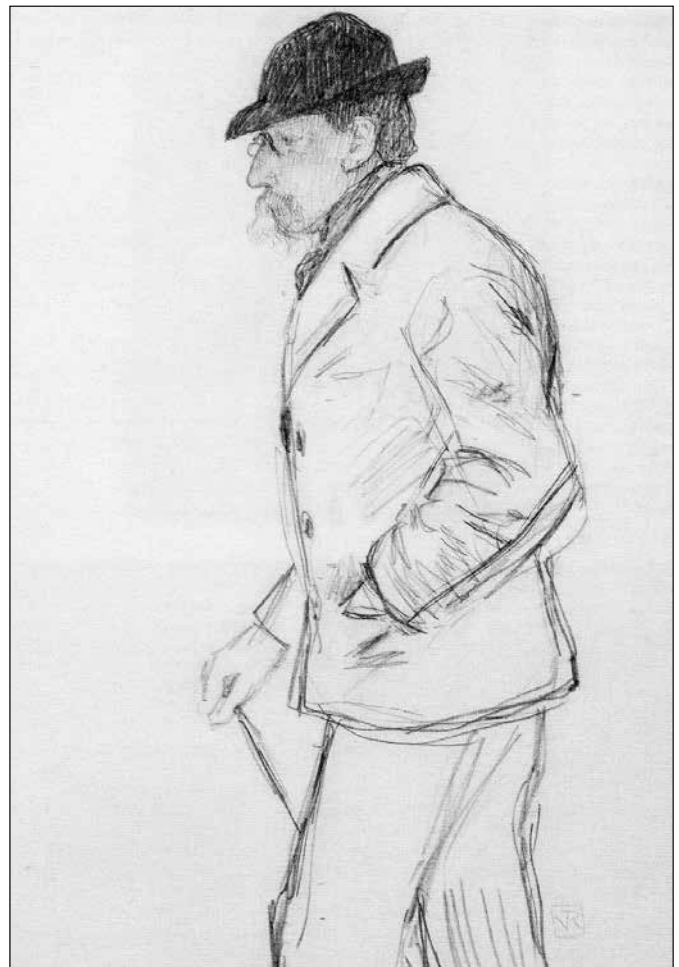
De Scheldestad Doornik koos de Franse gemeenschap van ons land voor haar bijdrage tot het eeuwfeest van Verhaeren.

Marc Quaghebeur van de AML was de bezielende kracht achter dit initiatief dat niet alleen een tentoonstelling, maar ook een interessant boek opleverde. **“Des lieux du fleuve à la lumière de la peinture. Émile Verhaeren et les siens”** is zowel de poëtische titel van de expo in het Museum voor Schone Kunsten te Doornik als van het boek dat erbij hoort. Quaghebeur schreef de enthousiaste inleiding waarin hij terecht opmerkt dat de dichter Paul Valéry in 1927, het jaar waarin Verhaerens borstbeeld in het centrum van Parijs werd ingewijd, zonder enige reserve de herinnering opriep aan een schrijver die het Franse vers een heel ander cadans had gegeven dan dat van hem. Wij noemden het bij de heropricting in 1998 van hetzelfde borstbeeld: het Vlaams ritme van de Schelde uit zijn geboortedorp. Prachtige teksten van Verhaeren uit bijna alle van zijn werken, brieven en recensies van de hand van velen van Verhaerens vrienden vullen dit mooi geïllustreerd boek, door AML met veel zorg uitgegeven. We dragen er zorg voor, want we zijn gewaarschuwd: bij de colofon staat onderaan de grappige opmerking “Ne pas jeter sur la voie publique” of “Niet op openbare weg gooien”.

Gent tenslotte schoot ook een hoofdvogel af met de catalogus **“Emile Verhaeren. De schrijver-criticus en de kunst van zijn tijd/ L'écrivain-critique et l'art de son temps, 1881-1916”**. De tentoonstelling zelf kreeg een kortere titel “Verhaeren verbeeld/Le Regard de Verhaeren”. Het Museum voor Schone Kunsten Gent en Snoeck Publishers zijn de uitgevers van dit prachtige volumineuze boekwerk waarvan Johan De Smet en Cathérine Verleysen voor de redactie verantwoordelijk zijn. Zij schreven ook, samen met Bruno Fornari, het belangrijkste essay erin, “Emile Verhaeren, schrijver voor de Belgische avant-garde”, waarin ze stellen dat Verhaeren eerder een “schrijver-over-kunst” was dan een echt kunstcriticus. Zijn meer dan 1000 pagina's geschriften over kunst zijn allemaal getuigenissen van bezoeken aan tentoonstellingen, musea, kerken en bezienswaardigheden in heel Europa. Kunst ervaren en die ervaringen meedelen aan de lezer zag hij als zijn taak en die teksten, nog veel te weinig bekend en niet in het Nederlands vertaald (ook hier niet), hebben ook nu nog een absolute meerwaarde voor de studie van de oude kunst uit de Nederlanden als van het Belgische en internationale fin de siècle. Als schrijver voor de avant-garde belandt hij zowel bij het impressionisme, James Ensor (zijn doek “De gevaarlijke koks”, met Verhaeren erbij, was

in Londen op reis maar mocht wel een plaatsje krijgen in de catalogus), Seurat, het neo-impressionisme, de sociale kunst, het symbolisme, Carrière en Rodin maar ook bij de oude kunst met Rembrandt en Rubens aan wie hij een essay wijdde. Een apart hoofdstuk “Verhaeren en de boekkunst” is gewijd aan de illustratoren van Verhaerens werken. Ze kregen, op enkele uitzonderingen na, allemaal een plaats op de tentoonstelling dankzij nieuw meubilair dat voor het eerst werd getoond. Voor de catalogus schreven ook Jane Block, Paul Aron, Vic Nachtergaele en Rik Hemmerijckx nog interessante bijdragen over enkele deelaspecten. Een immens overzicht werd op de expo samengebracht met werken uit vele musea maar vooral uit de eigen collectie. De grote trots van Gent zal hier voor altijd het onvolprezen doek “De Lezing door Emile Verhaeren” van Theo Van Rysselberghe zijn, waarop Verhaeren voorleest aan zijn vrienden. Dat het af en toe speciaal in de kijker wordt geplaatst, zoals hier, is lovenswaardig en voor herhaling vatbaar.

Tot slot kunnen we besluiten: Nog nooit gaf het eeuwfeest van de dood van een Vlaams dichter aanleiding tot zo'n bijna eindeloze rij manifestaties zoals Emile Verhaeren die nu mocht ervaren. Deze reeks publicaties geeft aan dit geheel een onschatbare meerwaarde voor altijd.

Theo Van Rysselberghe – Emile Verhaeren met wandelstok

Littera 19. R. rubri.

Ane alle de ghene die desen Brief zelen sien ochte horen lesen, Wy brueder Jacob*geheeten Abt ende Convent van Sinte Bernarts Stat vander Ordinen van Cystiaus Heeren vanden Dorpe van Puderfa, ende Philips van Vyanen Heere van Rumefta Voeght van den voergenoemden Dorpe Puderfa, ontbieden groete met kennisse vander waerheyt, uwer Menichvuldicheyt maeken wy condit ende orconden met de tegenwoordicheyt van desen brieve dat wy puerlyck om Gode, ende om onser Zielen wille overmidts derstelycke Bede van onsen Mannen, van onsen Scepenen ende gemynelycke van allen onsen lieden vanden voergesciden dorpe van Puderfa, hen hebben gegheven alsoo gedaen recht ende alsoo selcke Vonnissen als hier na bescreven syn, en dat

Aanvang van de Keure van Puurs volgens een kopie in het archief van de Sint-Bernardusabdij Bornem (Oud Archief Register 346)

rick de Boch mannen des Abts van Sinte Bernarts ende Scepenen, overmits de Bede der gemeente van den dorpe hebbe wy onse zegla aen dese tegenwoordige littera gehangen. in orcunde van alle dese stucken, dese Letteren waren gemaect int jaer ons Heeren dat men schreef twelf hondert en twee en negentich op Alre Heyligen dag.//:

Collata concordat cum suo Originali
quod attestor R. Scubens Notarius publicus.

Slot met datering van de Keure van Puurs volgens een kopie in het archief van de Sint-Bernardusabdij Bornem (Oud Archief Register 346)

In 2017 viert Puurs een heel jaar lang feest. Het is immers 725 jaar geleden dat deze gemeente zijn gemeenterechten verkreeg.

De Keure van Puurs

In 1292 verkreeg Puurs zijn 'keure', anders gezegd zijn gemeenterechten. Daarin werden wederzijdse rechten en plichten schriftelijk vastgesteld. Dat is ondertussen bijna 725 jaar geleden. Officieel tekenen we 1 november 1292 op als het moment waarop de keure werd opgesteld.

De Keure van Puurs maakt deel uit van een belangrijke groep Brabantse keuren die gedurende de twaalfde en dertiende eeuw hetzij door de hertog hetzij door andere heren werden uitgevaardigd. 42 van de 57 artikels in de Keure van Puurs vinden we ook terug in Brabantse keuren. In de meeste gevallen is er nauwelijks een inhoudelijk verband, maar dit wordt beschouwd als van ondergeschikt belang. Het verwantschap met de Brabantse keuren is onbetwistbaar.

Waarschijnlijk hebben Abt Jacob en Heer Philips van Vianden de zaken besproken, die ze graag wilden geregeld zien en mogelijk is het eerste resultaat van hun gesprek een voorlopig ontwerp geweest. Het eindresultaat "De keure van Puurs" was een perkamenten document in vroeg-gotisch schrift en in tweevoud geschreven. Eeuwenlang bewaarde men één van deze kostbare exemplaren in het archief van de abdij Sint Bernards te Hemiksem en het andere exemplaar in de kerktoeren van Puurs.

De zegel van Puurs

1727 – Begin der keure van Puurs 1292 – *"Aan al degenen die deze brief zullen zien of horen lezen, wij, broeder Jacob, abt, en de abdij (convent) van Sint Bernards van de orde van Citeaux, heer van het dorp Puurs, en Philips van Vianden, heer van Rumst en voogd van het dorp Puurs"*

Dit document was officieel omwille van zijn oorsprong. Het werd opgesteld door het gezag zelf, Abt Jacob van de Sint-Bernardusabdij en Heer Philips van Vianden. Samen hebben zij "De keure van Puurs" uitgevaardigd. Door

Zegel van de Puurse Schepenbank

hun autoriteit gaven ze aan dit stuk de garantie van echtheid en betrouwbaarheid.

Wat er is geworden van het originele exemplaar van de keure van Puurs, daar kunnen we slechts naar gissen. Het exemplaar dat eeuwen bewaard werd in het archief van de abdij is mogelijk verloren gegaan tijdens de zware brand die in 1672 de abdij teisterde. Daarbij zijn immers vele boeken en kostbaarheden verloren gegaan.

Op 7 mei 1727 was het tweede origineel document, bewaard te Puurs, nog bestaande. Procureur Adrianus Verheyden (Puurs) schreef over de keure uit 1292 het volgende:

"Teghens eenen parquementen brief waer onder aen sijn hangende vier zeghels in groene wassche met noch drij vuythangende parquementen steerten aen eenen vande welke noch was eenighen groene wassche"

Het exemplaar, bewaard te Puurs, is mogelijk in de torenbrand van 1737 gebleven. Gelukkig zijn bijna alle afschriften, met betrekking tot de abdij, in een cartularium geschreven en is hierdoor de inhoud bewaard gebleven. Het cartularium, waarin de 'Keure van Puurs', is bewaard in het archief van de Sint Bernardusabdij te Bornem. Op 23 januari 1449 (157 jaar later) werd de Keure van Puurs vervolledigd met erfrechten voor bastaardkinderen.

Historische publicatie

Puurs 725 is ook voor Erfgoed Puurs een uitdaging en een uitstekende gelegenheid om alles uit de kast te halen. Erfgoed Puurs deed onderzoekswerk over de bijzonder merkwaardige geschiedenis van het domein Puderse, dat reeds lang voor 1292 bestond. De privilegiebrief (1292) en de uitbreiding (1449) met rechten voor bastaardkinderen vormen de kern van dit verhaal. Maar wat is nu een privilegiebrief, wat stond er in en waarom? Welk bijzonder en uitzonderlijk statuut had het domein "Puderse" in het Hertogdom Brabant en hoe was het zo geëvolueerd? Een antwoord op al die vragen vind je in een boeiende tentoonstelling in de Sint-Pieterskerk van Puurs tijdens 'Open Monumentendag' en 'Pukema', waarin je uitgebreid kennis kan maken met dit bijzonder boeiend en verrassend verhaal. Erfgoed Puurs stelt, met medewerking en ondersteuning van de gemeente Puurs eveneens een historische publicatie samen.

Tijdens de jaarmarkten in de verschillende deelgemeenten zal het historisch verhaal worden aangepast aan de plaatselijke situatie.

Het Puurse 'witte goud'

Dit historisch moment, 725 jaar geleden, vieren we uitgebreid in 2017. Op 30 april komen we naar goede gewoonte samen voor het openingsfeest van het Aspergefestival. Het Aspergefestival geeft de asperge de centrale plaats die ze verdient in onze gemeente. Puurs is immers de bakermat van deze edele dame onder de groenten. Tijdens dit festival organiseert de gemeente Puurs samen met heel wat partners allerlei activiteiten. Op 24 juni, Sint-Jan of midzomer genoemd, eindigt het Aspergefestival. Na Sint-Jan worden dan ook geen asperges meer gestoken.

De bakermat van de asperge ligt tussen de Eufraat en de Tigris. Via Egypte, Griekenland en Italië kwam ze in onze streken aan. In de oudheid stond de asperge vooral bekend als een geneeskrachtig kruid. De plant diende als geneesmiddel tegen heel wat kwalen en ziekten, van bijensteken tot hartklachten en van waterzucht tot kiespijn. In de piramide van Sakkara (Egypte) zijn afbeeldingen gevonden van asperges als offergaven, vermoedelijk van 3000 jaar vóór Christus. De Grieken gebruikten al asperges als groenten. Ook de Romeinen brachten de asperges in cultuur. Uit de tweede eeuw vóór Christus zijn teeltnotities van Cato bekend, die sterk overeenkomen met de huidige. In plaats van te steken, trok men de asperges uit de grond. De Franse koningen en verschillende hofhoudingen waren verzot op deze delicatessen. Ze lieten moestuinen en groentekassen aanleggen voor deze groente. Men sprak dan al van 'asperges blanches'. Het was feitelijk een groene aspergesoort met een wit onderstuk.

Het 'witte goud' ontstond uiteindelijk in 1885 in Kalfort, in het Hof van Coolhem. Het was Henri Meersman (bijgenaamd "de Kap"), een vrachtovervoerder, die op het einde van de negentiende eeuw de eerste asperges plantte op het Hof Van Coolhem op vraag van de toenmalige eigenaars van het domein, de Mechelse familie Van de Wiele.

Vooral madame Van de Wiele, die de plaatselijke bevolking liet werken op haar velden, werd hiermee de grote bezielster van de aspergekweek in de streek. Henri Meersman bezorgde de landbouwers in Kalfort aspergezaad van Argenteuil (een oud Frans handelsras) dat hij kocht in Parijs. De boeren waren hier erg gelukkig mee, want tegen het einde van de negentiende eeuw was de vlasteelt uitgestorven en de bevolking in de streek kende armoede. Andere gewassen waren immers moeilijk te telen door de zandige bodem.

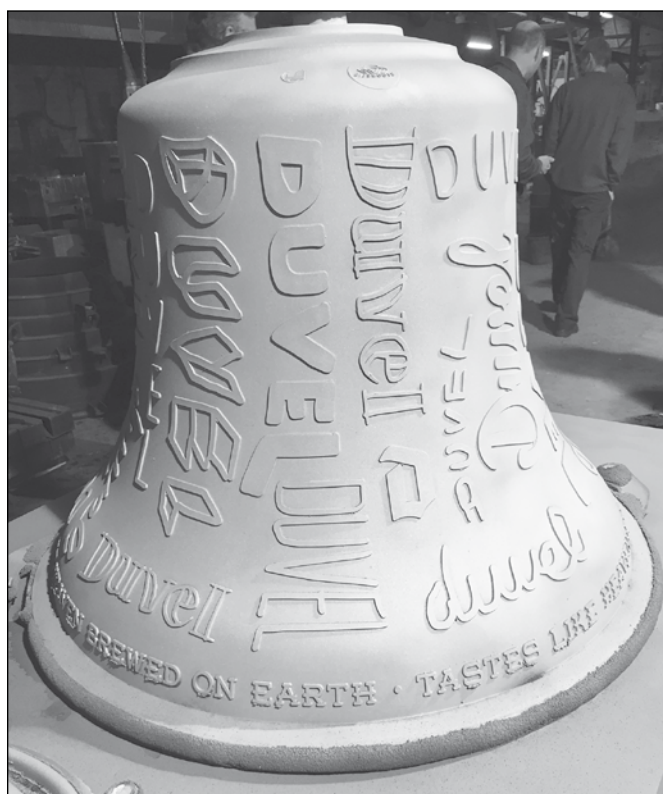
Ontdek alles over het Aspergefestival op:
www.aspergefestival.be

De Sint-Pieterskerk krijgt een beiaard

De Sint-Pieterskerk in Puurs staat bekend als de mooiste kerk uit de regio, de kathedraal van Klein-Brabant. Dit beschermd monument werd in 1988 volledig gerestaureerd.

Nog steeds was dit unieke bouwwerk echter niet voltooid. De barokke kerktoeren uit eind zeventiende eeuw had nog altijd een tweede lege klokkenkamer. Deze unieke achthoekige kamer bovenaan de toren werd ontworpen om 'een klokkenspel' te herbergen.

De Puurse beiaardvereniging wou deze toren afwerken met een beiaard. Een beiaard is een uniek instrument dat absoluut - na 725 jaar - niet mag ontbreken in de unieke Sint-Pieterskerk met zijn uitzonderlijke toren. De toren werd immers ontworpen om dit monumentaal instrument te kunnen herbergen. Na meer dan 300 jaar zal de toren eindelijk voltooid zijn!

De gietvorm voor de Duvelklok

De Puurse beiaard werd op 8 april 2017 voorzien van 50 hand-gegoten klokken in hoogwaardig brons. De wereldvermaarde klokkengieterij Koninklijke Eysbouts uit Asten, Nederland, werd gevraagd om de beiaard te gieten op ambachtelijke en traditionele wijze. Deze manier van klokkengieterij zorgt voor een uniek klokkentimbre.

Op zaterdag 20 mei 2017 wordt de beiaard officieel ingehuldigd met een beiaardnocturne. Het wordt een geweldig groot feest met muziek, theater en een lichtspektakel. We stellen het gloednieuwe Puurse beiaardlied voor. De Puurse vzw Beiaardvrienden worden tijdens deze gelegenheid van harte bedankt voor hun inzet en enthousiasme.

Feestelijke stoet in de straten van Puurs

Op 2 juli volgt alweer een groot evenement in het kader van 725 jaar Puurs. Dan trekt er een grote parade door de straten van Puurs. Dat wordt een unieke en eenmalige gebeurtenis. Het eerste deel van de stoet vertelt ons de geschiedenis van Puurs. In het tweede deel komen verschillende thema's aan bod zoals nijverheid, onderwijs, cultuur, religie en sport. Het is een mooi overzicht van het gehele mens-zijn. De Puurse verenigingen zetten mee hun schouders onder deze grootse stoet.

Aan de taferelen wordt een optocht van meer dan 60 reuzen gekoppeld. De Puurse reuzen Peer Puus, Mie Kalfut, Kleine Wannes en Kabal nodigen al hun vrienden uit. Zij kregen ondertussen een kleine opknapbeurt en zullen dus in al hun glorie door de straten van Puurs schrijden. Het is immers al bijna 60 jaar geleden dat Peer Puus en Mie Kalfut in het huwelijk traden, in 1958. Ons viertal krijgt het gezelschap van de Klein-Brabantse reuzen. Maar dat niet alleen: we verwelkomen reuzen uit heel Vlaanderen, Wallonië en zelfs uit het buitenland. Een publiekstrekker is ongetwijfeld Jan Turpijn, met zijn 10 meter de grootste gedragen reus van Vlaanderen en zelfs van Europa.

Overzicht van de 725 evenementen in 2017

30 april – Openingsfeest Aspergefestival – *Dorpshart*
20 mei – Beiaardnocturne – inhuldiging beiaard – *Kerkplein*
21 mei – Eerste beiaardconcert – *Kerkplein*
24 juni – Applaus voor vrijwilligers en kampioenen en de start van de Zomer van Puurs met Natalia - *Dorpshart*
2 juli – Grote feestparade met reuzenbal – *straten van Puurs*
15 juli – Zomer van Puurs met De Romeo's – *Ruisbroek*
29 juli – Zomer van Puurs met Gers Pardoel - *Breendonk*
27 augustus – 30ste Maria Ommegang en Ridderspel
15, 16 en 17 september – Pukema met Soulsister – *Puurs*
15 oktober – Symfonisch orkest met Liebrecht Vanbeckevoort
November – Lancering Puurse strip door Luc Morjaeu
December – Winterbar 725 en IJspiste

Peer Puus en Mie Kalfut

Alle informatie over komende evenementen
in het kader van 725 jaar Puurs op:

www.725puurs.be

Jaarboek 2016 – Corrigendum

In het artikel 'Wie vist er in mijn vijver?' (p.164-167) werd op p. 167 een foto afgedrukt met als ondertiteling: 'Kerk en pastorie van Lippelo voor 1914'. Het artikel gaat echter over een situatie in Liezele. En het is dus duidelijk dat deze foto de kerk en pastorie van Liezele weergeeft en dus niet van Lippelo.

Onze vergeten streekgenoten in Amerika

Linda Caluwaerts

Inleiding

In de zomer van 1821 trokken zeven jonge mannen, studenten aan het seminarie van Mechelen, en twee priesters in het grootste geheim naar de Nieuwe Wereld. Wat dreef deze jonge kerels om de geborgenheid van het seminarie, hun familie en hun geboortestreek achter zich te laten voor een sprong in het onbekende? Wilden zij enkel het geloof uitdragen? Of was er daarnaast ook een zekere zin naar avontuur, naar het ontdekken van een nog jong en onontgonnen land? Toch droegen allen op hun eigen manier bij tot de geschiedenis van het Amerikaanse Middenwesten en de verspreiding van het katholieke geloof in deze regio. Een lid van deze groep, Pieter-Jan De Smet uit Dendermonde, werd bekend omwille van zijn missies naar de Indianen. De Smet was een vlot schrijver. Zijn vele brieven en dagboeken bleven bewaard en werden in de loop der jaren meermaals gepubliceerd. Over zijn acht reisgenoten is evenwel minder bekend. Zo weten nu nog maar weinig inwoners van Sint-Amans dat twee van hun voormalige dorpsgenoten tot deze groep behoorden en mee hun stempel hebben gedrukt op een stukje geschiedenis van Amerika. Maar in de gewesten waar zij actief waren, betuigt de plaatselijke bevolking nog tot op de dag van vandaag zijn eerbied en respect voor hun inzet en toewijding ten voordele van de ontwikkeling van hun voorouders.

Joannes Anthonius Elet en de familie Elet

Op 20 april 1800 (30 germinal an VIII) werd te Puurs het huwelijk ingezegend tussen André Cornelis Jacobus (Andreas) Elet uit Sint-Amans en Jossine Jeanne Marie Mo(o)rtgat, geboren te Dendermonde. Andreas, geboren te Sint-Amans op 25 november 1773, was de enige zoon van Jacobus Elet en Maria Josepha Susanna Petronella Hermans. Hij staat in de akten van de burgerlijke stand van Sint-Amans achtereenvolgens geregistreerd als zelfstandige, koopman en winkelier. Daarnaast zou hij van 1797 tot 1802 griffier geweest zijn aan het Vrederecht te Puurs. Ten tijde van het huwelijk van haar zoon was Maria Josepha Hermans al enkele jaren weduwe. Bij de volkstelling van 1796 staat zij, toen 54, al ingeschreven als weduwe. Haar zoon Andreas woonde nog bij haar in het Dorp van Sint-Amans. Vader Jacobus Elet, afkomstig uit Middelburg, was vanaf 1778 tot aan zijn overlijden op 20 januari 1794 baljuw te Hingene. Gedurende deze periode woonde het gezin in laatstgenoemde gemeente. Na het overlijden van haar echtgenoot kwamen Maria Josepha en haar zoon Andreas terug in Sint-Amans wonen. Maria Josepha Hermans werd te Sint-Amans geboren op 4 april 1741 en was de dochter van baljuw Pieter Hermans en Suzanne Van Goethem.¹ Zij overleed in deze gemeente op 16 januari 1817 op 75-jarige leeftijd. De overlijdensakte werd ondertekend door haar zoon Andreas Elet, particulier en Judocus Van Assche, winkelier.

Andreas Elet en Jossine Moortgat vestigden zich na hun huwelijk eveneens te Sint-Amans. Uit dit huwelijk werden negen kinderen geboren, zeven meisjes en twee jongens: Maria Josephina (1800), Joannes Anthonius (1802), Joanna Catharina (1804), Maria Jacoba Henriëtte (1804), Catharina Petronella (1805), Maria Josepha (1807), Justina (1809) Antonia Joanna (1810), Carolus Ludovicus (1812). Andreas Elet overleed op 20 maart 1823 te Merchtem, maar woonde toen nog altijd te Sint-Amans. Zijn weduwe verhuisde pas in december 1834 van Sint-Amans naar Sint-Gillis Dendermonde.²

Joannes Anthonius (Jan) Elet, geboren op 19 februari 1802 (30 pluviöse an X), was dus de oudste zoon van het echtpaar Elet–Moortgat. Over zijn kindertijd en jeugd in Sint-Amans is weinig bekend. Zijn moeder en tante stonden in voor het thuisonderwijs. Hij kreeg niet enkel les in Nederlands en Frans. Omdat men hoopte dat Jan later de handelszaak van zijn vader zou overnemen, werden hem al snel de knepen van het vak bijgebracht. Later volgde hij klassieke studies aan het Aartsbisshoppelijk College te Mechelen, met E.H. Verlooy als directeur. Direct na deze studies startte hij aan het seminarie te Mechelen, waar hij filosofie en theologie studeerde.³

Judocus Franciscus Van Assche en de familie Van Assche

Op 28 mei 1800 (9 prairial an VIII) werd te Sint-Amans Judocus Franciscus Van Assche geboren. Hij was de oudste zoon van Judocus Van Assche en Catharina Van Assche die twee jaar voordien, op 25 mei 1798 (6 prairial an VI), in dezelfde gemeente in het huwelijk waren getreden. Ze kregen vijf kinderen: Isabella (°1799), Judocus Franciscus (°1800), Joannes Baptista (°1801), Josephus (°1803) en Benedictus (°1804). In de huwelijksakte staat Judocus Van Assche geregistreerd als *teinturier*. Later, in de geboorteaktes van de kinderen, werd dit *gaerentwijnder* (het garen twijnen of tweernen = ineendraaien van één of meerdere vezels). Andere bronnen vermelden hem als handelaar in gesponnen vlas en katoen.⁴ Het gezin Van Assche–Van Assche woonde in de Borgstaat. Op 4 juli 1805 (15 messidor an XIII) overleed moeder Catharina en Judocus bleef met vijf kinderen alleen achter. Daarom huwde hij een tweede keer. Henrica Brijns, zijn tweede echtgenote, schonk hem nog eens vier kinderen: Carolus (1809), Joanna Catharina (°1811), Theresia (°1813) en Joannes Augustinus (°1816). Op 18 november 1831 droeg de gemeenteraad van Sint-Amans Judocus voor als gemeenterecever. Dit alles werd door de provinciegouverneur bekrachtigd op 3 december van datzelfde jaar. Men motiveerde de voordracht als volgt: *'heeft het vertrouwen van de raad en het publiek en bezit alle kwaliteiten die nodig zijn om de functie te vervullen zoals vereist.'* Eer hij deze functie kon vervullen, diende hij wel een borg van 800 florijnen te betalen.⁵ Judocus Van Assche overleed te

Sint-Amands op 87-jarige leeftijd op 12 november 1863. Zijn tweede echtgenote, Henrica Brijs, overleed op 20 mei 1865.

Judocus Franciscus zelf zou een zeer levenslustig kind geweest zijn dat meer van spelen hield dan van studeren. Als jongeman droomde hij ervan om te varen. Daarom stelde vader Judocus een bevriende kapitein voor om zijn zoon aan te nemen als leerjongen. De man wou geen jongeren meer in dienst nemen en bijgevolg werd Judocus Franciscus maar in Mechelen naar school gestuurd. De jongen was echter nog steeds vrij speelt en ongehoorzaam waardoor hij, volgens zijn leraars, nog lang niet klaar was om op dit niveau onderwijs te volgen. Er werd gedreigd hem van school te sturen, waar zijn vader zich tegen verzette. Judocus Franciscus bleef dus in Mechelen naar school gaan en naarmate hij ouder werd en zich meer inzette, behaalde hij voortreffelijke resultaten.⁶

Een brief uit Amerika⁷

We schrijven juli 1820. Een onbekende man haastte zich door de straten van Sint-Amands naar de woning van Judocus Van Assche. De handelaar in gesponnen vlas en katoen woonde met zijn tweede vrouw, Henrica Brijs, en zijn kinderen in de Borgstraat. De man klopte aan en overhandigde Judocus een brief uit het verre Amerika. Deze brief was geadresseerd aan diens oudste zoon, Judocus Franciscus, leerling aan het Klein Seminarie te Mechelen.

De voor Judocus onbekende man was niemand minder dan Charles Nerinckx, ook wel *de apostel van Kentucky* genoemd. Nerinckx werd geboren in het Brabantse Herfelingen op 2 oktober 1761. Hij studeerde aan de universiteit van Leuven en werd in 1785 tot priester gewijd. De man was al enkele jaren actief, eerst als onderpastoor in de Sint-Romboutsparochie te Mechelen en nadien als pastoor in Meerbeek (Everberg), toen het Franse leger de Oostenrijkse Nederlanden veroverde. Nerinckx weigerde, net als zoveel andere geestelijken, in 1797 de eed van trouw af te leggen aan de Franse Republiek en moest bijgevolg onderduiken bij de Gasthuizusters (Sint-Blasius) te Dendermonde, een orde waarvan zijn tante overste was. Om diezelfde reden vluchtte Nerinckx in 1804 richting Amerika, waar hij midden november zou gearriveerd zijn. Vanaf 1805 werkte hij in Bardstown (Kentucky) en had er de religieuze verantwoordelijkheid over een vrij groot gebied waar hij tal van nieuwe geloofsgemeenschappen stichtte. In 1817, dus na het einde van de Franse overheersing, keerde Nerinckx een eerste keer terug naar zijn vaderland. Door middel van lezingen trachtte hij jonge seminaristen te overtuigen om samen met hem naar de Nieuwe Wereld te trekken. Men kon daar heel wat hulp gebruiken bij het stichten van missieposten en nieuwe parochies. De jonge, geschoolde missionarissen zouden ook ingezet worden in het onderwijs aan één van de pas opgerichte katholieke colleges. Alhoewel Nerinckx zelf geen jezuïet was, zou hij tal van jonge mannen rekruteren en hen overhalen toe te treden tot de Sociëteit van Jezus.

Die eerste keer in 1817 had hij al een tiental jonge mannen enthousiast kunnen krijgen voor dit avontuur, zo ook Jacobus Olivier Van de Velde. Deze was op dat ogenblik leraar Frans van Judocus Franciscus Van Assche.⁸

Toen de leraar zijn voornemens aan zijn pupil kenbaar maakte, voelde laatstgenoemde zich geroepen om hem te vergezellen. Hij werd echter nog te jong bevonden en moest noodgedwongen thuis blijven. Bovendien had de jongeman ook niet voldoende middelen om deze vrij dure onderneming te bekostigen. Toch bleef Judocus Franciscus met de gedachte spelen ooit het geloof in de Nieuwe Wereld uit te dragen. Toen Nerinckx in 1820 een tweede keer naar de Nederlanden zou afreizen, passeerde hij langs het Georgetown College (Kentucky). Hij ontmoette er Van de Velde, op dat ogenblik als leraar werkzaam aan dit college. Van de Velde vroeg hem toen om een uitnodigingsbrief aan zijn voormalige leerling te bezorgen. Hij herinnerde zich immers de wens van Judocus Franciscus en dacht dat de tijd nu wel rijp zou zijn om de jongeman naar Amerika te loodsen.

Vader Judocus Van Assche, waarschijnlijk ook op de hoogte van de droom van zijn zoon, opende de brief en las hem. Daarin stond dat indien Judocus Franciscus er nog steeds aan dacht om naar Amerika te gaan, er zich nu een uitgelezen kans voordeed. Hij zou in het voorjaar van 1821 de mogelijkheid hebben om samen met Nerinckx af te reizen. Vader Judocus zag zijn zoon zeker niet graag vertrekken en overwoog hem de brief niet te bezorgen. Deze zoon was hem immers zeer dierbaar en bovendien nog altijd vrij jong. Uiteindelijk bracht hijzelf de brief dan toch naar Judocus Franciscus in Mechelen, maar niet zonder hem proberen te overtuigen in het land te blijven. Hier viel, naar zijn zeggen, immers ook veel goeds te doen.

Judocus Franciscus las de brief van zijn voormalige leraar met de nodige aandacht. Hij besloot zijn hart te volgen en een nieuw leven te beginnen in Amerika. Alleen bleek het niet zo eenvoudig om Nerinckx te vinden. In 1817 had laatstgenoemde al enkele jonge mannen, klaar voor legerdienst, mee naar de Nieuwe Wereld genomen. De toenmalige overheid zag dit met lede ogen aan, want in het pas eengemaakte Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, waar vanuit het protestantse noorden een zeker wantrouwen bestond tegenover het zuidelijke katholicisme, beoordeelde men dit immers als "het ontlopen van de plichten". Nerinckx dacht dat de overheid daarom bijzonder alert ging zijn voor zijn doen en laten. Net als voorheen zocht hij, naast financiële steun, ook nu weer vrijwilligers voor de missies in Amerika. Hij hoopte de overheid echter zo weinig mogelijk te provoceren tijdens zijn rekruteringswerk. Daarom verkoos hij om op verschillende adressen, in een rustige omgeving, te logeren waar hij niet al te veel in de kijker zou lopen.

Na enig speurwerk kwam Judocus Franciscus te weten dat Nerinckx zich op dat ogenblik waarschijnlijk in het hospitaalklooster van Dendermonde bevond. Ondertussen maakte hij een dorpsgenoot en vriend deelgenoot van zijn plannen. Joannes Jacobus (Jan) Elet, al enkele jaren leerling aan het Groot Seminarie te Mechelen, luisterde met veel enthousiasme en beloofde dat hij zijn kameraad naar Amerika zou vergezellen.

In augustus 1820 kwam Judocus Franciscus Van Assche voor enkele weken vakantie naar Sint-Amands. Niemand van zijn familie en vrienden kon vermoeden dat dit het laatste bezoek was dat de jongeman aan zijn geboortedorp bracht. Op zekere dag ging Judocus Franciscus, met de brief van Van de Velde ter identificatie, richting Dendermonde. Hij bracht Nerinckx op de

Malines. Le Grand Séminaire

Het Groot Seminarie te Mechelen (www.facebook.com/WeleerMechelen/photos/)

hoogte van zijn plannen. Deze vertrouwde Van Assche toe dat hij hem op dat ogenblik niet kon helpen bij het treffen van de nodige voorbereidingen wegens de moeilijke situatie waarin hij zich bevond. Maar indien de jongeman vastbesloten was hem het daaropvolgende voorjaar naar Amerika te vergezellen, dan zou hij hem zeker niet tegenhouden.

De zomer liep ten einde. Zowel Van Assche als Elet keerden naar hun school in Mechelen terug. Het tweetal moest de komende maanden in het geheim op zoek naar de nodige gelden om de reis te bekostigen. Aanvankelijk vertelden ze niets over hun plannen, niet aan studiegenoten en zeker niet aan familieleden. Uit ervaring wist men dat familieleden eventuele kandidaat-missionarissen konden ompraten om alsnog niet te vertrekken. Zich engageren voor de missies in Amerika betekende voor velen immers een afscheid voor het leven.

Na een poosje praatte Van Assche toch met een jongeman uit zijn vriendenkring, een zekere Van Loo. Deze kende iemand die misschien kon helpen. Petrus Joannes (Peter) De Nef⁹ uit Turnhout had fortuin gemaakt als handelaar in lijnwaad. In 1810 huwde hij Joanna Cornelia Valé die twee jaar later zou overlijden. Peter, die toen alleen achterbleef met hun dochtertje, zette zijn zaak stop en overwoog zelfs om priester te worden. Dit laatste ging echter niet door en De Nef spendeerde zijn fortuin aan het oprichten van een school. Het college te Turnhout opende omstreeks 1815 zijn deuren. Hier zaten voornamelijk jonge mannen die na hun middelbaar onderwijs aan een seminarie wilden verder studeren. De school kende zo-

veel succes dat ze na vijf jaar werd overgeplaatst naar een andere, ruimere locatie. Toen De Nef in 1844 op 70-jarige leeftijd overleed, werd de school, het huidige Sint-Jozefcollege, overgenomen door de jezuïeten. Elet had ondertussen ook zijn plannen kenbaar gemaakt aan kamergenoot Joannes Baptista Smedts uit Rotselaar. Deze laatste vergezelde Judocus Franciscus Van Assche naar De Nef in Turnhout, want ook hij besloot mee naar Amerika te gaan.

De Nef wou de drie ondernemende jongeren wel steunen, maar kon niet voldoende middelen vrijmaken om de hele reis te bekostigen. Toch schonk hij hen een vrij grote som geld. In de hoop dat ook zij een bijdrage zouden leveren, schreef De Nef enkele introductiebrieven aan seminarieoversten en priesters. Zo was er E.H. Van Gils, rector van het seminarie in 's Hertogenbosch, die pastoors uit de omliggende dorpen contacteerde en vroeg om de drie vrienden financieel te steunen. In deze regio gingen Van Assche en Elet ook zelf op zoek naar de nodige gelden. Wat ze in totaal bij elkaar haalden, was lang niet genoeg om de reis van drie personen te bekostigen. Dus verkochten ze, met de hulp van slechts enkele vertrouwelingen, hun persoonlijke spullen. Boeken, meubels, horloges en zelfs piano's werden tegen veel te lage prijs van de hand gedaan.

De groep die naar Amerika zou vertrekken, raakte stilaan compleet. Seminaristen Felix Livinus Verreydt (Diest), François de Maillet (Brussel) en Joseph Van Horsig (Hoogstraten) voegden zich bij het oorspronkelijke drietal. Petrus Joannes Verhaegen, afkomstig uit Haacht en beginnend leerkracht aan het Klein Seminarie, hoorde van de plannen en ook hij was vastbesloten mee te gaan. Daar kwam nog priester Veulemans bij, op dat ogenblik verbonden aan het Groot Seminarie te Mechelen.

Pieter-Jan De Smet

Tenslotte was er nog Pieter-Jan De Smet uit Dendermonde. Net als Judocus Franciscus Van Assche studeerde hij op dat ogenblik aan het Klein Seminarie te Mechelen. Pieter-Jan werd op 30 januari 1801 te Dendermonde geboren, maar toch was Sint-Amands hem zeker niet onbekend. Zijn vader, Judocus De Smet, zag er op 18 december 1736 het levenslicht in het huis *Den Engel*, recht tegenover de kerk. Op zijn elfde verhuisde hij met zijn ouders, Jan De Smet en Catharina Waterschoot, naar Dendermonde. Jan De Smet ging daar aan de slag als koopman, reder en schipper en behoorde tot de meer gegoede burgerij van Dendermonde. Net als zijn vader oefende zoon Judocus later hetzelfde beroep uit. Judocus huwde in 1761 met Joanna Maria Duerinck. Twee jaar na het overlijden van zijn eerste echtgenote, trad hij, toen al 56, op 10 februari 1793 voor een tweede keer in het huwelijk met Maria Joanna Buydens. Uit dit laatste huwelijk werd Pieter-Jan De Smet geboren als deel van een tweeling. Hij en zijn tweelingzus Coleta Aldegonda waren respectievelijk het vijfde en zesde kind uit dit tweede huwelijk. Nadien werden er uit dit huwelijk nog drie andere kinderen geboren. Een andere band met Sint-Amands kwam tot stand toen zijn oudere halfzus, Isabelle Françoise, in 1799 huwde met Jan-Baptist Rollier, neef van Boerenkrijgleider Emmanuel Benedikt Rollier. Net als deze laatste was Jan-Baptist actief in de maritieme groothandel.¹⁰

De reis naar de Nieuwe Wereld

Handelaar Ketelaer uit Mechelen had heel wat connecties in katholieke kringen in Antwerpen en Amsterdam. Hij woonde vlakbij het seminarie in *Het Schip*, op de hoek van de Sint-Jansstraat en de Koestraat (nu F. de Merodestraat). De jonge mannen vertrouwden hem de gelden toe die ze in het vooruitzicht van hun reis bij elkaar haalden. Ze konden eveneens bij deze handelaar terecht om de nodige bagagestukken op te slaan. Sommige bronnen vermelden dat de kandidaat-missionarissen op een bepaald ogenblik het seminarie verlieten en bij Ketelaer onderdoken in afwachting van hun vertrek. Hoe zij aan zijn adres kwamen, is niet duidelijk. Misschien heeft Nerinckx die dag in Dendermonde toch meer toevertrouwd aan Van Assche? Was het misschien De Nef die dit adres doorgaf, of kwamen de inlichtingen rechtstreeks vanuit het seminarie? Feit is dat deze man hen de nodige informatie kon verschaffen, want hij wist te vertellen wanneer ze richting Amsterdam moesten vertrekken en met welk schip Nerinckx naar Amerika zou varen. Alles bleek zeer goed voorbereid te zijn: hun vluchtroute, de onderduikadressen, het overmaken van de geldsom naar Amsterdam, ...

In juli 1821 verwittigde Ketelaer dat het schip naar Amerika midden augustus zou afvaren vanuit Amsterdam. Om zo weinig mogelijk op te vallen, besloot men in drie aparte groepjes te vertrekken, die alle langs een andere route de eindbestemming moesten bereiken. Op 23 juli 1821 verlieten Elet, Van Assche, De Smet en Smedts Mechelen en reisden per koets via Kontich naar Antwerpen. Omdat ze geen identiteitsdocumenten bij zich droegen, moesten ze het laatste stuk tot Antwerpen te voet afleggen. Wanneer men in deze periode het openbaar vervoer gebruikte, diende men bij het binnenrijden van de stad immers een paspoort te tonen. Te voet kon men echter gemakkelijker in de mensenmassa opgaan en zo de controle ontlopen. In Antwerpen werden ze opgevangen door een zekere Jean Baptiste Beulens. Hij had op voorhand reeds enkele reisbenodigdheden aangekocht, zodat de vier reizigers dit zelf niet meer moesten doen.¹¹

De vier vrienden reisden op 26 juli door naar Amsterdam. Uit de geschriften van De Smet blijkt dat de reis per koets via Bergen op Zoom, Breda, Gorinchem en Utrecht ging. Ook in Amsterdam stonden enkele personen klaar om onderdak te bieden. De gelden die ze opgehaald hadden voor hun reis waren ondertussen door Ketelaer naar hier doorgestort. Na enkele dagen herenigde de groep van vier zich met de rest van het gezelschap, toen allen in Amsterdam gearriveerd waren.¹² Toch was het vertrek niet zo geheim gebleven als gehoopt. Om zijn reis te bekostigen, had Pieter-Jan De Smet een som geld geleend bij een kennis van de familie. Deze had op zijn beurt zijn vader Judocus op de hoogte gebracht. De oude man stuurde zoon Charles naar Amsterdam om Pieter-Jan te zoeken en hem zo mogelijk te overtuigen om naar huis terug te keren. Natuurlijk was het niet makkelijk om in een stad als Amsterdam enkele jonge mannen, die zoveel mogelijk ondergedoken bleven, terug te vinden. Charles De Smet stapte dus naar het plaatselijke bestuur om informatie in te winnen over de verblijfplaats van zijn halfbroer. Daar konden ze hem niet helpen. Maar ondertussen was men zo wel op de hoogte dat er enkele personen het land wilden ontvluchten. Uiteindelijk zouden de twee elkaar toevallig tegenkomen op één van de vele bruggen in Amsterdam. Pieter-Jan

nam Charles vervolgens mee naar het onderduikadres waar hij met zijn vrienden verbleef. Charles bracht de boodschap van hun vader over, maar Pieter-Jan kon genoeg argumenten vinden om zijn voornemen kracht bij te zetten. Uiteindelijk overtuigde Pieter-Jan zijn halfbroer dat zijn besluit vaststond en dat hij wist waarmee hij bezig was. Charles keerde dan terug naar Dendermonde, maar niet zonder Pieter-Jan nog een vrij grote som geld toe te stoppen.

Nadien schreef de missionaris hierover aan een gewezen leraar: *'Karel heeft gepoogd ons vertrek te verhinderen, maar het argument en de religie hebben hem weldra overtuigd. Hij heeft lang geweend, en uit de grond van mijn hart, ik heb geweend met hem. Want wat moet pijnlijker zijn dan mijn oude vader in de steek te laten, van wie ik zielsveel houd, mijn broers en zusters die me zo dierbaar zijn, mijn vrienden, mijn hele hebben en houden? Maar het is God die mij roept. Ik moet aan Zijn stem gehoorzamen.'*¹³ Later, in een brief van 8 december 1823 aan zijn vader, zou hij hem de reden geven van zijn vertrek: *'Lieve vader. God weet hoezeer ik heb geleden door u alzo te verlaten. Maar, alles bij elkaar, heb ik niet gehandeld uit gehoorzaamheid? Indien ik mijn vertrek had aangekondigd, en naar u gekomen was om afscheid te nemen, wat zoudt ge niet gedaan hebben om me tegen het houden, of minstens om me te overtuigen de uitvoering van mijn plan met enkele jaren uit te stellen? Ik zou niet de eerste geweest zijn die aan zijn roeping zou verzaakt hebben door de tranen en het aandrigen van zijn ouders en vrienden.'*¹⁴

Door het contact van Charles De Smet met de autoriteiten in Amsterdam werd er wel degelijk gevreesd dat men actief op zoek zou gaan naar de voortvluchtige, jonge avonturiers, dat men hen zo mogelijk zou arresteren of naar huis zou terugsturen. Dus schepte het gehele gezelschap op 1 augustus in om via het IJ en de Zuiderzee naar het eiland Texel te varen. Onderweg werd nog even halt gehouden op het eiland Wieringen.¹⁵ Na een ontbijt bezochten ze een katholieke kerk en lieten er een mis lezen om een veilige overtocht af te smeken.

Op Texel verbleven ze ook weer bij katholieke gezinnen die vooraf van hun komst op de hoogte waren gebracht. Ondertussen was ook Nerinckx, samen met twee personen die in dienst zouden treden als lekenbroeder, op Texel gearriveerd. Er werd echter geen contact gezocht tussen beide groepen. Nerinckx vond wel dat de vrij grote groep jonge mannen zich iets te opvallend gedroeg. In afwachting van hun vertrek maakten ze namelijk in groep lange verkenningstochten over het eiland en woonden ze er kerkdiensten bij. Op 15 augustus kregen ze uiteindelijk het bericht dat het schip waarmee ze een veertigtal dagen later Amerika zouden moeten bereiken het eiland naderde. Hun vertrek werd uitgesteld tot de duisternis inviel, want ook op deze allerlaatste momenten in Europa konden ze nog betrap worden.

Een klein vaartuig zou hen naar een *brik* brengen, een tweemaster die wat verder in volle zee voor anker lag. Op deze manier kon men eventuele paspoortcontroles vermijden. Ze vernamen dat Nerinckx en zijn reisgezellen zich eveneens in hetzelfde vaartuig bevonden, maar zich voorlopig nog schuil hielden. Pas na afvaart kwam Nerinckx te voorschijn. Hij gaf de kandidaat-missionarissen in eerste instantie een stevige uitbrander om-

wille van hun nogal onvoorzichtige gedrag die laatste dagen. Het feit dat van het hele gezelschap enkel Judocus Franciscus Van Assche en priester Veulemans de man al eens eerder gezien hadden, toont aan dat hij zelf wel steeds zeer voorzichtig te werk ging. Voor zijn wervingscampagne werkte Nerinckx immers met tussenpersonen, zodat hij zelf niet al te veel in de kijker liep.¹⁶ Men kwam uiteindelijk zonder enig probleem aan boord van de *brik Columbus of Columbia*.¹⁷ Ze hadden een rustige overtocht, in elk geval beter dan deze die de vorige groep te beurt viel toen die in 1817 de oceaan overstak. Enkel Jan Elet en Pieter-Jan De Smet werden tijdens de doortocht in het Kanaal zeeziek, maar eens op volle zee eindigde voor hen deze beproeving.

Uiteindelijk meerden ze in de namiddag van 23 september in Philadelphia aan. Later zou iemand schrijven dat het schip, dat deze groep ijverige apostelen naar Amerika voerde, het land meer zegen bracht dan *The Mayflower*.¹⁸ Terwijl Nerinckx en de twee lekenbroeders van boord gingen om enkele dagen in deze stad te verblijven, bleven de anderen nog een nachtje aan boord. De volgende morgen ging het per stoomboot naar Baltimore, waar ze nog diezelfde dag arriveerden. Hier werden ze onthaald door aartsbisschop Maréchal. Deze stelde hen voor om zich in het seminarie van Baltimore te vestigen, een vraag waar enkel priester Veulemans en Joseph Van Horsig op ingingen. De rest van de groep reisde verder naar het college van Georgetown, waar hoogstwaarschijnlijk een blij weerzien plaatsvond tussen Judocus Franciscus Van Assche en Jacobus Olivier Van de Velde. De leerling zag zijn vroegere leraar na vier jaar terug. Het is hier in Georgetown dat de nieuwkomers door de overste van de Maryland Mission Anthony Kohlman, tot de Sociëteit van Jezus werden toegelaten. Ze waren nu novicen en dienden enkele jaren een strenge opleiding te volgen die hen uiteindelijk naar het priesterschap zou leiden. Vanuit Georgetown reisden ze dan via Washington door naar *The White Marsh Plantation* in Maryland, waar ze na enkele weken rust van start gingen met hun opleiding.

Op heel hun tocht over land tussen Mechelen en Texel enerzijds en in de Nieuwe Wereld, tussen Philadelphia via Georgetown tot White Marsh anderzijds, hadden de mannen in totaal om en bij de 600 kilometer te voet afgelegd.

Noviciaat in Maryland

Op 6 oktober 1821 begonnen de vrienden aan hun noviciaat bij de jezuïeten op *The White Marsh Plantation* in Maryland. Gesticht in 1806, was dit één van de oudste missieposten van de jezuïeten in Amerika. White Marsh werd vernoemd naar de jezuïet Father White die in 1634 de eerste Engelse katholieken naar Maryland bracht. Pas vanaf 1814 deed de plantage dienst als opleidingscentrum voor novicen. En ze waren zeker niet alleen, daar op White Marsh. Charles Felix Van Quickenborne, voorheen leraar aan het Klein Seminarie te Roeselare, was er novicemeester. Hij en zijn assistent Peter Joseph Timmermans uit Turnhout kwamen samen met Jacobus Olivier Van de Velde in 1817 naar Amerika. Tot diezelfde groep behoorde ook lekenbroeder Peter De Meyer uit Zegelsem (Brakel). Naast De Meyer waren er nog twee andere lekenbroeders, namelijk Henri Reisselman en Charles Strahan.

In 1823 ging het dermate slecht op White Marsh dat men er aan dacht om het noviciaat te sluiten. De opbrengsten van de bijhorende plantage bleken niet meer voldoende om in het levensonderhoud van de bewoners te voorzien. Door de constante aanplanting van tabak en koren raakte de oorspronkelijk zeer vruchtbare grond stilaan uitgeput. Net op dat ogenblik doken er eveneens problemen op met het eigendomsrecht van de plantage. Bisschop Du Bourg van New Orleans had waarschijnlijk iets vernomen over de moeilijkheden waarin men zich bevond en stelde daarom voor het noviciaat te verhuizen naar de staat Missouri. Hij had daar een boerderijtje ter beschikking van waaruit gemakkelijk missies georganiseerd konden worden naar Indianenstammen in het Westen. De grond was er vruchtbaar en zou, indien goed gecultiveerd, veel opbrengen. Steeds meer immigranten trokken in deze periode westwaarts en hoopten in Missouri een nieuw leven te beginnen. Ook zij zouden al snel behoefte hebben aan een priester en een parochiale werking. De bewoners van White Marsh hoefden echt niet lang na te denken eer ze dit aanbod accepteerden. Dat was immers het doel waarvoor het merendeel van deze mannen hun thuis en hun familie hadden verlaten. Blij hun dromen gerealiseerd te zien, besliste de hele groep Maryland te verlaten en het noviciaat over te plaatsen naar Florissant, Missouri.

Pieter-Jan De Smet schreef op 12 april 1823 de volgende regels aan zijn familie: *'Monseigneur Du Bourg verlangde reeds lang enige missionarissen van de Sociëteit van Jezus, om de bekering van de Indianen, die groten-deels afgodendienaars zijn, te beginnen. Een zeer groot aantal leven nog zonder wetten en religie. Hij heeft er tenslotte twaalf bekomen, waarvan elf Belgen en één Amerikaan. Ik zeg God dank, ik heb het geluk gehad tot de uitverkorenen te behoren... Bidt voor mij en voor mijn confraters, opdat God onze onderneming wil zegenen.'*¹⁹

Het gezelschap bestond uit twaalf personen in totaal. De priesters Charles Van Quickenborne en Peter Timmermans zouden respectievelijk fungeren als overste en diens assistent. Verder waren er de zeven novicen die in oktober 1821 te White Marsh waren aangekomen en verder de drie lekenbroeders: Peter De Meyer, Henri Reisselman en Charles Strahan. Zij werden aangevuld met drie koppels slaven die ingezet zouden worden op de boerderij.²⁰

De reis naar Missouri

In de vroege ochtend van 11 april 1823 verliet het hele gezelschap *The White Marsh Plantation*. Het eerste deel van de tocht ging tot Wheeling. Dit traject, normaal zo'n 460 kilometer lang, zou wegens een omweg langs Conewago meer dan 700 kilometer bedragen.²¹

De eerste stopplaats was Baltimore. Hier aangekomen, reisden de novicen en de lekenbroeders direct door naar Conewago, Pennsylvania. In afwachting van de rest van het gezelschap verbleven ze er in een residentie van de jezuïeten. Ze hielden zich daar bezig met het afwerken van een taak die in White Marsh niet was afgeraakt. Vijf dagen later arriveerde Van Quickenborne met zijn gezelschap. Zij hadden ondertussen in Baltimore de nodige voorbereidingen getroffen voor de reis tot Wheeling. Men huurde

twee grote karren. Getrokken door zes paarden, vervoerden die het merendeel van de bagage. Vanuit White Marsh had men een kleinere kar meegebracht, waarop zich allerlei spullen bevonden die men tijdens de reis dacht nodig te hebben. Zo lag er op dit karretje, naast proviand en keukengerei, ook een koffer met religieuze gewaden en objecten, nodig voor de misvieringen onderweg. Personen die te moe of te ziek waren om verder te stappen, konden er ook een tijdje in plaatsnemen. Vanaf Conewago ging het terug in zuidelijke richting naar Taneytown en Frederick. De weg die ze vervolgens namen, was de zogenaamde *Cumberland Road*, één van de eerste *highways* in Amerika. Deze weg was van oudsher zeer belangrijk voor immigranten die vanuit het oosten richting Ohio trokken. Het traject, aangelegd tussen 1811 en 1818, ging van Cumberland over de *Allegheny Mountains*, langs Uniontown, Brownsville en Washington naar Wheeling. Hierdoor verbond deze weg twee rivieren: de Potomac en de Ohio.

Tweemaal per dag werd er halt gehouden om te eten. Ieder lid van het gezelschap kende zijn taken en de voorbereidingen van de picknicks gebeurden dan ook vrij gedisciplineerd. Wanneer het donker werd, stopten ze en zochten onderdak. Soms konden ze terecht bij katholieke gezinnen, maar op andere momenten dienden er enkele kamers gehuurd te worden. In Frederick overnachtten ze bij de Ierse jezuïet John McElroy, die daar aan het hoofd stond van een kleine katholieke gemeenschap. Op 7 mei bereikten ze uiteindelijk Wheeling, West Virginia. Hier genoten ze een drietal dagen van de gastvrijheid van een zekere Mr. Thompson, een rijke katholiek, die de aanwezigheid van de jezuïeten enorm op prijs stelde.

Het tweede deel van het traject, van Wheeling tot Shawneetown in de staat Illinois, was een boottocht over de Ohio-rivier. Een plaatselijke gids inhuren was vrij duur en daarom kocht Van Quickenborne een exemplaar van de *Riverman's Guide to the Ohio River*, een reisgids die vooral gebruikt werd door immigranten die zonder begeleiding naar het Westen trokken. Voor de meer dan 800 kilometer lange tocht over de rivier, werden twee *flatboats*, ook wel *broadhorns* genoemd, aangekocht. Deze typische boten hadden een platte bodem en een vierkant achterstevan en werden gebruikt om vracht en personen over de waterwegen te transporteren. Een van de boten vervoerde de slaven en de wagens met paarden. Op de andere, waarop ook de bagage werd gestockeerd, namen de missionarissen plaats. De twee boten werden aan elkaar vastgemaakt, zodat ze niet al te ver uit elkaar zouden drijven. Dag en nacht voeren ze door en kwamen voorbij kleine nederzettingen die later zouden uitgroeien tot grote steden, zoals Columbus, Cincinnati, Louisville. Hier werd soms aan land gegaan om het nodige voedsel aan te kopen.

Toch liep niet alles van een leien dakje. Soms bemoeilijkten sterke windstoten het varen. Een andere keer moest er gelaveerd worden tussen afgebroken boomstammen die op de rivier dreven en de vaart belemmerden. Dan weer diende men uit te wijken voor struikgewas waarin men bijna verstrikt geraakte. Op een keer dreigden ze zelfs overvaren te worden door één van de vele stoomboten op de rivier. Door gebruik te maken van een mast en zeilen kon men beter sturen. Daarom legden ze onderweg even aan om masten te vervaardigen, gemaakt van hoge boomstammen die langs de oever gekapt werden. Enkele lakens deden dienst als zeilen. Tijdens de hele tocht op de rivier hield men elke dag een eucharistieviering en werden

Flatboat op de Ohio (http://deborahheal.com/wp-content/uploads/2014/02/flatboat_on_the_ohio_circa1788.jpg)

de religieuze gebruiken zo veel mogelijk onderhouden. Daarom werd er binnen de groep vaak gekscherend gesproken over *het drijvend klooster*.

Bij Louisville bevinden zich op de Ohio enkele watervallen en stroomversnellingen, waardoor de rivier daar moeilijk bevaarbaar is. Men huurde voor dit traject een Falls Pilot in. Deze persoon, die de rivier goed kende, moest de boten langsheen deze hindernissen loodsen. Hij werd hierbij geassisteerd door Judocus Van Assche, die er in zijn jeugd altijd al van had gedroomd om met een boot op de Schelde te varen. De rest van het gezelschap, de paarden met karren en de bagage, volgden langs de oever.

Eens deze hindernis was genomen, zette het hele gezelschap zijn reis verder over de rivier. Uiteindelijk ontscheepten ze in Shawneetown. Het grootste deel van hun bagage werd dan per stoomboot voorop gestuurd naar St. Louis. Die stad was vanaf hier immers gemakkelijk per schip te bereiken over de Ohio en, na de samenvloeiing van deze twee rivieren, over de Mississippi. Voor de missionarissen begon nu het derde en laatste traject van hun reis. Met slechts die ene lichte wagen, getrokken door een paard, die ze vanuit White Marsh hadden meegebracht, maakten ze een voettocht van ongeveer 250 kilometer. Deze zuidwesthoek van de staat Illinois was nog ruw en onontgonnen. Bewoning vond je er nauwelijks. Boerderijen waar overnacht kon worden, lagen ver uit elkaar en daarom sliepen ze vaak onder de blote hemel. Er was dat voorjaar veel regen gevallen waardoor grote landvlakten volledig blank stonden. Soms moesten de mannen tot aan hun middel door het water waden. Al die vochtigheid had als gevolg dat men constant werd lastiggevalen door allerlei ongedierte. Vooral muskieten zorgden voor heel wat problemen.

Op 30 mei bereikten ze uiteindelijk de Mississippi, die de grens vormt tussen de staten Illinois en Missouri. Zes weken na hun vertrek uit White Marsh staken ze de rivier over en bereikten zo St. Louis, toen nog een kleine grensstad met voor het grootste deel Franssprekende inwoners. Bij aankomst trok de groep direct naar de residentie van bisschop Du Bourg, waar ze ontvangen werden door E.H. François Niel, sedert 1818 pastoor in de kathedraal van St. Louis en rector van het plaatselijke college. Bisschop Du Bourg kon de nieuwkomers zelf niet ontvangen omdat hij enkele dagen tevoren naar New Orleans was afgereisd.

De volgende dag ging in St. Louis de processie uit ter gelegenheid van Sacramentsdag. Van Quickenborne en zijn groep voegden zich bij E.H. Niel tijdens de hoogmis en stapten daarna mee op in de processie. Van Quickenborne kreeg daarbij de eer om het *Allerheiligste* te dragen. Nog diezelfde avond reisde hij in het gezelschap van Karel de la Croix naar het plaatsje Florissant. Op deze plek zou men de nieuwe missiepost stichten. Karel de la Croix, afkomstig uit Gent en sedert 1817 in dit gebied werkzaam als missionaris, behartigde te Florissant de parochiebelangen in opdracht van bisschop Du Bourg. Hij liet de parochie nu over aan Van Quickenborne en zijn gevolg. De rest van de groep logeerde nog enkele dagen bij E.H. Niel en begaf zich uiteindelijk op 3 juni naar Florissant.

Florissant

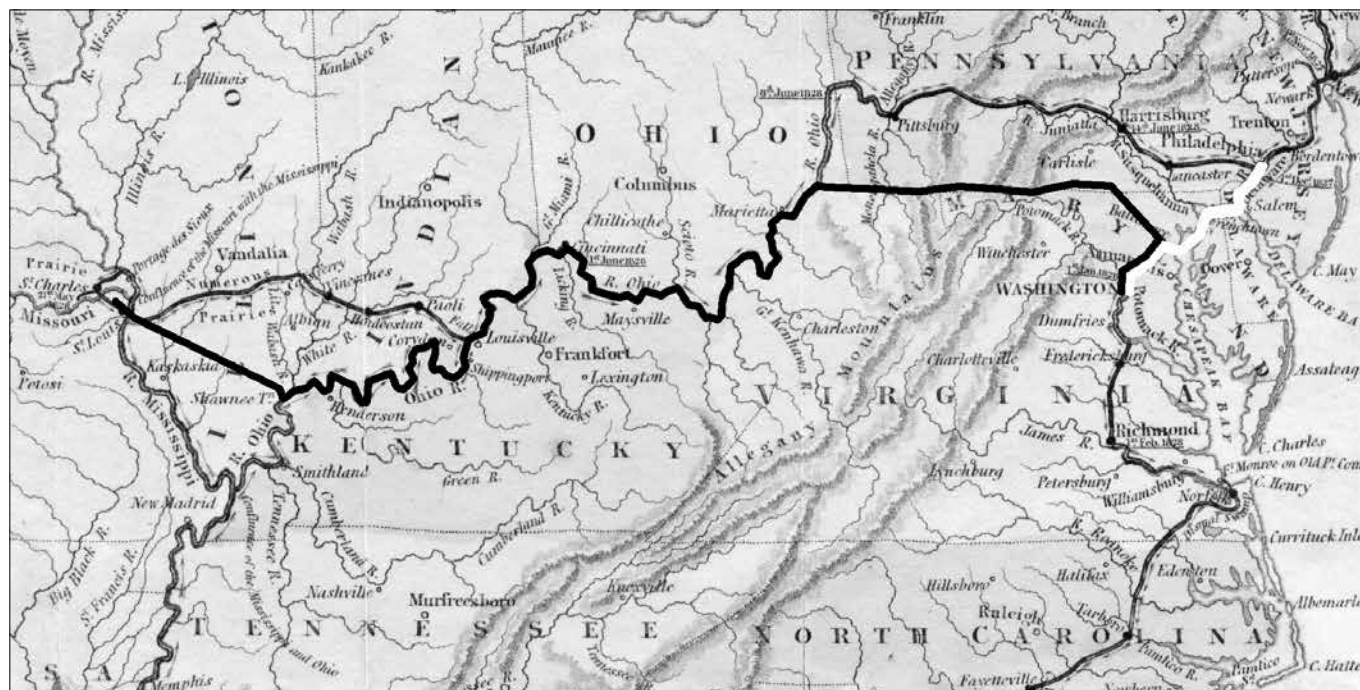
Florissant lag in een vruchtbare vallei, zo'n dertig kilometer ten noordwesten van St. Louis. In de tweede helft van de achttiende eeuw vestigden zich enkele Franse immigranten op deze plek en noemden ze *Fleurissant* omwille van de prachtige natuur. Ze werkten als boeren en handelaars. Pas in 1786 werd een eerste gemeentebestuur verkozen. Drie jaar later stichtte men de parochie St. Ferdinand, genoemd naar de Spaanse koning Ferdinand III van Castilië (1201-1252). Het gebied bevond zich immers nog altijd onder Spaans gezag, hoewel de veertig personen die er woonden van Franse origine waren. In deze periode zouden er in en om de nederzetting zeven plantages geweest zijn.²²

De stenen kerk van St. Ferdinand te Florissant werd in 1821 ingewijd. Ze verving een oorspronkelijk houten gebouw. Eveneens op vraag van bisschop Du Bourg vestigde zich hier in 1819 een congregatie nonnen onder leiding van de Franse Rose Philippine Duchesne. Zij behoorden tot de pas opgerichte *Society of the Sacred Heart of Jesus* en openden al snel een schoolje voor de kinderen van Florissant. Toen de groep jonge mannen na

die lange en zware tocht uiteindelijk op hun eindbestemming aankwam, verschaften de zusters hen die eerste dagen eten en onderdak.

Bij aankomst in Florissant dook er immers een probleem op. De boerderij bleek nog bewoond te zijn door een zekere Hugh O'Neil, een timmerman die een huurcontract voor tien jaar ondertekend had met bisschop Du Bourg. Van Quickenborne diende bijgevolg nog een afkoopsom van 400 dollar neer te tellen. Dit was in deze periode heel veel geld en uiteindelijk werd overeengekomen dat er 100 dollar cash werd uitbetaald plus de helft van de opbrengsten van de boerderij. In ruil daarvoor beloofde O'Neil alle materiaal en vee op de boerderij achter te laten, wat voldoende was voor een doorstart. Hierdoor verkreeg de missiepost vier paarden, een koppel ossen, verscheidene koeien, een varken, een wagen, een kar en wat gereedschap.²³ Wel bleef er altijd een goede verstandhouding bestaan tussen Van Quickenborne en O'Neil. Deze laatste zou nadien in opdracht van de missiepost allerlei timmerwerk mogen uitvoeren.

De *Bishop's Farm* en de omliggende gronden omvatten zo'n 240 *arpent* of 212 *acres*. Dit zou neerkomen op ongeveer 81,6 ha (1 *arpent* = 0,34 ha, zoals deze oppervlaktemaat werd gebruikt in de Franstalige gebieden van Noord-Amerika). De oorspronkelijke boerderij bestond uit drie gebouwen: een vierkante blokhut en twee kleinere stallen. Het grootste gebouw had op het gelijkvloers een kamer van ongeveer 5 op 5,50 meter. De deur bevond zich aan de zuidoostkant. Er waren slechts twee kleine raampjes. In één daarvan zat geen glas, maar het kon afgesloten worden door middel van zware luiken. Aan de noordwestkant was er een grote schoorsteen. De ruimte werd in twee gedeeld door middel van een gordijn. Het ene deel deed dienst als kapel, terwijl het andere fungeerde als kamer voor Van Quickenborne en Timmermans. Boven was er een lage zolder waar je niet rechtop kon staan, tenzij juist onder de nok van het dak. Deze ruimte, die diende als slaapzaal van de novicen, was slecht verlicht en kon amper verlucht worden. Hun bedden waren strozakken op de vloer.

In wit de tocht bij aankomst in 1821 vanuit Philadelphia naar de White Marsh Plantation en in zwart de route in 1823 naar Florissant-Missouri ten noordwesten van St. Louis

Een eindje verwijderd, ten noordoosten van dit gebouw, stonden dan de twee kleine houten stallen. Eén daarvan nam men in gebruik als studiezaal en refter. De andere werd de keuken en verschaft de zes slaven onderdak. Deze constructies waren vrij rudimentair van structuur en hadden daken bedekt met planken die door middel van enkele balken op hun plaats werden gehouden.²⁴ Bij de boerderij hoorde ook een boomgaard en twee velden die direct bewerkt konden worden. De rest van de grond was ongecultiveerd of totaal overwoekerd door bos en struikgewas. Het was voor de missionarissen dus vrij moeilijk om in deze periode aan voedsel uit eigen gewin te geraken. Gelukkig stonden de zusters van Florissant ook nu klaar om het rantsoen van maïs en spek dat de mannen dagelijks nuttigden aan te vullen met andere producten. Verder stelden zij zich ten dienste door de zorg voor hun kledij, zoals verstel- en breiwerk.

Eigenlijk was er te weinig plaats om iedereen degelijk te kunnen huisvesten. Daarom werd besloten om zelf enkele uitbreidingswerken uit te voeren. Naast de bouw van een volledig nieuwe vleugel, voorzag men de grootste blokhut van een tweede verdieping. Een galerij, die op de tweede verdieping gedeeltelijk werd omgevormd tot kamers, omgaf het gebouw. Verspreid over het terrein zou men daarna nog enkele grote hutten, stallen, een schuur en de lokalen voor het Indiaanse schoolje bijbouwen.

Op 31 juli, de feestdag van Ignatius van Loyola, gingen de uitbreidingswerken van start met een kleine ceremonie. Na 's morgens de mis bijgewoond te hebben in de parochiekerk van Florissant, trok het hele gezelschap naar de plek waar de nieuwe vleugel zou komen. Elk lid van de groep deed een symbolische spadesteek in de grond: Van Quickenborne als eerste, gevolgd door Timmermans, daarna de novicen en tot slot de lekenbroeders. Dit gebeuren werd bijgewoond door onder andere E.H. Niel, die speciaal voor deze gelegenheid vanuit St. Louis naar Florissant kwam. De volgende dag werd het stuk grond afgebakend en opgedeeld in vier stukken. De vier sterkste novicen, namelijk Verhaegen, Verreydt, De Smet en Van Assche, groeven elk hun deel uit. Judocus Van Assche zou het meest bedreven geweest zijn met spade en houweel.²⁵ Voor de bouwwerken was er veel hout nodig. Dit vonden ze op een eiland in de Missouri op zo'n vijf kilometer van de boerderij. Terwijl de sterke Pieter-Jan De Smet enorme bomen velde, hakten de andere geestelijken en de slaven het hout in kleinere stukken en versleepten het naar de boerderij. Men werkte van 's morgens na het ontbijt tot bij het invallen van de duisternis. De constructie van de

nieuwe gebouwen zou tot juni 1824 duren. Men noemde het seminarie *St. Stanislaus Seminary*, naar de jonge Poolse jezuïet Stanislaus Kostka (1550-1568).

Begin oktober 1823 legden de novicen hun eerste geloften af zodat zij de priesterstudies konden aanvatten. Van Quickenborne was als overste vrij conservatief en wou dat de regels die hij stelde strikt werden nageleefd. Hierdoor besloten François de Maillet en Charles Strahan de orde te verlaten. Ook dienden de novicen vanaf dat ogenblik steeds een soutane te dragen, met – volgens de regels van de Amerikaanse jezuïeten – een aan de gordel afhangende paternoster.

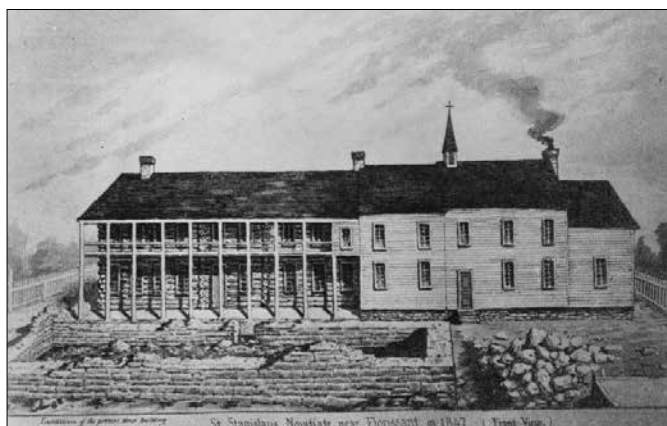
Na die eerste moeilijke periode stonden de bewoners van de missiepost in voor hun eigen voedselvoorziening. Het seminarie was toen omgeven door graanvelden, een groentetuin en een wijngaard. Men kweekte voldoende vee en gevogelte. Al deze voedingsmiddelen werden verwerkt in een eigen slagerij, bakkerij en melkerij.

Tot priester gewijd en parochiaal werk

Op 16 september 1827 werd Joannes Anthonius Elet tot priester gewijd door de bisschop van St. Louis, Joseph Rosati.²⁶ Niet alle novicen ontvingen het sacrament op hetzelfde ogenblik. Zo werd Pieter-Jan De Smet tot priester gewijd op 23 september.²⁷ Meteen na de priesterwijding startte voor hen het derde proefjaar, dat ook tweede noviciaat genoemd wordt. De jonge mannen voelden zich ondertussen al goed ingeburgerd in hun nieuwe vaderland. Toch was het nog tot september 1833 wachten alvorens ze het Amerikaans staatsburgerschap verkregen.²⁸

Oorspronkelijk omvatte het gebied dat Van Quickenborne vanaf juni 1823 onder zijn hoede kreeg naast Florissant nog drie andere parochies: St. Charles, Portage Des Sioux en Dardenne. Later kwamen daar nog Hancock Prairie en Côte Sans Dessein bij. Aanvankelijk waren er slechts twee priesters, Van Quickenborne en Timmermans, die dit uitgestrekte gebied moesten bedienen. Na het plotse overlijden van Timmermans, op 3 mei 1824, bleef enkel Van Quickenborne over. Hierdoor werd er in het seminarie zelf geen eucharistieviering meer gehouden, zodat men zich naar Florissant diende te begeven om de mis bij te wonen. De novicen, nog onbevoegd om de eucharistieviering op te dragen, hielpen zoveel ze konden. Zij hielden gebedsdiensten en gaven catechese ter vervanging van de zondagsmis. De aanwezigheid van de jezuïeten in Florissant zorgde ervoor dat het aantal kerkgangers in de parochie zelf sterk de hoogte in ging. Ook onder de Creoolse bevolking telde men vanaf dan een groot aantal bekeeringen.

Vanaf 1825 gaven de novicen eveneens les aan de zondagschool te Florissant. Alle mannen uit het dorp konden daar op zon- en feestdagen terecht om te leren lezen en schrijven. Zij bezochten ook reeds enkele katholieke gemeenschappen in de wijde omtrek van Florissant. In deze periode vestigden zich steeds meer immigranten in deze streek, waardoor de blanke bevolking in Missouri sterk toenam. Naast de grotere parochies St. Charles en Florissant, woonden zo'n honderd katholieke gezinnen verspreid over het gehele uitgestrekte gebied. Zij dienden op regelmatige basis bezocht

St. Stanislaus Seminary (St. Louis University, digitaal archief)

te worden door een priester die de eucharistie opdroeg of godsdienstonderricht kwam geven. De verder weg gelegen locaties konden slechts sporadisch bezocht worden.

Het was dus meer dan welkom dat er in het najaar van 1827 een aantal novicen tot priester gewijd werden. Vooral omwille van de grote afstand die telkens afgelegd diende te worden, besloot men in St. Charles een tweede residentie te openen. St. Charles lag aan de overkant van de rivier Missouri, op zo'n 25 kilometer ten westen van Florissant.²⁹ Van hieruit ondernamen voornamelijk Verhaegen, Verreydt en Smedts hun tochten door het hele gebied.

Onderwijs als belangrijke peiler

Het aantal jezuïeten in de staat Missouri bleef met de loop der jaren stijgen. In 1846 telde dit gebied er 154, afkomstig uit acht verschillende landen. De Belgen, 42 in totaal, domineerden in de leidinggevende posities.³⁰ In 1880 was deze groep uitgegroeid tot een driehonderdtal leden. Zij zetten zich in voor diverse religieuze doeleinden in de westelijke en noordwestelijke staten. Niet enkel in Missouri, maar onder andere ook in de staten Ohio (Cincinnati), Wisconsin (Milwaukee), Illinois (Chicago), Kentucky en Minnesota werden door de jezuïeten kerken gebouwd en scholen overgenomen of gesticht.

St. Francis Regis Indian Seminary

In het voorjaar van 1824 openden de jezuïeten, onder leiding van Van Quickenborne, een schooltje nabij het noviciaat te Florissant. Het St. Francis Regis Indian Seminary moest onderwijs verschaffen aan de kinderen van Indianenstammen uit de wijde omgeving. Dankzij de onderhandelingen van bisschop Du Bourg in Washington subsidieerde de Amerikaanse regering voor het eerst een katholieke school voor Indiaanse kinderen. Zij keerde een startkapitaal uit van 800 dollar. De rest volgde in jaarlijkse dotaties.³¹ De kinderen kregen er onder andere les in godsdienst, Engels en leerden er schrijven. Onder begeleiding van enkele geestelijken hielpen de oudste kinderen ook mee de velden rond de missiepost bewerken. Zo leerden ze hoe ze landbouwgrond moesten cultiveren. Men hoopte dat de jonge Indianen na hun vorming in dienst zouden treden als gidsen en tolken voor de missionarissen. Hierdoor zouden zij in de toekomst makkelijker in contact kunnen treden met nog niet bekeerde stammen. Enkele van de, toen nog, novicen gaven les in het schooltje. Zij raakten al snel vertrouwd met de taal en de cultuur van de Indianen, een vaardigheid die nog van pas zou komen voor latere missietochten. Op het hoogtepunt waren er een dertigtal kinderen ingeschreven, maar toch zou het schooltje al in 1830 zijn deuren sluiten. Toen hadden de jezuïeten reeds een ander onderwijsproject opgestart, namelijk het college te St. Louis.

Bijna tegelijk met de jezuïeten richtte zuster Duchesne en haar *Ladies of the Sacred Heart of Jesus* een school op voor Indiaanse meisjes. De zusters hadden reeds heel wat ervaring in het onderwijs. Voordat de jezuïeten in Florissant arriveerden, leidden zij er al twee vrije schooltjes, waar de

zonen en dochters van de plaatselijke immigranten onderricht kregen. Hun ouders beschikten niet over het nodige budget om hun kinderen naar één of ander college te sturen. Deze zusters zouden nadien, verspreid over heel Amerika, een aantal meisjesscholen voor hoger onderwijs oprichten.

St. Louis University

Op 2 november 1829 opende het nieuwe *St. Louis College* zijn deuren. Dit verving het zogenaamde *Episcopal College*, gesticht door bisschop Du Bourg in 1818. De oude school werd geleid door enkele priesters verbonden aan de kathedraal van St. Louis. E.H. Niel, de priester die de jezuïeten in 1823 te St. Louis zou verwelkomen, fungeerde toen als directeur. De priesters hadden niet altijd de tijd om les te geven aangezien zij ook nog parochiale taken dienden te vervullen. Daarom werden zij een tijdje vervangen door leken. Uiteindelijk moest het college in de zomer van 1827 zijn deuren sluiten.

Vanaf 1823 had bisschop Du Bourg bij Van Quickenborne gepolst of hij het beheer van het college wou overnemen, maar deze laatste kampte toen onder andere met een gebrek aan kandidaat-lesgevers. Omdat er vanaf het schooljaar 1827-28 in St. Louis absoluut een school nodig was waar jongens uit de stad en uit de omgeving hogere studies konden aanvatten, stelde men opnieuw dezelfde vraag aan Van Quickenborne. De bisschop schonk Van Quickenborne een perceel grond, gelegen in het stadscentrum van St. Louis, voor de bouw van een nieuw college. Verder werd er nog een aanpalend stuk grond aangekocht.

De school ging van start op 2 november 1829 met Peter Verhaegen als eerste directeur. Ook Van Quickenborne maakte deel uit van de Raad van Bestuur en kwam één keer per week vanuit Florissant naar St. Louis om allerlei zaken te bespreken. Samen met de directeur stonden in het begin enkel Pieter-Jan De Smet en Jan Elet in voor het onderwijs. Enkele lessen werden gegeven door novicen, lekenbroeders en gewone leken om het tekort aan leerkrachten op te vangen. In het schooljaar 1828-29 verbleven 15 jongens, uit de meer gegoede klassen van St. Louis, in het seminarie te Florissant. Zij werden vanaf het volgende schooljaar overgeplaatst naar het nieuwe college. Het aantal leerlingen, zowel internen als externen, groeide die eerste maanden na de opening al snel aan tot 150.

Eind oktober 1831 arriveerde Jacobus Olivier Van de Velde samen met nog enkele andere nieuwe leerkrachten vanuit Maryland in St. Louis. Van de Velde werd al snel één van de belangrijkste leerkrachten aan het college. In 1832 zond men hem naar Louisiana en de nederzettingen langs de Mississippi om daar de school te gaan promoten. Hierdoor steeg het aantal internen. Ondertussen waren er wel minder externen ingeschreven omdat er in St. Louis nog andere scholen hun deuren hadden geopend. Elet zou twee jaar later dezelfde tocht maken, waarmee ook hij nieuwe leerlingen aanbracht.

In september 1832 ondertekende de gouverneur van de staat Missouri een charter waardoor hij de hogere afdeling van de school tot universiteit verheef. *St. Louis University* werd de eerste universiteit ten westen van de

Mississippi. Als bestuursleden van de universiteit ondertekenden Verhaegen, Van de Velde, de Theux, Walsh en Van Quickenborne het charter. De middelbare afdeling, *St. Louis University High School*, bleef op de universiteitscampus gevestigd en zou pas in 1924 onafhankelijk worden.

Tijdens zijn verblijf in België in de periode 1832-1837 ging Pieter-Jan De Smet actief op zoek naar schenkingen voor de universiteit. Zo stuurde hij onder meer instrumenten voor de fysica- en chemielessen, boeken voor de bibliotheek en een verzameling mineralen vanuit België naar St. Louis.

Op 24 maart 1836 werd Verhaegen aangeduid als overste van de jezuïeten in Missouri. De overste resideerde vanaf dat ogenblik niet langer in Florissant, maar aan de universiteit van St. Louis. Als rector werd Verhaegen vanaf september van dat jaar opgevolgd door Jan Elet. Datzelfde jaar voegde men aan de reeds bestaande afdelingen een faculteit voor geneeskunde toe. In 1843 volgde nog een faculteit voor rechten. *The American Quarterly Register* van *The American Education Society* (1841) vermeldt het volgende: *St. Louis University. Located in St. Louis. Founded, 1829 and incorporated 1832. Under the direction of Catholics. Rev. John Anthony Elet, president. Instructors: 11. Students: 60. Students in the preparatory department: 88. Library: 7.900 volumes. Graduates: 10.*³²

St. Louis University (SLU) zou later uitgroeien tot één van de meest succesvolle en invloedrijkste katholieke colleges in de westelijke staten van Amerika. Momenteel telt de instelling zo'n 13.000 studenten, afkomstig uit alle vijftig staten van Amerika en uit zeventig verschillende landen. Men stelt er ongeveer 7.000 mensen tewerk. Buiten St. Louis bezit SLU nog een campus in Europa, in Madrid. Alhoewel deze universiteit nog altijd in beheer is van de jezuïeten, kreeg ze in 2014 voor het eerst een leek als rector.

Xavier University Cincinnati

Het *Athenaeum* te Cincinnati werd in 1831 opgericht door toenmalig bisschop Edward Dominicus Fenwick.³³ Hij had enkele jaren voordien al het *St. Francis Xavier Seminary* gesticht en koppelde aan deze priesterschool nu een college waar jongeren uit de staat Ohio terecht konden voor hoger onderwijs. De school bevond zich in het centrum van Cincinnati en werd aanvankelijk gefinancierd door Europese katholieken.

Het was de bedoeling van Fenwick om deze school te laten besturen door dominicanen. Toch vroeg hij de jezuïet Van de Velde, in de herfst van 1831 op doorreis in Cincinnati, of hij deel wou uitmaken van het lerarenkorps. Deze vond echter dat hij zich aan het college van St. Louis nuttiger kon maken en ging niet op het aanbod in. Na de grote toeloop bij de start van de school, daalde het aantal leerlingen vanaf 1833. Men diende eerst het internaat te sluiten en tijdens het schooljaar 1838-39 werden zelfs de lessen een tijdje opgeschort. Fenwicks opvolger, John Baptist Purcell, zag geen toekomst meer in de school indien de jezuïeten ze niet zouden overnemen. De bisschop stelde dus een officiële vraag aan E.H. Roothaan, algemeen overste van de jezuïeten te Rome, om enkele van zijn mannen naar Cincinnati te sturen. Uiteindelijk beslisten de jezuïeten van Missouri

eind december 1839 dat zij het *Athenaeum* zouden overnemen. Bisschop Purcell werd aangeduid als beschermheer van de nieuwe school.

Deze nieuwe school opende zijn deuren op 3 november 1840 met Jan Elet als rector. Hij werd het eerste jaar bijgestaan door nog zeven andere jezuïeten en vijf assistent-leerkrachten. Men koos ook een nieuwe naam voor de instelling, namelijk die van de heilige Franciscus Xaverius, al vanaf 1831 patroon en beschermheer van het *Athenaeum*. Jongens van 8 tot 16 jaar konden er les volgen, zowel op interne als externe basis. Eerst en vooral was er de klassieke richting, waar vakken gegeven werden als godsdienst, Latijn, Grieks, filosofie, ethiek, geschiedenis, fysica en chemie. Ook stonden minder traditionele vakken als Spaans en Duits op het lessenrooster. Om meer externen aan te trekken, ging men al snel met een meer op de praktijk gerichte handelsafdeling van start. Dat deze laatste richting veel succes kende, bewijst het feit dat van de 76 leerlingen die zich het eerste jaar inschreven er 47 de handelsrichting volgden. Zij kregen les in Engels, Frans, aardrijkskunde, geschiedenis, boekhouden, rekenkunde en schrijven. De lessenroosters van de diverse afdelingen werden zo opgesteld dat de leerlingen keuzevakken konden combineren, iets wat in deze periode zeker vrij vooruitstrevend was. Niet zoveel later startte er een avondschool om de actieve bevolking van Cincinnati de mogelijkheid te geven lessen te volgen en een diploma te behalen.

Hoewel de school in de loop der jaren zijn ups en downs kende, ging het aantal studenten gestaag de hoogte in. Men besloot in 1912 te verhuizen naar een locatie buiten Cincinnati. Het oude college doet nu dienst als seminarie. Pas in 1930 verkreeg men de titel van universiteit. Ondertussen groeide *Xavier University* uit tot een vooruitstrevende Amerikaanse universiteit met zo'n 7.000 studenten. Ze staat gerangschikt bij de beste colleges en universiteiten in Amerika en wordt nog steeds bestuurd door de jezuïeten.

Joannes Anthonius Elet, van novice tot jezuïetenoverste

Als novice gaf Jan Elet reeds les aan het Indiaans schooltje te Florissant. Eens priester, trok hij er af en toe op uit om her en der de mis op te dragen in het enorme gebied waarvoor de jezuïeten van Florissant verantwoordelijk waren. De nederzettingen bevonden zich op grote afstand van elkaar en hij bediende er zowel katholieken als protestanten. Zo ondernam hij in februari 1828 een zestiendaagse missie naar het noordoosten van de staat Missouri. Felix Verreydt had zich al een keer in die richting begeven naar aanleiding van een petitie, gericht aan Van Quickenborne. Deze petitie was ondertekend door een tachtigtal gelovigen die een priester zochten om af en toe de mis op te dragen.³⁴ In deze vrij korte periode zou Elet 16 dopen, 36 biechten, 17 communies en 12 bekeeringen uitvoeren.

Zijn eerste stop was Buffalo Creek. In het huis van een protestant werd de mis opgedragen voor ongeveer 130 protestanten en 20 katholieken. Na een preek, die zo'n drie kwartier duurde, vroeg men hem om nog een sermoen te houden. Dat gebeurde tot grote voldoening van alle aanwezigen. Voor Elet verder trok, kreeg hij als dank een feestelijke maaltijd aangeboden. Kort daarna predikte hij voor een dertigtal personen, voornamelijk

Joannes Anthonius Elet (Xavier University, Cincinnati)

protestanten, in het huis van de familie Shields. Hier gingen 13 personen te communie. Mrs. Shields was katholiek, maar gehuwd met een protestant, en moest vaak lange tochten ondernemen om een gebedsdienst te kunnen bijwonen. Zij was dan ook zeer dankbaar dat ze deze keer gewoon kon thuisblijven.

De volgende dag gingen Elet en Mr. Shields op zoek naar andere katholieke gezinnen die zich niet lang daarvoor in het gebied hadden gevestigd. Na een hele dag reizen, kwamen ze uiteindelijk toe bij de familie Leake, pas aangekomen vanuit Kentucky. Deze familie had zich gevestigd in de buurt van het huidige New London aan de rivier de Salt. Zij en nog twee andere gezinnen waren zeer blij eindelijk een katholiek priester te zien. In het voorjaar zouden nog meer gezinnen vanuit Kentucky overkomen. Men beloofde snel een kerk te bouwen en een parochie te stichten. Van 1829 tot 1832 ging Felix Verreydt drie keer per jaar vanuit St. Charles naar deze, toen nog afgelegen, streek. Daarna duidde bisschop Rosati voor deze parochie een eigen priester aan. Met de bouw van het kerkje, de latere *St. Paul Catholic Church* nabij het dorpje Perry, werd uiteindelijk in 1834 begonnen.³⁵

Toen het vernieuwde college te St. Louis op 2 november 1829 terug opende onder het bestuur van de jezuïeten werd Jan Elet er leerkracht. Hij gaf onder andere les in talen en metafysica, een tak van de filosofie. Verder stond hij rector Verhaegen bij in het dagelijks bestuur van de school. Hij bekleedde achtereenvolgens de functies van studieprefect en *chancellor* (1829-36), vicevoorzitter (1836-37) en vice-rector (1837-38).³⁶ In het

voorjaar van 1834 ging Elet naar het zuiden om de instelling te promoten bij de Franssprekende bevolking van Louisiana. Op 9 april arriveerde Elet terug in St. Louis met 33 nieuwe studenten. Nadien zouden er nog eens 17 volgen. De vier jezuïeten die les gaven in St. Louis, namelijk Peter Verhaegen, Pieter-Jan De Smet, Joannes Olivier Van de Velde en Jan Elet, fungeerden eveneens als priester in de plaatselijke kerk.

Vier jaar nadat *St. Louis College* het statuut van universiteit had verkregen, werd Jan Elet in 1836 rector van deze instelling. Hij verving Peter Verhaegen, die toen overste van de jezuïeten in Missouri was geworden.

Op 18 oktober 1840 verhuisde Elet van St. Louis naar Cincinnati. Hij zou er rector worden van het *St. Xavier College*, waarnaar hij later vaak refereerde als *the child of my predilection*, zijn 'favoriete kind'. Tot de herfst van 1847 stond hij aan het hoofd van dit college. Later zou deze instelling uitgroeien tot *Xavier University*. Ter ere van Elet werd in 1924 op de huidige campus van de universiteit *Elet Hall* gebouwd. Dit gebouw werd oorspronkelijk gebruikt als studentenhome. Nadien ging het deel uitmaken van de afdeling psychologie, die er kantoren en klassen in onderbracht.

In 1847 werd Jan Elet namens de jezuïeten van Missouri afgevaardigd naar de *Congrégation des Procureurs*, die dat jaar in Rome plaatsvond. Hij vertrok in augustus in het gezelschap van Pieter-Jan De Smet, die in Europa nog maar eens op zoek ging naar financiële steun voor de missies en de scholen in Amerika. De twee vrienden gingen eerst richting België. Daar zag Jan Elet voor het eerst in meer dan zesentwintig jaar zijn familie terug. Na nog een tussenstop in Parijs ging Elet richting Rome. Hier ontmoette hij algemeen overste Roothaan en besprak met hem allerlei zaken betreffende de werking van de missiepost van Missouri. Elet maakte van de gelegenheid gebruik om het hoofd van de jezuïeten er nogmaals op te wijzen dat hij, net als zijn vriend Pieter-Jan De Smet, er de voorkeur aan gaf om missiewerk bij de Indianen te verrichten. In het verleden had hij al menig brief geschreven die dit duidelijk maakte. *'Het werk tussen de Indianen was het enige wat ik voor ogen had toen ik naar Amerika vertrok, want anders had ik gevraagd om opgenomen te worden in de Sociëteit in Europa, waar ik wel duizend voordelen zou gehad hebben die ik hier nooit kan vinden,'* schreef hij in een brief aan Roothaan op 27 december 1842.³⁷ En in een brief gedateerd 8 oktober 1845 vroeg hij om deel te nemen aan een missie naar Oregon: *'Ik sta open voor alles, maar ik verkies te werken in de Oregon Missie onder leiding van Father De Smet, eerder dan zijn overste te zijn.'* Doch alweer zou met de wensen van Elet geen rekening worden gehouden.

Op 22 april 1848 kwam Jan Elet terug in New York aan. Zijn gegevens, evenwel met foutieve leeftijd, zijn terug te vinden op de passagierslijst van de *Sara Sands*, een schip afkomstig uit Liverpool.³⁸ Bij zijn terugkeer in St. Louis kreeg hij te horen dat hij, ondanks zijn wensen, benoemd was tot overste van de jezuïeten in Missouri. In deze functie volgde hij Jacobus Olivier Van de Velde op, vermits deze bisschop van Chicago werd. Deze functie zou Elet blijven uitoefenen tot enkele weken voor zijn overlijden, op 2 oktober 1851. Direct na het ontvangen van het nieuws van zijn benoeming, richtte hij opnieuw een schrijven aan Roothaan, gedateerd 7 juni 1848. Deze brief getuigt van zijn bereidheid om zich in te zetten voor zijn nieuwe functie, maar toch klinkt er duidelijk teleurstelling door omdat hij

Elet Hall (Xavier University, Cincinnati)

zijn ware doel, namelijk zich inzetten voor de missies bij de Indianen, niet verwezenlijkt zag: *'Father Van de Velde heeft mij uw brief van 15 maart overhandigd, die mij benoemt als overste i.p.v. mij een missie geeft bij de Indianen. Non recuso laborem. Ik zal al het mogelijke doen om uw wensen in te willigen: 1. De schulden in België wegwerken; 2. Scholen oprichten; 3. Voor een goede verstandhouding zorgen met de bisschoppen en de wereldlijke geestelijkheid; 4. Religieuze liefdadigheid die geen onderscheid kent tussen land of natie, maar die iedereen als broeders van Jezus Christus ziet. Binnenkort zullen we meer dan genoeg hebben en het enige wat we zullen missen is u als een Vader in ons midden.'*³⁹

Kort nadat Jan Elet als overste werd benoemd, kwam het *St. Joseph's College* en de kathedraal van Bardstown (Kentucky) na lange onderhandelingen in beheer van de jezuïeten van Missouri. Op initiatief van Elet werd nadien ook nog het *College St. Louis* in Louisville (Kentucky) gesticht. In diezelfde periode arriveerde Pieter-Jan De Smet terug in Amerika. Naast een enorm bedrag van 30.000 frank, bracht hij nog enkele kandidaten mee die zich wilden inzetten voor de missies. Onder hen bevond zich Carolus Ludovicus Elet, de jongere broer van Jan. Carolus Ludovicus Elet werd in Sint-Amands geboren op 23 oktober 1812. Vanaf 18 januari 1841 studeerde hij aan het seminarie te Mechelen.⁴⁰ Hij trad in bij de jezuïeten op 28 september 1846. Twee jaar later, op 3 april 1848, reisde hij samen met Pieter-Jan De Smet vanuit Le Havre naar New York. Kort na zijn aankomst in Amerika werd Carolus Ludovicus ernstig ziek en hij overleed op 23 maart 1849 in het *St. Joseph's College* te Bardstown. Datzelfde jaar nog, in december, werden zijn stoffelijke resten overgebracht naar het jezuïetenkerkhof van Florissant.

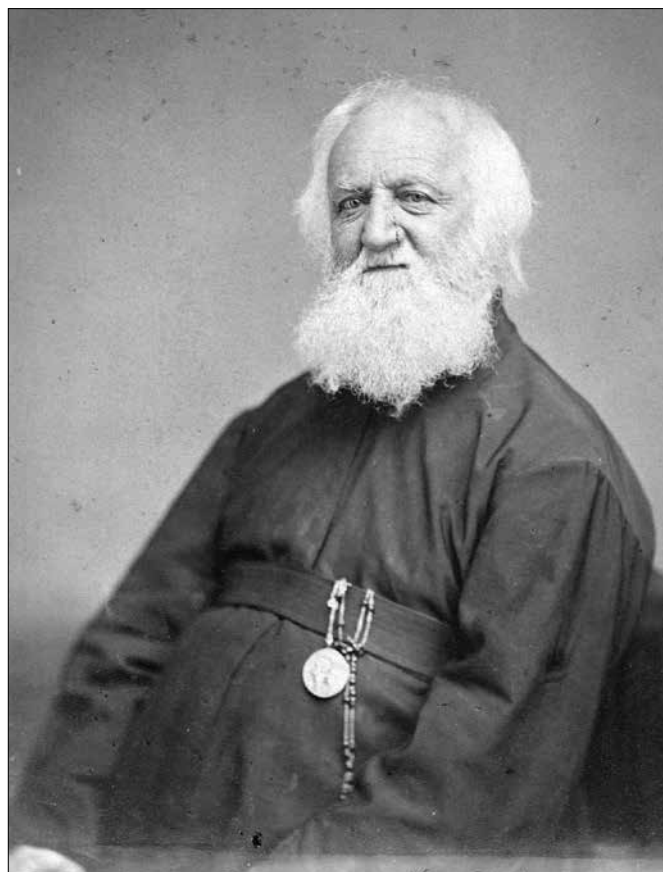
Twee jaar na het overlijden van zijn jongere broer, ging ook de gezondheid van Jan Elet zodanig achteruit dat hij in de zomer van 1851 zijn functie moest doorgeven. Hij had altijd al een zwakke gezondheid gehad en leed nu reeds geruime tijd aan tuberculose. Na zijn ontslag als overste van de missie in Missouri keerde hij terug naar het seminarie te Florissant. Toen men hem meldde dat zijn ziekte ongeneeslijk was, zou hij geantwoord hebben: *'Good news, good news. Better news I could not receive.'* Enkele dagen voor zijn dood sleepte hij zichzelf nog naar de kapel om daar geruime tijd te gaan bidden. Hij overleed te Florissant op 2 oktober 1851 op 49-jarige leeftijd.

In een overlijdensbericht in *The Catholic Telegraph* werd met heel veel lof over de pas overleden Jan Elet geschreven: *'Hij was iemand die bekend stond omwille van de juiste oordelen die hij velde. Hij had een enorm geheugen, was zeer bekwaam in de filosofie en de theologie en kende eveneens verscheidene talen. Hij was zeer welgemanierd en kon als leraar goed met jongeren omgaan. Zijn preken werden overal druk bijgewoond. Hij had een hoge morele standaard en naast talrijke andere kwaliteiten sprong zijn vurige en liefdevolle toewijding tot Maria in het oog. Naast deze sterkte op geestelijk gebied had hij echter een zwak gestel. Tijdens zijn 30-jarig verblijf in Amerika leed hij aan verscheidene longaandoeningen. Ondanks de zorg die hij besteedde aan zijn gezondheid, bezweek hij uiteindelijk aan de gevolgen van toring, net zoals zijn broer en zijn zusters.'*

De Amerikaanse burgeroorlog, de definitieve afschaffing van de slavernij, ... Jan Elet heeft dit allemaal niet meegemaakt. Judocus Van Assche, die een zeer respectabele leeftijd bereikte, daarentegen wel.

Pastoor Judocus Franciscus Van Assche

Judocus Van Assche werd vanaf 1829 pastoor van de parochie St. Ferdinand te Florissant. Zijn eerste doop in deze parochie staat geregistreerd op 19 april 1829. De eerste jaren verbleef hij nog in het noviciaat. Van daaruit wandelde hij naar het dorp om er zijn parochiale taken te vervullen. Pas vanaf 1832 ging Van Assche te Florissant zelf wonen, waar hij zijn intrek nam in het oude *presbyterium*. Dat houten gebouwtje, bestaande uit

Judocus Franciscus Van Assche (Jesuit Archives Central United States, St. Louis)

slechts twee kamers, werd in 1789 gebouwd en diende oorspronkelijk om missionarissen of priesters op doorreis onderdak te bieden. Pas in de jaren 1840 zou hij een nieuwe en degelijke pastorie betrekken. In deze periode kwamen steeds meer Duitse immigranten in de omgeving van Florissant wonen. Om de Duitsers in hun eigen taal te kunnen bedienen, kreeg Van Assche assistentie van E.H. Horstmann. Toen de *Society of the Sacred Heart of Jesus* in 1846 wegtrok uit Florissant, zorgde de pastoor ervoor dat hun educatieve taak werd overgenomen door zes nonnen van de *Sisters of Loretto*.

Van Assche bleef het grootste deel van zijn leven in Florissant wonen, waardoor hij een vaste waarde werd in het dorpsleven. In de omgeving van Florissant stond hij bekend als *the good Father Van Assche* omwille van zijn naastenliefde en hulpvaardigheid. Over zijn werk als pastoor te Florissant is niet zoveel bekend. Van Assche vervulde er plichtsbewust zijn taak als parochiepriester. Een novice die in 1871 in het *St. Stanislaus Seminary* verbleef, schreef het volgende naar huis: '*Father Van Assche ziet er vriendelijk en goedaardig uit, is een flinke, gezonde oude man van 71 met zilveren haren en een lange baard die hem op een patriarch doen lijken. ... Er is geen tweede zoals hij. Hij lijkt door het leven te gaan alsof hij nooit problemen heeft gekend, is altijd vrolijk, altijd vriendelijk....*'⁴¹

In de periodes 1835-36 en 1854-57 werkte Van Assche een poosje te St. Charles, in de parochie St. Charles Borromeo, maar hij keerde steeds terug naar zijn Florissant. Waarschijnlijk verbleef hij vanaf 1838 in Portage des Sioux tot hij in 1840 op medisch advies terugkeerde naar Florissant omwille van een malaria-epidemie in die verre uithoek van de staat Missouri. Hij maakte ook nog twee andere reizen, respectievelijk naar Cincinnati en Chicago.

Judocus Van Assche was één van de vier jezuïeten die onderhandelden over de overname van het *St. Joseph's College* en de kathedraal van Bardstown. Het was de toenmalige bisschop van Kentucky, Flaget, die bij Van de Velde had gepolst of de jezuïeten tot die overname bereid waren. De onderhandelingen gingen van start op 27 mei 1848 en eindigden kort nadat de vroegere dorpsgenoot van Van Assche, Jan Elet, overste werd van de jezuïeten in Missouri.

Verder is er een verhaal opgetekend over een missietoht die Van Assche ondernam tijdens de Amerikaanse burgeroorlog (1861-65). In de buurt van Fort Scott werd hij belaagd door een groep dronken soldaten. Zij geboden hem af te stijgen, te knielen en dreigden hem neer te schieten. Gelukkig kwam de kapitein, een zekere Mr. Bell, tussenbeide. Hij verplichtte de soldaten om Van Assche naar het fort te brengen en hem daar te berechten. Omringd door een reeks brutale soldaten vertrok hij naar het legerkamp. Daar aangekomen, beval de kapitein aan zijn mannen om hun paarden naar de volgende vallei te brengen. Zodra de soldaten vertrokken waren, vroeg kapitein Bell aan Van Assche met welk doel hij in de buurt van Fort Scott was. De geestelijke vertelde dat hij op bezoek ging bij een katholieke familie waar hij de volgende dag een eucharistieviering diende op te dragen. De kapitein escorteerde Van Assche tot bij het huis van de familie, verontschuldigde zich voor het gedrag van zijn mannen en keerde terug naar het fort.⁴²

Kerk van St. Ferdinand te Florissant (St. Louis University, digitaal archief)

Als enige van de originele groep die de missiepost in Florissant opstartte, was Judocus Van Assche in 1873 aanwezig op *The Feast of the Founder*, het gouden jubileum van de missiepost. Voor hem hadden deze festiviteiten een diepere en meer persoonlijke betekenis dan voor alle andere genodigden. Hij stond daar immers op de plek waar hij vijftig jaar tevoren, samen met zijn vrienden, de eerste symbolische spadesteek deed om de funderingen uit te graven van de missiepost.⁴³ Twee jaar voordien, op 10 oktober 1871, was hij samen met Felix Verreydt nog aanwezig geweest op het feest dat de vijftigste verjaardag herdacht van het intreden van de novicen te White Marsh in 1821. In dat jaar waren naast Van Assche en Verreydt (+1883) enkel nog Pieter-Jan De Smet (+1873) en Peter De Meyer (+1878) in leven. Dit feest ging door in de universiteit van St. Louis. De eucharistieviering werd voorgegaan door Judocus Van Assche en 's avonds hield hij een toespraak als antwoord op een heildronk ter ere van de stichters van de missie van Missouri.

Judocus Franciscus Van Assche overleed op 26 juni 1877 te Florissant. Ongeveer een maand daarvoor kreeg hij een zware beroerte toen hij buiten het dorp op ziekenbezoek ging. Hij viel van zijn paard en bleef hulpeloos op de grond liggen. Een jongeman die voorbijkwam, hielp hem terug op zijn paard zodat hij met veel moeite kon terugkeren naar Florissant. Een inderhaast opgeroepen dokter oordeelde dat de oude man waarschijnlijk niet meer zou herstellen. Hij werd naar het *St. Stanislaus Seminary* overgebracht, waar hij de nodige verzorging kreeg en omringd werd door zijn vrienden. Ondanks alle goede zorgen overleed *the good Father Van Assche* en dit nieuws verspreidde zich snel door het dorp. Op 29 juni vond de begrafenisplechtigheid plaats in de parochiekerk van St. Ferdinand. Nadien volgde de rouwende massa zijn geliefde pastoor op zijn tocht naar zijn laatste rustplaats op *The Mound Cemetery*. Uit diverse in memoriams blijkt hoe geliefd Van Assche was bij de plaatselijke bevolking. Volgens deze berichten leidde de man een godvruchtig, onberispelijk leven zonder vijanden.

Ook op het thuisfront genoot deze missionaris heel wat respect. Zijn jongere broer Carolus en diens echtgenote Maria Josepha Van Opstal vernoemden hun zoontje naar zijn oom in het verre Amerika. De jongen werd te Sint-Amands geboren op 13 november 1840 en overleed er op 19 september

1859. Hij was net geen negentien jaar.⁴⁴ In tegenstelling tot Jan Elet, heeft de familie van Judocus Van Assche hun verwant nooit meer teruggezien, maar hij was wel altijd met hen blijven corresponderen.

Het kerkhof van Florissant

Na hun overlijden werden alle jezuïeten van de missie Missouri bijgezet op het kerkhof van het seminarie te Florissant, *The Mound Cemetery*. De graven lagen verspreid op en rond een oude Indiaanse grafheuvel.

In 1970 verkochten de jezuïeten het *St. Stanislaus Seminary* aan *The United Pentecostal Church*. Toen bracht men al een groot deel van de graven,

zo'n 359 zerken, over naar het nabijgelegen rooms-katholieke *Calvary Cemetery*. Na deze verkoop mochten de jezuïeten het oudste nog bestaande gebouw van het seminarie, de zogenaamde *Rock Building* (1840), als ook de allereerste *pioniersgraven*, blijven beheren als historische site. *The Rock Building* bood onderdak aan het *Museum of the Western Missions*.

Deze collectie werd in 2002 overgebracht naar de universiteit van St. Louis. Men zag af van het verdere beheer van de plek waar in 1823 de geschiedenis van de jezuïeten in Missouri was begonnen. Bijgevolg dienden toen ook de resterende 121 *pioniersgraven* overgebracht te worden naar het *Calvary Cemetery*. Op dit kerkhof, daterend uit 1854, liggen verder heel wat personen begraven die een rol gespeeld hebben in de vroegste geschiedenis van St. Louis.

Bibliografie

A.M.D.G., *The Woodstock Letters. A Record of Current Events and Historical Notes connected with the Colleges and Missions of the Soc. of Jesus in North and South America*, vol. I, III, VI, XXIX, (Woodstock College), Woodstock, 1872-1910.

FORTIN, Roger A., *To see great wonders. A history of Xavier University 1831-2006*, (University of Scranton Press), Scranton, 2006.

GARRAGHAN, Gilbert J., *The Jesuits of the Middle United States*, (Loyola University Press), Chicago, 1938.

GARRAGHAN, Gilbert J., *Saint Ferdinand de Florissant. The Story of an Ancient Parish*, (Loyola University Press), Chicago, 1923.

HILL, Walter H., *Historical Sketch of the St. Louis University; the Celebration of the fiftieth Anniversary or Golden Jubilee on June 24, 1879*, (P. Fox), St. Louis, 1879.

HOUTHAVE, R., *Pieter-Jan De Smet s.j. De Grote Zwartrok. Missionaris en Vredestichter. Een biografie*, (s.e.), Moorslede, 2001.

MAES, C., *The Life of Rev. Charles Nerinckx: With a Chapter on the Early Catholic Missions of Kentucky*, (Robert Clarke & Co), Cincinnati, 1880.

SERVAES, Paul, *Missionaris Pieter-Jan De Smet krijgt grote tentoonstelling stamt uit een Sint-Amandse familie* in: *Publi Nieuws*, 19de jg., 2014, nr. 41.

SHEA, John G., *Defenders of the Faith. Biographies and Portraits of Cardinals, Archbishops and Bishops in America*, (University of Toronto), Toronto, 1892.

VAN LANDEGHEM, Danny, 'Niet welkom', in: *Veertig documenten Klein-Brabant een lees oefening. Jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw*, 51ste Jaargang, (Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw), Bornem, 2016.

<http://libguides.slu.edu/c.php?g=210954&p=1432011>

<http://stlouis.genealogyvillage.com/earlychurches.htm>

<http://users.telenet.be/pater.de.smet/>

www.oldstferdinandshrine.com

www.waymarking.com/waymarks/WMHWH0_St_Paul_Catholic_Church_Center_Missouri

Archief Gemeente Sint-Amands

Archief van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw

KADOC - Leuven

Met speciale dank aan:

Aimé De Decker, St. Amands

Father Thomas P. Kennealy s.j. - Office of the Archives, Xavier University, Cincinnati

Timothy P. Achee - University Archivist, Pius XII Memorial Library, St. Louis University, St. Louis

David P. Miros - Jesuit Archives Central United States, St. Louis

¹ VAN LANDEGHEM, Danny, 'Niet welkom', in: *Veertig documenten Klein-Brabant een lees oefening. Jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw*, 51ste Jaargang, (Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw), Bornem 2016, p. 219

² Archief Gemeente Sint-Amands: doopakten, akten burgerlijke stand en bevolkingsregisters

³ Jesuit Archives Central United States. Artikel uit *The Catholic Telegraph* (Cincinnati, Ohio), vol. XX, nr. 46, dd. 15/11/1851

⁴ A.M.D.G., *The Woodstock Letters. A Record of Current Events and Historical Notes connected with the Colleges and Missions of the Soc. of Jesus in North and South America*, vol. VI, (Woodstock College), Woodstock, 1877, p. 175

⁵ Gemeenteraadszitting Sint-Amands dd. 18/11/1831 en 23/07/1832

⁶ Jesuit Archives Central United States. Biografie Judocus Van Assche

⁷ Dit deel is, tenzij anders vermeld, geschreven op basis van het boek *The Life of Rev. Charles Nerinckx etc.* door Rev. Camillus P. Maes (1880). De auteur schreef het verhaal van de reis naar Amerika aan de hand van de documenten van Rev. Walter H. Hill s.j., verbonden aan de universiteit van St. Louis. Het was Judocus Van Assche zelf die Hill in 1873 zijn wedervaren vertelde. In een tweede versie van het verhaal zou Nerinckx via clandestiene lezingen aan de seminaries op zoek gegaan zijn naar kandidaten.

⁸ Jacobus Olivier Van de Velde werd op 3 april 1795 te Lebbeke geboren als zoon van Joanna Livina Van de Velde. Volgens sommige bronnen zou hij opgegroeid zijn bij een ongetrouwde tante in Sint-Amands. Overlijdensakte nr. 6 van 1819 vermeldt dat Maria Francisca Van de Velde, ongehuwde dochter van Peeter Van de Velde en Joanna Francisca Spruyt, te Sint-Amands overleed op 24 januari 1819. Ook Jacobus' grootmoeder, Joanna Francisca Spruyt, overleed in de Scheldegemeente en dit op 2 april 1797. Het is dus plausibel dat de toekomstige bisschop van Chicago (1848) en Natchez (1853) een deel van zijn kindertijd in Sint-Amands doorbracht. Jacobus Olivier Van de Velde overleed ten gevolge van gele

- koorts te Natchez op 13 november 1855. Hij werd in eerste instantie bijgezet in de crypte van de St. Mary Basilica te Natchez, maar in 1874 bracht men zijn stoffelijke resten over naar Florissant.
- ⁹ In de meeste bronnen gebruikte men de schrijfwijze *De Nef*, terwijl overlijdensakte 303/1844 (Turnhout) *Denef* vermeldt
- ¹⁰ HOUTHAVE, R., *Pieter-Jan De Smet s.j. De Grote Zwartrok. Missionaris en Vredestichter. Een biografie*, (s.e.), Moorslede, 2001, pp. 9-19
- ¹¹ GARRAGHAN, Gilbert J., *The Jesuits of the Middle United States*, (Loyola University Press), Chicago, 1938, p. 18
- ¹² *Ibidem*
- ¹³ HOUTHAVE, *op.cit.*, p. 27
- ¹⁴ HOUTHAVE, *op.cit.*, p. 41
- ¹⁵ Sommige bronnen vermelden een *schooner* andere een *tjalk*
- ¹⁶ Hierbij rijst de vraag of er, al dan niet in het bijzijn van Nerinckx, een selectie onder de kandidaten had plaatsgevonden. Nerinckx zou toch niet zomaar om het even wie kunnen meenemen naar Amerika.
- ¹⁷ Verschillende Nederlandse kranten uit deze periode vermelden dat een schip, *Columbus* genaamd, op 26 augustus 1821 Dover passeerde. Dit schip ging echter richting Batavia (nu Jakarta) en kan, volgens de Stichting Maritiem Historische Databank, niet het schip zijn geweest waarop het gezelschap van Nerinckx zat. Schepen naar Batavia voeren immers volgens een andere route. Andere bronnen vermelden *Columbia* als naam van het schip, maar daar zijn tot hertoe geen verdere gegevens over teruggevonden. Met dank aan G. Mulder, secretaris van de Stichting Maritiem Historische Databank voor het onderzoekswerk.
- ¹⁸ Jesuit Archives Central United States. Biografie van Judocus Van Assche
- ¹⁹ HOUTHAVE, *op.cit.*, p. 35
- ²⁰ Op de plantage van White Marsh werkten een dertigtal slaven. De zes slaven die megingen naar Missouri waren de koppels Moses en Nancy, Thomas en Molly en Isaac en Susan. Nadien zouden er nog verschillende andere slaven, vaak ganse families, overgeplaatst worden. Het gebruik van slaven door de jezuïeten moet wel in zijn historische context gezien worden. Aangezien zowel Missouri als Maryland tot de zuidelijke staten behoorden, werd slavernij hier pas afgeschaft op 18 december 1865, na de nederlaag van de zuidelijke staten in de Amerikaanse burgeroorlog.
- ²¹ Alle afstanden vermeld in de tekst zijn gemeten in vogelvlucht. Rekening houdend met onder andere bergpassen, bochtige wegen, de loop van rivieren en allerlei andere obstakels moet de werkelijke afstand nog groter geweest zijn.
- ²² www.oldstferdinandshrine.com
- ²³ GARRAGHAN, *op.cit.*, p. 98
- ²⁴ *Ibidem*. De oorspronkelijke gebouwen werden beschreven door E.H. Hill, die in 1847-48 als novice in Florissant verbleef en deze gebouwen nog gezien had.
- ²⁵ GARRAGHAN, *op.cit.*, p. 99
- ²⁶ Jesuit Archives Central United States. Artikel uit *The Catholic Telegraph* (Cincinnati, Ohio), vol. XX, nr. 46, dd. 15/11/1851.
- ²⁷ HOUTHAVE, *op.cit.*, p. 37
- ²⁸ Kort nadat ze het Amerikaans staatsburgerschap hadden verkregen, lieten allen hun namen verengelsen. Om verwarring te vermijden, blijven in deze tekst hun oorspronkelijke namen behouden.
- ²⁹ Op sommige tijdstippen van het jaar kon de Missouri moeilijk overgestoken worden. Door enkele geestelijken in St. Charles te laten resideren, was ook dit probleem opgelost.
- ³⁰ FORTIN, Roger A., *To see great wonders. A history of Xavier University 1831-2006*, (University of Scranton Press), Scranton, 2006, p. 41
- ³¹ GARRAGHAN, Gilbert J., *Saint Ferdinand de Florissant. The Story of an Ancient Parish*, (Loyola University Press), Chicago, 1923, p. 184
- ³² The American Quarterly Register, The American Education Society, Boston, 1841
- ³³ Bisschop Fenwick werd in 1768 geboren op een plantage in Maryland. Hij studeerde vanaf 1784 theologie aan het Engels Klooster te Bornem en trad toe tot de orde der Dominicanen. Nadien werd hij leerkracht in het Engels Klooster. Tijdens de Franse overheersing verliet het merendeel van de Dominicanen het klooster en vertrok naar Engeland om daar een nieuwe school te stichten. Edward D. Fenwick bleef met nog enkele anderen in Bornem achter om de school verder te beheren als wereldlijke instelling. Op 5 november 1798 maakte hij de gevechten van de Boerenkrijg te Bornem van heel dichtbij mee. Hij kon niet verhinderen dat de school en het klooster werden geplunderd en in brand gestoken. De Fransen namen Fenwick krijgsgevangen en hij werd pas na veel mishandelingen vrijgelaten op grond van zijn Amerikaans staatsburgerschap. Fenwick gaf nadien nog enkele jaren les aan de nieuwe school in Engeland, maar keerde in 1804 terug naar Amerika. In 1822 werd hij bisschop van Cincinnati. Hij overleed tijdens een missie op 26 september 1832 ten gevolge van cholera en werd als bisschop opgevolgd door John Baptist Purcell.
- ³⁴ www.waymarking.com/waymarks/WMHWHO_St_Paul_Catholic_Church_Center_Missouri
- ³⁵ GARRAGHAN, Gilbert J., *The Jesuits of the Middle United States*, (Loyola University Press), Chicago, 1938, pp. 239-240
- ³⁶ <http://libguides.slu.edu/c.php?g=210954&p=1432011>
- ³⁷ GARRAGHAN, *op.cit.*, p. 514
- ³⁸ www.ancestry.com - U.S. Passport Applications, 1795-1925
- ³⁹ GARRAGHAN, *op.cit.*, p. 515
- ⁴⁰ Archief Gemeente Sint-Amands: geboorteakte 66/1812 en bevolkingsregisters 1820-1845
- ⁴¹ A.M.D.G., *The Woodstock Letters. A Record of Current Events and Historical Notes connected with the Colleges and Missions of the Soc. of Jesus in North and South America*, vol. III, (Woodstock College), Woodstock, 1874, p. 40
- ⁴² Jesuit Archives Central United States. Biografie van Judocus Van Assche.
- ⁴³ A.M.D.G., *The Woodstock Letters. A Record of Current Events and Historical Notes connected with the Colleges and Missions of the Soc. of Jesus in North and South America*, vol. III, (Woodstock College), Woodstock, 1874, pp. 47-48
- ⁴⁴ Archief Gemeente Sint-Amands: geboorteakte 85/1840 en overlijdensakte 42/1859

Lena of de kunst van geschiedenis¹: Madonna

N.N.

LENA

Had je niet liever op een terrasje gezeten? Kunnen we straks nog doen, hé Boy. En naar de Japannerkes kijken, die zich vergapen op de Grote Markt en voor de spuitende Brabo om ter meest selfies maken. Ik wil je eerst de gezelligheid van deze kroeg leren kennen. Als ik in Antwerpen ben, kom ik hier altijd iets drinken.

BOY

Dat ziet er wel een toffe bedoening uit. Kom we zetten ons ginder achteraan in de hoek. 'k Frequenteerde vroeger, toen ik naar de theatervoorstellingen in 't Stad kwam, meer De Duifkens op de Graanmarkt. Altijd vollen bak en ambiance. Er werd daar geregeld op de tafels gedanst, naar 't voorbeeld van de bronzen Driessens op zijn arduinen sokkel, maar dan een tikkeltje minder stijf. Maar dat is van mijn vorig leven. De jaren van verstand ... enzovoort. Ik ga er niet over uitweiden.

Baas, twee witte wijntjes graag.

LENA

Ik heb dat hier leren kennen toen we met een groep vriendinnen naar een voorstelling kwamen kijken in een poesjenellenkelder. Alle aanwezigen werden er toen flink doorgetrokken. Echt plezant. En hier in Den Engel komen na de gemeenteraad heel wat poesjenellen, euh politiciers stoer doen over wat ze wilden zeggen, maar om een of andere reden niet gezegd kregen. Maar aan de toog en na wat Bollekes, gaat dat allemaal veel vlotter.

BOY

Je verspreking poesjenellen-politici vind ik er recht op, Leineke. Van marionetten of 'voddenballen' gesproken. Er zouden terug wat meer politiciers over de hekel gehaald moeten worden. Een aantal zou snel met de twee voetjes op de grond worden gezet. Want niet alleen religie moet vlijmscherp beoordeeld worden, lieve schat, ook de fratsen en strapatsen van onze door het kiesvee verkozen dames en heren mogen door het oog van Ulenpiegel bekeken worden. Of straffer zoals, toen ik nog werkte, ooit door mijn chef werd gesuggereerd: *'We zullen ze in hun ballen knijpen tot ze beginnen te piepen.'* We konden daar toentertijd om lachen, omdat het om andermans ballen ging.

LENA

Bleitkous Bert en andere windbuilen uit de senaat zouden zich wel verstoppen om daarna grinnikend op de proppen te komen met een averechts ideetje, waarvan sowieso niks in huis komt. *'Maar we zijn toch op TV geweest. Heb je mij gezien, lieve kijkbuisdametjes?'*

BOY

Ja, Teddybertje, lach je tandjes nog eens bloot, tel je schaapjes en slaap dan zachtjes voort ... tot je in pensioen mag. Of je kan nog ergens in een beheerraad van een bank gaan zetelen. Misschien in Zwitserland of in Panama. Of beter nog, ga met je langbenige vriendin zonnepanelen promoten.

LENA

Of windmolentjes aan het strand van Oostende en stop je vriendin dan in een boerkini. Levert zeker en vast stemmen op.

Nu zijn we wel grof bezig, Boy, dat staat ons niet.

BOY

Als we maar kunnen lachen. Ok, effe serieus dan. Heb je de schilderijen waarover ik het in Amsterdam had nog bekeken? Heb je er de schoonste madam kunnen uitpikken?

LENA

Ja, ik heb die portretten bestudeerd en er mijn gedacht over gemaakt. Maar, ik wil ook jouw mening horen.

BOY

Tuurlijk. Welke dame sprak je het minst aan?

LENA

Wel, de 'Mona Lisa'. Ze toont zich zo zelfvoldaan en tegelijk een beetje verveeld. Het is of ze zich afvraagt: *'Wat zit ik hier te doen? Zou ik nu moeten lachen of niet?'* In feite vind ik haar een beetje karakterloos, zelfs ietwat meelijwekkend.

BOY

Mogelijk schuilt er een groot verdriet achter die façade van glimlachende vriendelijkheid. Straalt ze geluk uit of juist niet? Was ze blij om in het atelier van da Vinci te vertoeven zodat ze haar nukkige man even kon

vergeten? Dat is voer voor psychologen, kind. Wat vind je van 'Madame Alphonse Daudet'?

LENA

Voor mij is de vrouw op dat schilderij – Julia heette ze, Alphonse Daudet was haar man – het prototype van een echte Française: een verleidster met een franke blik, de ogen een beetje dichtgeknepen, zware wenkbrauwen, getuile lippen en dan die hand aan haar kin. Ze weet dat ze mooi is.

BOY

Hoor ik daar jaloezie?

LENA

Helemaal niet, want het is Renoir die haar zó heeft neergezet. Julia Daudet was meer dan een knap snoetje, ze was ook erg gecultiveerd, schreef gedichten en was literair recensent. Emile Zola en Guy de Maupassant behoorden tot haar vriendenkring. Dus meer inhoud dan je op het eerste gezicht zou denken.

BOY

Mij lijkt het een zelfzekere vrouw, één die haar mannetje weet te staan in een toch niet zo vrouwgezinde wereld. Wellicht net een tikkeltje te vrijpostig. En wat denk je, zou Rubens verliefd zijn geweest op de jonge Genuese Brigida Spinola-Doria? Zo'n Rubensfan ben ik niet, maar 'k vind dit een van zijn mooiste werken.

LENA

Kan altijd natuurlijk, Rubens was nog geen dertig en in Italië warmt de zon het bloed altijd ietsje sneller op, maar de markiezin was net gehuwd met de schatrijke markies Doria. Veel kans zal de nog onbekende Rubens niet gemaakt hebben. Brigida Spinola straalt zowel elegantie als adellijke hoogmoed uit. De blos op haar wangen, de vuurrode lippen en haar priemende blik zeggen ons wel niets over haar diepste ik. Over de vrouw is weinig geweten. Na de vroege dood van haar man is ze hertrouwd, maar dan lijkt ze op te lossen in de geschiedenis.

BOY

Ik durf bekennen dat ik, toen ik haar portret voor het eerst in een kunstboek zag, gefascineerd was door deze vrouw. Je moet maar eens in haar donkerbruine ogen kijken. Ik kan me voorstellen dat ze vele mannenharten sneller heeft doen slaan.

LENA

Maar jongen toch. Ja, de markiezin toont zich vrijgevochten en onbevreesd, niet onderdanig. Dat is wel in tegenstelling, meen ik, met de 'De dame in bontjas' van El Greco. Die vrouw lijkt me bang te zijn, zit een beetje gedrongen. Ze is van het serieuze type, volzaam, braaf en strikt gelovig, met hoofddoek nog wel. Ze leefde dan ook in het ultrakatholieke Spanje van eind zestiende eeuw. Ik denk niet dat vrouwen toen veel in de pap te brokken hadden.

BOY

Hm, dat zou ik niet durven stellen. Je moet de situatie van de vrouw in zowel de historische context zien als in de cultuur van de bevolkingsgroep waarin ze leeft. Je mag ook niet alle mannen over één kam scheren. Denkkelijk werd deze dame door haar kapitaalkrachtige echtgenoot bedolven onder cadeaus: een dure bontjas, ringen, terwijl hij maar weinig tijd maakte voor haar. Daardoor lijkt ze me eenzaam. Toch stelt ze zich in haar lot.

LENA

En is ze gelukkig op haar manier.

BOY

Dat kan. Toen wel, maar ondertussen zijn we in de eenentwintigste eeuw en is het verdomd jammer dat nu nog steeds vrouwen die weten dat ze bijzonder zijn, dat wegduwen om te passen in het geluksplaatje dat hen, via opvoeding of weet ik wat, werd ingeprent en daarvoor zelfs hun talenten, hun innerlijke ontwikkeling opgeven. Enkel omdat de 'pater familias', de chicaneur die gediend wil worden, dat zo wenst. Goede huismoeders trouwens, maar zonde! Waarvoor zijn ze bang? Om intelligenter te zijn dan hun man en die voor het hoofd te stoten? Bang voor het ongenoegen van hun eega en zijn kwetsende opmerkingen? Bang om hun materiële zekerheid te verliezen?

LENA

Boy, ieder leeft zoals hij wil, daar moet niemand zich mee moeien.

BOY

En weer eens heb je gelijk, Lena. Wat voelde je bij Vermeers 'Meisje met Parel'?

LENA

Top! Ik ben liefhebber van de Hollandse zeventiende-eeuwse kunst. Vermeer is een van de meest uitmuntende schilders uit die periode. Niet al zijn werk vind ik goed, maar dit portret spreekt mij zó aan. Dit is zó mooi. Als je het Mauritshuis in Den Haag bezoekt, dan kom je op het einde van de rondgang oog in oog met haar te staan. En ik moet zeggen dat ik er minutenlang van genoten heb. Toen ik haar in de ogen keek, kon ik niet meer loskomen van haar blik en werd ik door allerlei gevoelens overweldigd. Dit jonge meisje, in gans haar eenvoud, is voor mij de pure schoonheid. Ze is dromerig en mysterieus, gedistingeerd en oh ... zo zuiver. Ze heeft geen zuiderse allures als madame Daudet of Brigida Spinola-Doria, maar is een uitermate noords type met haar zachtbleke huid, de lichtgroene ogen met een schijntje bruin en ik ben er vrijwel zeker van dat ze blond is. Meisje met Parel is voor mij de schoonste vrouw; zij heeft mijn voorkeur.

BOY

Ook de mijne. Ik heb trouwens een zwak voor de combinatie blond-groen, weet je. Ik ga bij het Mauritshuis een poster van Meisje met Parel bestellen, laten inkaderen en ze komt in mijn slaapkamer te hangen. Dan zie ik haar elke avond en 's morgens word ik wakker met haar. Marilyn Monroe, die nu boven het hoofdeinde van mijn bed haar luchtig kleedje laat opbollen, moet dan maar verhuizen naar achter de kast.

LENA

Doen. Ik zal eens komen kijken dan. Wat vond je daarnet van het Rockoxhuis?

BOY

Dat was voor mij een ontdekking, dankzij jouw vrijkaarten. Echt de moeite, zeker nu daar veel schilderijen van het Museum voor Schone Kunsten tentoongesteld worden. Meer meesterwerken dan ik verwacht had. Maar nogal overweldigend: zoveel zo dicht bij mekaar.

LENA

Dat is juist het opzet van deze expositie: ons een impressie meegeven van een rijkelijk gevulde kunstkamer. Daarom hangen Jordaens, van Dyck en Rubens praktisch boven en tegen elkaar.

BOY

Een werk dat me direct opviel, was dat van Fouquet: 'Madonna met serafijnen' of zoiets. Het lijkt me zo modern, vreemd, surrealistisch bijna. Verwonderlijk dat het in de vijftiende eeuw gemaakt is. Of zie ik dat verkeerd?

LENA

Het heet letterlijk 'Madonna omringd door serafijnen en cherubijnen'. Enfin, zo is het nu gekend. Serafijnen zijn die engeltjes in het rood, vol vuur en liefde. Het zijn engelen van de hoogste rang. Daarom staan ze het dichtst bij de Madonna met het Kind. Cherubijnen staan een trapje lager in de engelenhiërarchie en zijn op het schilderij in het blauw weergegeven.

BOY

Gelijk de Smurfen. Sorry, stomme opmerking. Was eruit voor ik het wist. Nu onderbreek ik je niet meer, beloofd.

LENA

Toen Jean Fouquet deze Madonna schilderde, midden vijftiende eeuw, maakte de kunstwereld – denkkelijk door toedoen van theologen, die daar hun tijd mee verdeden – nog onderscheid tussen al die engeltjes. Later heeft men het meer algemeen over putti. Raar dat die meestal afgebeeld zijn als jongetjes, nooit als meisjes. Het zit hem natuurlijk al in het woord: 'putillus' is Latijn voor 'ventje' en is afgeleid van 'putus' 'rein of zuiver'. Werden meisjes en vrouwen dan als onrein beschouwd? Is dat niet discriminerend? Hoe zit het eigenlijk met de situatie van de vrouw in de geschiedenis, Boy?

BOY

Tja, het is al niet goed begonnen, hé. Eerst was er Adam en daarna werd met wat overschotten Eva in mekaar geflanst. Pikte ze nog een appel ook. Het straffe daaraan is, vind ik, dat Adam haar erbij lapte, dat hij de schuld niet op zich nam, zoals van een amant mag verwacht worden, dat hij naar haar wees: '*Daar zé, da's de schuldige.*' En nadat ze uit het Paradijs waren gekieperd en God tegen Eva had gezegd: '*Uw man zal over u heersen,*' bezag Adam haar als zijn hulpje. Maar ja, met die fabeltjes heeft geschiedenis niks te maken.

LENA

Moeten we het godsdienstige aspect buiten beschouwing laten of juist niet? Je liet daarstraks doorschemeren dat haar positie afhankelijk is of was van periode en plaats.

BOY

Religie kan je in deze zeker niet wegdenken en was wellicht de drijvende kracht bij de miskennen van de vrouw. Nu nog! Dat is duidelijk zichtbaar in die moslimlanden waar de sharia geldt. Langs de andere kant, voor de vrouwelijke gelijkberechtiging was de scheiding van kerk en staat ook niet zo'n allesomvattend feest. Op burgerlijk vlak heeft het nog lang geduurd voor er van gelijke kansen sprake was. Bijvoorbeeld, pas in 1920 kregen vrouwen in België gemeentelijk stemrecht en voor de parlements- en provincieraadsverkiezingen moesten ze wachten tot 1948. Vanaf dan konden ze hun stem laten horen, al was 'mogen kiezen' eerder een symbool. Vele

andere vraagstukken, als ontvoogding, erfrecht of ongelijkheid op het werk, bleven als dossier lang in de ministeriële schuif liggen. En in de Kerk moet de eerste vrouwelijke paus nog geboren worden. Let wel, ik ben categoriek voorstander van emancipatie, van gelijke rechten en kansen voor iedereen in alle aspecten, man of vrouw, homo of lesbienne, gehuwd, samenwonend of geheel op zichzelf. Maar, overdrijven we niet met te stellen dat de vrouw zich gans die tijd onderdrukt heeft gevoeld, niet compleet is geweest, minderwaardig ten opzichte van de man?

LENA

Dat de vrouw altijd en overal ingestaan heeft voor het welzijn van haar gezin en dat ze daar geluk in gevonden heeft, dat wil ik geloven. Toch werd ze volgens mij onophoudelijk geconfronteerd met zowel onderdanigheid als afhankelijkheid ten overstaan van haar man en zodoende opgezadeld met een gevoel van minderwaardigheid. Bovendien ben ik er zeker van dat vrouwen uit de boot vielen op het moment dat ze er alleen kwamen voor te staan.

BOY

Dat is zo. Een weduwe met kleine kinderen kon maar best een nieuwe partner zoeken of ze kon het vergeten. Vond ze niemand, dan was emigreren naar een stad een laatste optie. Ze hoopte het daar beter te hebben, wat meestal een illusie bleek. Daar zijn aan onze universiteiten tal van thesen over geschreven en ook over de geschiedenis van de vrouw zijn heel wat boeken uitgegeven. Een mogelijk interessante insteek is om het onderwerp te bekijken vanuit de literatuur van pakweg zestiende tot negentiende eeuw of vanuit archiefstukken die we zelf ingekeken hebben. Wat weet je nog over Fouquet, Lena?

LENA

Jean Fouquet was een Fransman die peperdure handschriften verluchtte. De man is evenzeer bekend als portrettist en hofschilder voor enkele Franse koningen. Zijn stijl werd sterk beïnvloed door het realisme van de Vlaamse Primitieven als Jan van Eyck en Rogier van der Weyden en tijdens een bezoek aan Italië zag hij wat renaissancekunst voor hem kon betekenen. Fouquet was een meester in de correcte weergave van het perspectief. In zijn job als hofschilder was hij uiteraard erg begaan met de historische hoogtepunten van Frankrijk en vooral met de uitstraling van de koning. Gevolg was dat andere hoogwaardigheidsbekleders eveneens bestellingen plaatsten bij hem en één daarvan was de tesorier van Frankrijk, Etienne Chevalier. Voor hem realiseerde hij een prachtig getijdenboek en ook het schilderij in het Rockoxhuis werd in opdracht van mecenas Chevalier geschilderd. Echter, vele werken van Fouquet zijn voor altijd verloren.

BOY

Een madonna met een ontblote borst, die ben ik nog nooit tegengekomen. En haar pruilmondje doet me denken aan madame Alphonse Daudet.

LENA

Dat verbaast me dat je nog nooit een schilderij hebt gezien met de zogende Maria. Vóór de zestiende eeuw was het een liefkoosd thema. 'Virgo lactans' of 'Maria lactans' worden ze in de vakliteratuur genoemd. Die borst was niet bedoeld om te choqueren, hoor. De kunstenaar wou daarmee benadrukken dat Jezus, gelijk alle baby's, gezoogd moest worden, dat hij bijgevolg een menskind was. En dat schilderij van Fouquet in het Rockoxhuis vormde één deel van een tweeluik. De tegenhanger hangt in een museum in Berlijn en daarop is de opdrachtgever biddend afgebeeld

met Sint-Stefanus aan zijn zij. Het is dus wel degelijk een religieus werk. Pikant is wel dat, zoals sinds de zeventiende eeuw wordt beweerd, deze madonna het aangezicht zou hebben van Agnes Sorel, de aantrekkelijke en invloedrijke maîtresse van de Franse koning, op wie Chevalier eveneens verliefd was geweest en die kort voor de bestelling van de diptiek was gestorven. 'k Weet alleen niet hoe de koning daar op reageerde; en de entourage van Chevalier. Vermoedelijk is het eerder een hardnekkig fabeltje. Boy, vertel eens iets over wat sommige auteurs over de vrouw van bij ons te zeggen hadden.

BOY

Bij zowel eigen schrijvers als die uit de vreemde kunnen we er wat over vinden. Begin zeventiende eeuw zijn er in Spanje meerdere boeken uitgegeven met de Nederlanden als onderwerp. De auteurs waren overwegend gewezen militairen die hier gevochten hadden. Zelfs in heel wat toneelstukken werd de Nederlandse oorlogssituatie gebruikt. Zo heeft de in Spanje erg populaire Lope de Vega een aantal komedies geschreven waarin hij Spaanse militairen verliefd laat worden op Nederlandse jonge dames. En omgekeerd: tot over hun oren verliefde vrouwen die hun Spaanse held overal volgden. De Nederlanden waren voor de meeste Spanjaarden een verdorven land, maar als Alonso Vazquez het over de vrouwen heeft, dan lees je een erg positief relaas, vind ik.

LENA

Laat horen! Je maakt me nieuwsgierig.

BOY

Vazquez vindt vele vrouwen hier – blond en goed gekleed, zegt hij – knap en intelligent. Omdat de mannen gewoonlijk in de kroeg zitten, zo stelt hij toch, nemen de vrouwen het grootste deel van het werk over, naast hun drukke thuisactiviteiten en het grootbrengen van de kinderen. Vrouwen zie je maar zelden met lege handen, getuigt hij. 's Avonds laat gaan ze dan op zoek naar hun echtgenotes en leiden die ondersteunend naar huis. Zelf drinken ze ook wel, maar eerder met mate. Op dansen daarentegen zijn ze zo verzot, zegt hij nog, dat als de vioolspelers het voor bekeken houden, de vrouwen beginnen te zingen en op die melodie gewoon verder dansen. Nog een vreemde karaktertrek voor Vazquez, is het zich op de wang laten kussen, zelfs door vreemden, gewoon uit vriendschap en de Nederlandse vrouwen zijn in een gesprek zeer open, niet op hun mondje gevallen, oordeelt hij. Maar wat betreft de serieuze huwelijkskandidaten zijn de dametjes erg berekend en nemen bij voorkeur tot man hem met de dikste beurs.

LENA

Kort samengevat: buiten wat onderling plezier maken, komt alle werk en andere shit op haar kap terecht. En in haar huwelijk neemt zij een onderdanige rol in, zolang manlief maar gelooft dat hij de baas is.

BOY

Ja, zo is het ongeveer, maar sterk en doortastend houdt ze wel de touwtjes in handen. Dat is toch de interpretatie die we bij Vazquez kunnen lezen. Een halve eeuw voor hem heeft Guicciardini het al eens over de Nederlandse vrouw gehad. Hij noemt haar zedig, vriendelijk en ook liefelijk omdat ze van jongs af aan regelmatig verkering heeft. Toch is ze koel in het minnespel, weet hij. Sprak Guicciardini uit ervaring of zien we hier de Italiaanse macho, die verwacht dat alle vrouwen voor hem zullen bezwijken, maar dan toch een blauwtje heeft gelopen?

LENA

Kan goed. Da's ook weer zo'n typisch mannenstandpunt: die van 'super-lover' die denkt te weten wat elke vrouw wil.

BOY

Guicciardini eindigde zijn discours wel met een positieve noot met het gegeven dat de meeste vrouwen in de Nederlanden wel erg vrijgevochten waren, van alles en nog wat regelden en vooral bezige bijtjes waren. Ze doen alles wat in andere landen knechten en slaven doen, schrijft hij nog. Klaarblijkelijk kenden volgens die vreemde schrijvers de Nederlandse vrouwen in de zestiende eeuw een grote vrijheid van handelen en waren ze dus toch niet zó onderdrukt als we daar straks zouden gedacht hebben.

LENA

Slavin, meid voor alle werk en koel ... en jij vindt dat niets. Bravo! En hoe zit het met de auteurs van bij ons? Hoe beoordeelden die de relatie man-vrouw?

BOY

Tja, hangt ervan af voor welke doelgroep er geschreven werd en wat de achtergrond was van de auteur. Was het doel een zedenpreek te geven, zoals moraalridder Jacob Cats in zijn boeken 'Houwelick' en 'Trouwinck' presteerde, dan wordt de onderdanigheid van de vrouw dik in de verf gezet. Cats argumenteerde dat de vrouw zich aan de man moest onderwerpen, zich zonder verzet onder hem moest plaatsen en tegelijk beseffen dat God de mannen nu eenmaal hogere kwaliteiten heeft gegeven. In zijn betoog ging hij heel ver om de vrouwelijke minderwaardigheid en onvolkomenheid te bewijzen. '*Het wijf, ook als ze slaapt, is eigen aan de man,*' was een van zijn stelregels. Slik. Nog een van zijn straffe uitspraken: '*Mannen zijn zoals ze zijn, dus dient de vrouw een bepaald gedrag te vertonen dat niet aanzet tot inbreuk op haar eerbaarheid.*' In welke kringen hebben we dat recentelijk nog gehoord? Misschien werden Cats' adviezen vier eeuwen geleden door de Kerk en enkele hypocrieten de hemel in geprezen, toch vermoed ik en hoop ik dat de ruggen van zijn moralistische boeken vooral dienden om de boekenkast van de betere burgerij te sieren. Want tussen theorie en praktijk ...

LENA

t'Is te hopen voor die vrouwen van toen dat het maar theorie was. Maar ik ben daar niet zo zeker van. En het bevestigt toch maar het beeld dat een vrouw minder waarde heeft dan een man. En op de duur gelooft iedereen dat, zelfs de vrouwen.

BOY

Probeer dat in zijn tijd te zien, Lena en gelukkig waren er buiten Cats nog andere auteurs. Schreven die puur om het vermaak, zoals Bredero in zijn kluchten – al zit er soms een boodschap in verstopt – dan zien we de door testosteron opgehitste man keer op keer het onderspit delven van de meer beredeneerde vrouw. Voor pilarenbijters à la Cats waren die amusante boertigheden ongepast en zagen ze liefst verboden. Al is het allemaal vrij onschuldig, hoor. Wie het daarentegen aandurfde de 'schanduleuze' paskwillen van de Amsterdamse bordeeldrijvers Mattheus Tegnagel en Jan Soet te lezen, kreeg ongetwijfeld rode oortjes. Vanaf de kansel werd meer dan eens de hellevloek over die 'hoerenlopers' uitgeroepen.

LENA

Was het dan zo erg? Of ging het om geveinsde preutsheid van de critici-
ters?

BOY

Tengnagel, Soet en nog enige dichtende roddelaars goten de escapades van een aantal Amsterdamse burgers in rijm, met genoeg aanwijzingen om te weten over wie het ging. Laster feitelijk. De naam en faam van rijke handelaars en topambtenaren werden zo door het slijk gehaald. Dat gebeurde echter overal in grote steden, meestal anoniem. Zo zijn bij ons de kuren van Broer Cornelis bekend geraakt. Ooit gehoord van de 'Secrete Penitentie'?

LENA

Nee. Vertel op.

BOY

De 'Historie van Broer Cornelis' is gebaseerd op feiten, die door zijn tegenstanders zijn opgeklopt tot een satire. Cornelis Brouwer van Dordrecht was in het derde kwart van de zestiende eeuw een minderbroeder in Brugge die het erg goed kon uitleggen. Urenlang kon hij op de mensen inpraten, bekritiseerde zelfs het stadsbestuur als hij vond dat een besluit de Kerk benadeelde en gretig bekaampte hij de calvinistische predikanten in de stad. Met zijn scherpe tong maakte hij bijgevolg vele vijanden. Op een bepaald moment konden die hem pakken. Er gingen immers geruchten dat Broer Cornelis op een perverse manier wat had uitgespookt met een aantal vrouwen. Na onderzoek kwam aan het licht dat hij een goedgelovige groep knappe, jonge vrouwen rond zich had verzameld, die enkel en alleen bij hem mochten biechten. Omdat hij in zijn vurige preken de strikte kerkelijke visie benadrukte dat seks enkel kon met de bedoeling kinderen te verwekken en dat genot daarbij uit den boze was, kwamen de vrouwen uit zijn kranse daarover biechten en bleef hij maar doordrammen om alle details te horen. Als penitentie liet hij hen ontkleden en sloeg hij met een geselroede zachtjes op de billen van de naakte dames. Uiteraard moest die 'Secrete Penitentie' binnenskamers blijven, wat een utopie was. Toen het uitlekte, was Brugge te klein en werd de minderbroeder voor misbruik van ondergeschikten verbannen naar Ieper. Exit Broer Cornelis. Het satirische boek is nog lang een bestseller gebleven. Ik heb het eens willen kopen, maar het was me te duur.

LENA

Als het een waar gebeurd verhaal is, dan is het niet erg fraai wat die geestelijke uitgehaald heeft. Of was het opgezet spel om hem als redenaar uit te schakelen? Je ziet, Boy, dat dergelijke zaken nu eenmaal gebeuren en hypocriete mensen zijn er altijd en overal geweest. Maar we mogen zeker niet veralgemenen.

BOY

Toppunt van schijnheiligheid, Lena, is de pastoor die om godswil de communie niet wil geven aan iemand in een vechtscheiding, maar zelf als een gladde paling ergens in Afrika voor het 'alles vergevende goedheilige doel' met door vrijwilligers zuur verdiende centjes God wil spelen en uit zijn bijbel parafraseert: *'Laat de zwartjes tot mij komen, toch de knappe en de jonge! Want ze zijn zo lief, mijnheer. En die bodemloze waterputten kunnen volgend jaar nog geboord worden.'* Van een goede daad gesproken! Weet, het zou allemaal niet zo erg zijn, want ook bij priesters kan het kriebelen, zelfs bij een kindvriendelijke bisschop, maar dit kraakt wel

goedmenende medewerkers voor het leven. Zeker als ze daarna nog achterbaks geveinsd worden door zo'n dubieuze 'goede herder'.

LENA

Elk rechtschapen mens zou bij de met bedekte toespelingen gevulde preek van zo'n opgeblazen kikker moeten rechtstaan en ostentatief de kerk verlaten. Maar tussen denken en doen is een groot verschil. Als individu ingaan tegen de gevestigde orde vraagt moed. Ik heb het ooit bij ons in de kerk tijdens een misviering een jong meisje weten doen en ik vond dat zo gedurfd dat ik wou applaudiseren.

BOY

Gemaakte vroomheid is van alle tijden, Lena. Nog niet zo lang geleden mochten de gelovige armen als goede katholieken hun Sint-Pieterspenning ophoesten om de megalomane, chique paleizen in Rome te helpen versieren. Want welke "steenrots" wil nog in de doening van de timmerman wonen? En een paar eeuwen terug werd een groot deel van de tienden naar Vaticaanstad versluisd om er *'hun meisjes van plezier te betalen'*. Woorden van Voltaire. Nee, Lena, er is nog niet veel veranderd in dit tranendal. De wereld is alleen veel kleiner geworden. We komen nu al te weten wat pas een uur geleden in Jakamaka is gebeurd. Stop, genoeg! Het is zoveel woorden niet waard! Terug naar de blijvende troost van de kunst. Hoe is de Madonna van Fouquet in Antwerpen verzeild geraakt?

LENA

Oorspronkelijk hing de diptiek in de Notre-Dame van het Franse Melun boven de graftombe van de echtgenote van tesorier Chevalier, die van daar afkomstig was. Tussen haakjes, het zou toch gortig zijn, moest hij de beeltenis van zijn aanbedene boven het graf van zijn vrouw gehangen hebben.

BOY

Een verliefde man doet soms rare dingen hé Lena. En dan?

LENA

Kort voor de Franse Revolutie werd het tweeluik verkocht door de kanunniken van Melun om de restauratie van de kerk te helpen bekostigen. Rond dat tijdstip moeten de twee paneelschilderijen gescheiden zijn. Ter verontschuldiging van de kanunniken moet ik zeggen dat het werk niet gesigneerd is en dat laatmiddeleeuwse kunst toen maar weinig naar waarde werd geschat. Nadat Jozef II al een aantal kloosterorden had afgeschaft, werd de kunstmarkt overspoeld door honderden schilderijen en sculpturen, die voor een prikje van eigenaar veranderden. En met de Franse revolutionairen werd het er niet beter op. Meerdere verzamelaars zochten en kochten werken op. Een van hen was Florent van Ertborn, mecenas uit een kunstminnende familie en een tijdlang burgemeester van Antwerpen. Van Ertborn reisde Europa af, had tevens vele contacten in de kunsthandel en zocht specifiek naar laatmiddeleeuwse kunst. Hij schaamde zich niet kerkfabrieken aan te moedigen een kunstwerk uit hun kerk aan hem te verkopen. Zijn verzameling omvatte zowel Memling, van der Weyden als van Eyck. En ook de Madonna van Fouquet. Hoe hij er juist aan geraakt is en hoeveel hij ervoor betaald heeft, is niet geweten. En dat doet er niet toe. Dezelfde van Ertborn was ook betrokken bij de Antwerpse academie en via testament schonk hij zijn collectie aan de stad Antwerpen. Zo kwam dit paneel in bezit van het ... ik dacht rond 1890 gebouwde Museum voor Schone Kunsten. Dankzij van Ertborn kunnen wij er ook van genieten.

BOY

Het verwondert mij altijd dat jij daar zoveel over weet. Is er in de Franse Tijd niet veel kunst verdwenen of vernietigd?

LENA

Vernietigd in die zin dat eind achttiende eeuw de inboedel van een groot aantal kerken openbaar te koop werd aangeboden en dat beelden, preekstoelen en communiebanken als brandhout zijn verkocht. Ook meerdere altaren werden door opkopers ontmanteld zodat het geheel verloren ging. En veel kunst van geringere waarde, zowel uit kerken als kloosters als abdijen, kwam op de tweedehandsmarkt terecht. Ook ganse bibliotheken trouwens. Toen had je koopjes kunnen doen, Boy. Maar het meest kwaadwillige was de door de Franse overheid al in 1794 georganiseerde roof van beeldhouwwerk en schilderijen om in Parijs en andere Franse steden tentoonstellingsruimten te vullen. Het heeft tot na 1815 geduurd voor topwerken als 'Het Lam Gods' van de gebroeders Van Eyck of 'De Kruisafneming' van Rubens terugkeerden naar de plaats waar ze ontvreemd waren. En nog altijd behoren een aantal gestolen kunstwerken tot de bijzondere collectie van Franse musea. Maar, weet je, in praktisch elke oorlog is kunstroof een feit. En ook destructie, zie maar naar Irak of Egypte tijdens de zogeheten 'Arabische lente'. De daders proberen daarmee de culturele identiteit van een volk te vernietigen. Maar de bezetter rooft ook, gewoon omdat hij het mooi en speciaal vindt, als trofee zeg maar. We zijn afgedwaald van ons onderwerp, Boy. Was de situatie van de vrouw in de negentiende eeuw al wat positiever?

BOY

In feite was die nog bijna gelijk aan die van de zeventiende eeuw. Probleem is dat we uit de romanliteratuur goed op de hoogte zijn hoe het met de vrouwen uit de burgerij en adel ging, maar met de volkswrouw ligt dat wat moeilijker. Rijke en adellijke dames maakten zich geen zorgen over de kwestie. Gezamenlijk amuseerden die zich met tekenen, schilderen, borduurwerk, muziek maken, kaarten, wandelen, enzovoort. Of maakten een uitstap naar de kust of naar Brussel of verbleven een tijdlang in Parijs of Nice of zelfs Wenen, waar ze met elitaire kennissen dineerden en naar concerten gingen.

LENA

Dat leventje was enkel weggelegd voor de beau monde. Voor de vrouw van de koopman of de burgemeester zal het er serieus anders uitgezien hebben, geloof ik?

BOY

Midden achttiende eeuw voelden die burgervrouwen zich een ietsje meer ontvoogd, maar op het einde van de eeuw en zeker ook na 1800 en bijna de ganse negentiende eeuw door werd het binnenshuis beredder van het huishouden en de opvoeding van de kinderen terug hun belangrijkste takenpakket. Mannen konden niet begrijpen dat hun vrouwen meer wensten dan kookboeken raadplegen of babbelen over mode en andere pietluttigheden. Heel wat auteurs, mannen uiteraard, durfden zich al spottend afvragen of de vrouw wel de intellectuele vermogens had om tot een eigen verstandelijke ontwikkeling te komen. In hun ogen waren vrouwen te emotioneel, te passief, terwijl ze zichzelf een uitgesproken rationaliteit toedichtten, waarmee ze actief omgingen. Een goede moeder moest weten wat zelfopoffering ten voordele van haar gezin betekende.

LENA

Vrouw aan de haard als ideaal. Als trouwe en volgzaam achtergrondfiguur met de verplichting een huiselijke sfeer te creëren tegen als papa thuis komt. Je ziet dat ook op gezinsfoto's van rond 1900 dat de moeder steevast een kindje op de schoot heeft, terwijl de man met zijn handen op zijn knieën de centrale figuur is, dat hij meer is dan een vader: de broodwinner. Ik herinner me nog goed de prent in het huis van mijn grootmoeder: *"Wie wordt bemind door vrouw en kind? 't Is vader!"*

BOY

Ja, en hij wordt bij het eten als eerste bediend en krijgt het grootste en beste stuk, slaat met zijn vuist op de tafel als het hem niet aanstaat en geeft de kinderen een lap rond hun oren. Gewoon om respect af te dwingen. Maar da's meer iets voor bij het volk, meen ik, bij de burgerij ging het iets verfijnder toe. Ik heb me een tijdje geleden door de brievenroman 'De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart' geworsteld, waarin Betje Wolff en Aagje Deken het duidelijk stellen hoe 'mademoiselles' opgevoed moeten worden en hoe ze zich moeten gedragen tegenover mannen in het algemeen en tegen hun eega in het bijzonder: onder voogdij van hun man een goede, dankbare en liefhebbende huismoeder zijn en voor de rest er het zwijgen toedoen. En toch las ik bij de Engelse dichter Southey, die in 1815 door de Zuidelijke Nederlanden reisde, dat de vrouwen hier dikwijls het feitelijke bestuur van de onderneming van hun man in handen hadden, nog meer de boekhouding van hun echtgenoten verzorgden en dat ze erg bedrijvig waren in hun winkels. Er waren er dan toch die zich niet lieten opzij zetten.

LENA

En hoe zou de vrouw van de visser, van de dagloner of van de wever het ervan afgebracht hebben, de jaren vóór 1900? Ik vraag me af of er tussen man en vrouw in die tijd echt sprake was van liefde of vriendschap.

BOY

Simpel, haar avonden waren gevuld met spinnen aan het spinnewiel, terwijl mijnheer zich op café aan het bezatten was. En met een bang hart wachten tot hij thuis kwam, want dan moest ze direct mee het bed in, rijp voor een tiende of vijftiende zwangerschap. Laden en lossen, gelijk ze zeggen.

LENA

Is dat niet wat grof uitgedrukt? Een beetje teveel zwart-wit?

BOY

Je kent toch de diepdonkere schilderijen van Eugène Laermans en Charles De Groux. Trouwens, in een van haar boeken laat de vrijzinnige Virginie Loveling doorschemeren dat het huwelijk in de belle époque vanuit mannelijk oogpunt veelal lijkt op de aanschaf van een stuk huisraad. Nogal eenzijdig misschien, maar als we dan de romans van haar neef Cyriel Buysse doorbladeren, ja, dan wordt het pikdonker. Als aanhanger van het naturalisme verwoordde hij in 'Het recht van de sterkste' dat rond de eeuwwisseling verkrachting van een jonge vrouw om haar tot een huwelijk te dwingen de doodgewoonste zaak was en dat door het volk verkrachting steeds gezien werd als uitgelokt door het meisje.

LENA

Ik durf me niet voorstellen, Boy, dat mijn overgrootvader mijn overgrootmoeder zo ten huwelijk zou gevraagd hebben. Dat wil ik zelfs niet weten.

Ze zullen elkaar wel ontmoet hebben in een danstent of zo en... daar zal een klik geweest zijn, wat daarna naar iets meer evolueerde... zeker?

BOY

Misschien zie je dat te romantisch. Ik hoor mijn vader nog altijd zeggen dat een van zijn oudste zusters, toen ze kwam opbiechten dat ze zwanger was en haar vrijer van krommenaas gebaarde, dat ze door haar vader doorheen de leefkamer geslagen en geschopt werd, terwijl de oudere broers de onwillige snoodaard op andere gedachten waren gaan brengen. Dus, op je vraag over liefde en vriendschap in het negentiende-eeuwse huwelijk is mijn antwoord kort en bondig: als onderdanigheid liefde is, ja dan... 'Was alles te wijten aan een gebrekkige opvoeding. Wie thuis niets anders zag dan onderdrukking en geweld, geloofde stellig dat het zo moest.

LENA

Gelukkig dat we in deze tijd leven. Nu komt romantiek wel aan bod, alhoewel... We gaan eens zien, zeker? Kunnen we nog een beetje wandelen in 't Stad. Ik ben graag in Antwerpen. Door die historische straatjes dwalen, dat heeft iets.

BOY

OK. Overdag. Maar niet 's nachts. Die leeftijd ben ik voorbij. Ik ga niet op zoek naar 'een maske lief en genereus'. Ik ben Wannes van de Velde niet. En het Lepelstraatje ga ik ook niet in. Je weet toch wat Trijntje Cornelis daar heeft meegemaakt.

LENA

Ja, maar ze was dan ook een tikkeltje te nieuwsgierig naar wat er in Antwerpen te beleven viel. Als deftige en ietwat naïeve Hollandse kon je midden zeventiende eeuw maar beter voorzichtig zijn in het ruige Sint-Andrieskwartier. En uiteindelijk heeft ze als vrouw haar belagers toch mooi te grazen genomen.

BOY

Dichter Constantijn Huygens heeft met dat verhaal een erg sappige klucht in mekaar gefikst, op zijn 'Aantwaarps', want zijn moeder was een Antwerpse. '*Sech, lot maay moar raayen, dan kunne we lecker vraayen.*' Voila, ik kan al dichten gelijk Huygens. Nee nee, voor mij geen Lepelstraat.

LENA

Man, man, je wordt oud. Laat ons seffens via de Hoogstraat naar de Kloosterstraat gaan. Naar het antiek kijken of wat er naast gestaan heeft. En ik wil wat snuffelen tussen de boeken in het antiquariaat van Erik Tonen. En laten we eens aanbellen op nummer 15. Zien of Maria Van Dam thuis is.

BOY

Maria Van Dam? Moet ik haar kennen?

LENA

Misschien. Da's een erg geslepen juffrouw uit 'Het Dwaallicht' van Willem Elsschot. Lees het eens, dan zal je 't wel begrijpen.

BOY

Van Elsschot ken ik enkel 'Lijmen' en 'Het been'... en 'Kaas' natuurlijk.

LENA

Ja beste vriend, dan heb je nog werk. De literatuur van Elsschot reken ik tot het beste van ons proza van de laatste eeuw. Ik zal je zijn 'Verzameld Werk' eens bezorgen.

BOY

Doe maar. Bon, zijn we weg? Tiens, 't is hier verdikkeme nog maar vijf voor twaalf. Ik zal wel afrekenen aan de toog, Lenaatje.

LENA

Toch is het hier mooi, hé. Dat stadhuis in de zon is toch een pareltje. En al lopen hier vele toeristen, toch kan ik hier tot rust komen. Ik vind de kerstmarkt in Antwerpen ook altijd zalig. Die kraampjes, die winterse sfeer. Van de ganse periode tussen Kerstmis en Drie Koningen kan ik genieten.

BOY

Ik ook, van de concerten die dan geprogrammeerd staan. Maar van al dat kitscherig gedoe in winkelcentra en sommige straten, met overdreven veel lichtjes en jingle bells en glühweintoestanden, krijg ik de pleuris. Net als van een Kerstman die al op Bornem-jaarmarkt met pakjes rondzeult. Ho, ho, ho. Bovendien, Lena, niet alle Drie Koningen zijn heilige boontjes. Die gasten volgden de schijn van een ster; dat zijn dus 'schijn'heiligen. Drie dikkenekken die dachten met hun cadeaukes zich in te kopen in de hemel, zeg maar de voorlopers van de aflaten. Da's toch een beetje mispakt. '*Laat die maar elk jaar zingend en bedelend van deur tot deur gaan,*' oordeelde God. En daarom zitten we daar nu nog altijd mee opgescheept.

LENA

Wat een redenering! Geniet toch gewoon van al die feesten en het begin van een nieuw jaar. En al merken we maar zelden een komeet aan de hemel, toch blijft het altijd romantisch om tijdens een vriesnacht naar de volle maan te kijken en misschien een vallende ster te zien.

BOY

't Strafste is dat geen enkele historieschrijver uit die tijd een dergelijk natuurverschijnsel beschrijft. Vreemd toch? En wees maar gerust, Lena Lief, ik zal wel bij jou komen dineren op kerstavond, maar geen scampi's als voorgerecht, hé. En op 6 januari mag jij dan Driekoningentaart komen eten. Ga je volgende week mee naar Gent?

LENA

Met veel plezier, Lieve schat, dat weet je toch!

BOY

En... surprise! Ik denk eraan voor ons een cultureel reisje te boeken naar Granada. Daar droom je toch allang van hé, niet waar?

LENA

Oh ja! Dat zou fantastisch zijn! Jij deugniet, dat jij nu nog denkt aan wat ik eens lang geleden geopperd heb. Kom, Boyke, 't is langs hier.

¹ Voor de introductie op deze reeks dialogen over geschiedenis, kunst en literatuur, zie Mededelingen 27, (VHKB), Bornem 2016, p. 11

Heel de “geschreven oorlog” samengeperst in 1024 bladzijden

Paul Servaes

Alle geschriften over de Eerste Wereldoorlog aan het IJzerfront opzoeken en samenbrengen in één boek, was het opzet van de bloemlezing *De Geschreven Oorlog*. Ze verscheen zopas bij uitgeverij Mantrou/De Bezige Bij. Het was een bijna onmogelijke opdracht. Bovendien was het ook een erg ondankbare taak, want er dienden keuzes gemaakt uit een onafzienbare hoeveelheid teksten, sommige

moesten worden ingekort en in vele gevallen ook nog vertaald. Om de vele gedichten en prozateksten en hun auteurs te situeren, moest erbij ook een zo bondig mogelijke maar verhelderende commentaar geschreven. Toch hebben Piet Chielens en Pieter Trogh van het Flanders Fields Museum te Ieper en hun medewerkers Dries Chaerle en Annick Vandenbilcke het erop gewaagd en een monumentaal boek samengesteld dat aan het opzet zo goed mogelijk beantwoordt. Alle lof ervoor, ook voor het goed leesbare lettertype, de prachtige luxueuze uitvoering, in linnen gebonden, met ronde rug, mooie stofomslag en zelfs van een leeslintje voorzien. Het kan moeilijker beter.

En wat hebben ze verzameld? Zowel proza als poëzie, officiële documenten, artikels uit kranten en tijdschriften, persoonlijke notities, dagboekfragmenten, memoires en brieven, kortom alles wat relevant was voor de Grote Oorlog, maar binnen een afgebakend tijds kader en binnen een bepaald geografisch gebied. Aan het woord komt alleen de generatie die de Eerste Wereldoorlog zelf meemaakte aan het gestabiliseerde front in de westhoek van België. Het zijn militairen, burgers, op de vlucht of verplicht tewerkgesteld, in een bestuursfunctie of als lid van de legerleiding, als familielid of vriend maar ook gewoon als schrijver of waarnemer. Het is een onophoudende overweldigende stroom van getuigenissen, meer dan duizend bladzijden lang, geen enkele keer door wat witte ruimte op een blad onderbroken. Alle teksten zijn nauwgezet chronologisch gerangschikt, bijna dag na dag het verloop van de krijgsverrichtingen volgende, vanaf 31

juli 1914 tot na de wapenstilstand. Het geheel is ingedeeld in zes hoofdstukken, een voor elk jaar van de oorlog. Een slothoofdstuk ‘Na de oorlog’ volgt nog, want er bleven redenen, maar dan andere, om over die oer catastrofe te schrijven. De oorlogservaring vastleggen en waarschuwen tegen een volgend conflict was dan de bedoeling. Toen dat dan toch uitbrak en hetzelfde gebied bereikte, moest men niet meer communiceren over het vroegere. Zo eindigt deze verhalenstroom pas in 1940. In een opmerkelijk ‘Epiloog’ worden zelfs nog getuigenissen gebracht van hen die pas tijdens of zelfs na de Tweede Wereldoorlog het zwijgen verbraken. Zij mochten niet ontbreken om een kleine inkijk te geven in de vele egodocumenten die opdoken en nog opduiken en in het Flanders Fields Museum een laatste bestemming kregen en krijgen. Nu de laatste ooggetuigen van de oorlog er niet meer zijn, blijven alleen nog de materiële getuigen over die ons blijvend confronteren met die oorlogsperiode. Zo zijn er de nog gevonden menselijke resten en de littekens in het landschap. Een voortdurende emotionele en morele band moeten we voor altijd blijven koesteren.

Een omvangrijk (maar erg onvolledig) register¹ met de namen van de vele auteurs en ook van de locaties die worden vermeld, laat ons in een oogopslag weten welke auteurs aan het woord komen. Een heel stel bekende Vlaamse coryfeeën mochten we verwachten, maar ook andere nationaliteiten zijn present, Nobelprijswinnaars als Winston Churchill op kop. Zelfs de meevechtende partijen uit het hele Britse Rijk krijgen een plaatsje, ook uit India en China. Alleen naar de oorlogservaring van de Afrikaanse troepen of arbeiders blijft het grotendeels raden. Als er dan toch over Senegalese tirailleurs wordt geschreven, zijn het, spijtig genoeg, geen echt persoonlijke getuigenissen maar alleen stemmen die erover vertellen. Ongemeen talrijk zijn de bijdragen van gewone mensen uit alle geledingen van de toenmalige maatschappij. De samenstellers typeren het gezelschap als vrouwen, mannen en kinderen, mensen uit het leger, de adel en de burgerij, onderwijzers, geestelijken, verpleegsters, ambtenaren, journalisten, dokters en advocaten ... Men kan ze ook onderverdelen in pacifisten, ijzervreters en defaitisten, deserteurs en angsthazen ... Allen delen ze dezelfde ervaringen en vaak ook dezelfde gevoelens. Ze krijgen meestal geen plaats in de officiële historiografie. Voor alle opgenomen teksten, die uitgegeven werden, koos men, zo mogelijk, voor de eerste druk, ook voor de Nederlandse vertalingen. Was die niet voorhandig dan werd ze speciaal voor de bloemlezing gemaakt door een team van vijftien vertalers. Zij worden slechts met hun initialen vermeld, wellicht uit onnodige bescheidenheid. We begrijpen ook niet waarom de commentaren, in groten getale van Piet Chielens en Pieter Trogh, niet voluit ondertekend worden. Hun namen worden ook niet op de cover vermeld. Alleen Erwin Mortier, die het voorwoord schreef en zich de jongste tijd opdrong als een Wereldoorlog I-specialist, krijgt die eer. Ze voluit aanhalen zou de leestekst nodeloos onderbreken, luidt het. Het is jammer want daarom hebben wellicht de commentatoren ook hun bronnen niet vermeld.² Van alle gedichten wordt alleen een Nederlandse tekst opgenomen, ofwel als origineel of als Nederlandse vertaling, zonder het anderstalige origineel. Dit is begrijpelijk

want anders werd het nog een dikker boek. Zoals de samenstellers het de lezers toewenden, bezorgde hun levenswerk ons een inspirerende leestocht, ondanks de zwaarte van het onderwerp (en ook van het toch wel heel dikke boek).

We lazzen geboeid in de dagboeken van Stijn Streuvels, André Gide, Stefan Zweig, Romain Rolland en Käthe Kollwitz, maar ook in dat van onderpastoor Achiël Van Wallegheem te Dikkebus en in vele onuitgegeven dagboeken van soldaten, verpleegsters en dokters. Luisteren kunnen we naar de verhalen van Cyriel Buysse en Ernest Claes, van Louis-Ferdinand Céline, Erich Maria Remarque, Marguerite Yourcenar, Franz De Backer, William Faulkner en Rudyard Kipling. Vele tientallen gedichten van auteurs van alle slag en van alle nationaliteiten krijgen we te lezen, onder meer van Henri Ghéon, Rudolf Hauptmann, Maurice Gauchez, Jean Cocteau, August Van Cauwelaert, Paul Van Ostaijen, Daan Boens, Fritz Francken, Karel Van den Oever en uiteraard de bekende "war poets" Siegfried Sassoon, Robert Graves, Wilfred Owen, Rupert Brooke en Ivor Gurney. Elk gedicht heeft een andere klank, maar de tragiek is steeds dezelfde en de reacties erop opstandig of eerder gelaten, meelijwekkend of grimmig. Erg cynisch klinkt bijvoorbeeld Carl Zuckmayer (in de vertaling van Pieter Troghe):

1917

Ik heb zeven dagen niet gegeten,
en een man voor zijn kop geknald.
Mijn scheenbeen is door luizen stukgevreten.
Straks ben ik eenentwintig lentes oud.

Ben ik bezopen, dan sla ik alle zeikers
keihard op hun smoel. Mijn zang is woede.
Waar ik me krab begint het fel te bloeden.
Mijn baard schiet uit als tuinkers.

Dan neem ik mijn zaad in mijn handen:
Europa's toekomst, zwartgekorrelde gevoel
Een God verzuip in het slijk van de paddenpoel!!
Ik schijt mijn testament op alle wanden.

Het aantal opgenomen brieven is echt aanzienlijk, zowel gepubliceerde als onuitgegeven, vooral aan het thuisfront gericht, aan radeloze geliefden, totaal ontredde ouders en onbegrijpende kinderen. Soms is er ook een afscheidsbrief tussen of een smeekbede van de wanhopige moeder, sedert 1917 weduwe, gevlucht naar Courgemard in Frankrijk en die drie jaar lang haar twaalfjarige dochter niet meer heeft gezien, geëvacueerd naar Parijs:

Moeder Heuverse,
Bemide zuster Heuverse, ik kom u astablief een aanvraag te doen, Moeder Heuverse, ik alq moeder van Madeleintje de Cae kom u astablief te vragen of er asstablief geen middel zou kunnen zijn van mijn dochter te kunnen komen bezoeken. Het is nu toch al bekan drie jaar geleden, Moeder Heuverse, als dat ik mijn dochter Madeleintje nog gezien heb, Moeder Heuverse. Mocht onze lieve God mijn ter helpe bijstand geven om mijne dochter is te mogen bezoek ... Ge zoudt mij veel plezier doen, Moeder Heuverse, van mijn dochter eens te komen laten bezoeken, Moeder Heu-

verse, en ik hoop als dat Moeder Heuverse aan mijn vraag zal voldoen, en ik vraag astablief, Moeder Heuverse, als dat Gij den goedendag zult doen aan mijn dochter Madeleintje van haar moeder, een blij u toegenege moeder van Madeleintje de Madame Veuve de Cae.

Onze regio is in dit lange oorlogsverhaal vertegenwoordigd door twee opmerkelijke protagonisten, de Franstalige Vlaamse dichter Emile Verhaeren (Sint-Amands 1855 - Rouen 1916) en de Vlaamse romancier Filip De Pillecyn (Hamme 1891 - Gent 1962).

Emile Verhaeren is het bekendste burgerlijk oorlogsslachtoffer uit het boek en er prominent in aanwezig op een tiental bladzijden. Hij was een van de toonaangevende dichters van zijn tijd, droeg de Europese gedachte hoog in het vaandel en fungeerde als het ware als het intellectuele geweten van het hele continent. Het uitbreken van de oorlog en vooral de Duitse oorlogsverklaring aan het neutrale België schokte hem dermate dat een totale mentale ommekeer volgde. Zijn droom van broederschap onder alle volkeren met zijn bekende leuze '*Admirez-vous les uns les autres.*' (Bewondert elkaar) werd plots aan diggelen geschoten. Hij schaarde zich onmiddellijk aan de zijde van zijn grote persoonlijke vriend, Koning Albert. Na de berichten over de verwoestingen van de historische cultuursteden, Leuven op kop, en over de oorlogsmisdaden tegen de bevolking, is de ontreding totaal. In de plaats van de enthousiaste dichter die geloofde in de Europese gedachte en de toekomst voor een nieuwe mens, wordt hij een prediker van haat tegen de Duitsers en alles wat Duits is. Zijn vroegere Duitse vrienden, zoals Stefan Zweig, die hem in Duitsland op het toppunt van zijn roem brachten, laat hij allemaal vallen. Die afkeer aanziet hij als een morele plicht. Bovendien komt er einde september het *Appel tot de beschaafde wereld* van 93 Duitse intellectuelen. Ondertekenaars zijn onder meer Gerhart Hauptmann, Richard Dehmel en Max Reinhardt. Zij koppelen de Duitse cultuur aan de Duitse militaire macht en zien de oorlog als een nobele en juiste keuze. Zelfs Zweig laat zich meeslepen en richt zich in het *Berliner Tageblatt* tot zijn buitenlandse vrienden, *An die Freunde in Fremdland*. Geen ogenblik twijfelt hij aan de goede bedoelingen van de Duitsers, gelooft rotsvast in de overwinning en beschuldigt bovendien Frankrijk ervan Duitsland in een hinderlaag te hebben gelokt. Voor Verhaeren is dit het breekpunt.

'La Belgique sanglante' is het eerste oorlogsgedicht van Verhaeren. Het verschijnt op 27 september 1914 in de Engelse krant *The Observer* en op 1 oktober in het Antwerpse dagblad *La Métropole* tijdens de laatste dramatische dagen van de belegering van Antwerpen. Op 9 november ontdekt Stefan Zweig het in de *Neue Freie Presse* en in andere Duitse dagbladen. Otto Ernst publiceert zijn Duitse vertaling ervan in het *Hamburger Fremdenblatt*. Het is een ongemeen scherpe aanklacht tegen het sadisme van de Duitsers die tot de grofste verminkingen overgaan. Het gaat in op de gruwelijke geruchten over Duitse soldaten die dikwijls met afgehakte kindervoetjes in hun zakken rondlopen.³

Een reeks buitengewoon scherpe reacties in de Duitse pers volgt er op. Zweig is de wanhoop nabij als hij dit van Verhaeren leest. De *Frankfurter Zeitung* en de *Vossische Zeitung* beschuldigen Verhaeren ervan lastertaal uit te kramen. Een ontgoochelde Julius Bab publiceert een open brief aan Verhaeren in *Die Schaubühne*. Hij schrijft hierin dat hij Verhaeren als vriend respecteert maar de lasterlijke aantijgingen tegen heel Duitsland in zijn gedichten betreurt. Zweig stuurt de publicatie aan Rolland met de bedoeling dat die ze aan Verhaeren overmaakt. Verhaeren op zijn beurt

stuurt die aan de *Mercure de France* waarin de Franse vertaling ervan verschijnt.⁴ Romain Rolland schrijft Verhaeren en vraagt hem zijn haatgevoelens te milderen en het woord '*souvent*' te schrappen.⁵ Verhaeren weigert blijkbaar daar op in te gaan, want tot op heden is nog geen in die zin gewijzigde versie van het gedicht bekend. Het is duidelijk dat de impact van dit eerste oorlogsgedicht van Verhaeren veel belangrijker was dan het ene zinnetje dat deze bloemlezing eraan wijdt, laat vermoeden. Het gedicht verschijnt ook nog te Londen in *L'Echo de France* en in de door Michael T.H. Sadler vervaardigde Engelse vertaling van Verhaerens bundel oorlogsproza met dezelfde titel *La Belgique sanglante*, in 1915 te Londen als *Belgium's Agony* verschenen. Maar 1915 leest Zweig in *Les Annales politiques et littéraires* het meest onverbiddelijke hoofdstuk uit dit prozawerk '*L'Allemagne incivilisable*'. Daarop is hij vastbesloten met Verhaeren te breken en hij doet dit zonder spijt wanneer hij in *Le Temps* van Verhaeren leest '*Ik had aan de andere kant van de Rijn ooit vrienden die ik nu verafschuw*'.⁶

Pas in november 1915 komt Verhaeren tot enige bezinning. Hij ziet in dat hij al te vlug inging op de vraag van Paul-Hyacinthe Loyson om een voorwoord te schrijven voor zijn pamflet *Êtes-vous neutres devant le crime? Par un pacifiste logique* met valse beschuldigingen aan het adres van Romain Rolland. Als dan ook nog Verhaeren en Rolland tegen elkaar uitgespeeld worden als kandidaten voor de Nobelprijs, bevestigt Verhaeren openlijk dat hij niet de actuele ideeën van Rolland deelt, maar zich wel als een vriend beschouwt.

Op 27 november 1916 verongelukt Verhaeren in het station van Rouen. Zweig stuurt zijn medeleven aan de weduwe. Aan Paul Zech, soldaat aan het front, meldt Zweig welk groot verlies dit voor hem betekende. Dit is voor Zech aanleiding om op 9 december in de *Vossische Zeitung* de vertaling te publiceren van een brief die hij zogezegd recent van Verhaeren zou ontvangen hebben. Hierin zou Verhaeren zijn Duitse vrienden opnieuw de hand reiken. Onmiddellijk komt er logenstraffing van diverse zijden. Ook Marthe Massin, Verhaerens weduwe, ontkent formeel dat haar man dergelijke ideeën zou gehad hebben. Zech kan uiteindelijk de originele brief van Verhaeren niet tonen, want die is verloren gegaan bij het verzenden van een deel van zijn papieren die hij niet langer aan het front kon bijhouden. Naar de waarheid blijft het gissen, maar niemand gelooft nog in de authenticiteit van de brief. Ook Zweig wou er niets mee te maken hebben. Feit is dat Verhaerens weduwe zich ook nooit met Zweig verzoend heeft, maar dan om andere, eerder twijfelachtige redenen: Zweig zou als verzamelaar van manuscripten liefdesbrieven van Verhaeren gestolen hebben. Ook hier blijft de waarheid onbekend, hoewel vele vrienden van Verhaeren, waaronder André Gide, van deze beschuldigingen weet hadden en Zweig hierover nooit durfden inlichten.⁷

Piet Chielens, die de belangrijkste begeleidende commentaren voor zijn rekening neemt, vertelt uitvoerig het hele verhaal van Verhaerens oorlogsjaren over meerdere bladzijden. Twee bezoeken brengt Verhaeren aan het koningspaar in De Panne. Van het eerste brengt hij verslag uit in zijn eerste boek met oorlogsproza *La Belgique sanglante*. '*Het zijn de enig leesbare passages uit deze bundeling opstellen gedreven door haat tegen Duitsland, volledig in dienst van de oorlogspropaganda en dit ten koste van het eigen genie*', aldus Chielens. 'Aan het front in Vlaanderen' geeft vertaler Marc Vingerhoedt als titel aan het opgenomen fragment waarin hij voorspelt dat alle in as gelegde steden en dorpen zullen heropgebouwd

worden '*en vastgemetseld met een mortel even hard en stevig als de afkeer die wij vandaag voor de Duitsers voelen*'.

Terecht is het oordeel van Chielens even negatief over het andere oorlogsproza van Verhaeren, gebundeld in *Le Crime Allemand, Parmi les Cendres en Les Villes meurtries de Belgique: Anvers, Malines et Lierre*. Hetzelfde lot zijn Verhaerens oorlogsgedichten beschoren waarvan hij toch 'Het vaderland aan de gesneuvelde soldaten' opneemt, maar erbij opmerkt hoe '*een sterk elegisch tafereel uit de eerste vijf strofen aan het slot tenietgedaan wordt door alweer plaats te maken voor het patriotische programma*'.

Het vaderland aan de gesneuvelde soldaten

Je zult de bergen, bossen, aarde nooit meer terugzien,
in je mooie ogen, mijn soldaat, die de twintig amper haalde,
nu je gesneuveld bent in deze laatste lente
waarin het licht zacht scheen als nooit tevoren.

...

Ik sluit je gekrenkte eer in 't hart
en steek het vuur van mijn fakkels over je aan.
Ik zal wachtlopen rond jouw graf,
ik die de toekomst ben, want het Vaderland.⁸

Ook de affaire Paul Zech komt uitvoerig aan bod. In dienst bij het ministerie van Oorlog als vertaler werd hem gevraagd een artikel te schrijven tegen Verhaeren, wat hij weigerde. Over de aanvallen op Verhaeren in de Duitse pers schreef hij aan Zweig, aan wie hij ook een manuscript stuurde van een Duitse Verhaerenbiografie van zijn hand.

De begrafenis van Verhaeren te Adinkerke krijgt vier bladzijden met teksten uit *De Legerbode* en uit *La Liberté* en uit de dagboeken van André Gide en Stijn Streuvels. Heel wat aandacht gaat ook naar de verandering die de laatste maanden van Verhaeren gekenmerkt hebben. Hij zou zijn 'vergissing' van haat tegenover zijn Duitse vrienden stilaan hebben ingezien. In januari 1916 aanvaardt Verhaeren, op vraag van Henri Mugnier, mee te werken aan *Le Carmel*, het pacifistische tijdschrift dat Louis Charles-Baudouin te Genève uitgeeft. Hij schrijft dat hij graag wil meewerken aan een blad waaraan ook Rolland meewerkt, hoewel hij het niet altijd met hem eens is.⁹ In twee afleveringen van het blad publiceert Zweig ook zijn bekend essay *La Tour de Babel*. Zodra Verhaeren het eerste deel ervan leest, schrijft hij aan de uitgever om Zweig te laten weten dat hij Zweigs tekst goedkeurt: '*Verhaeren, nu heel wat rustiger dan in het begin van de oorlog, laat u groeten en betuigt meteen zijn bewondering voor u, vooral voor uw stuk 'De toren van Babel'*'.¹⁰ Verhaeren bezorgt meteen ook het gedicht '*À celle qui a vingt ans*' voor het volgende nummer. Baudouin laat Zweig die appreciatie van Verhaeren weten zonder evenwel het origineel van de brief te tonen. Ook na de dood van Verhaeren vraagt Zweig er tevergeefs naar. Toch meent Chielens dat hier het bewijs wordt geleverd voor de ommezwaai van Verhaeren, zodat hij '*niet zomaar de eendimensionale patriot en moffenhater was geworden waarvoor hij doorgaans vanwege zijn laatste publicaties wordt versleten*'. Een eerherstel voor Verhaeren dat kan tellen.¹¹

Heel wat plaats ook krijgt de Frontbeweging, vanaf het najaar van 1916 ontstaan om de acties van een aantal Vlaamsgezinde intellectuelen voor een rechtvaardiger taalregime in het leger te bundelen. Toen in januari 1917 de Waalse luitenant-generaal Ruquoy als Belgische stafchef op zet kwam, volgde een verbod voor elke kring of bijeenkomst die zich niet uitsluitend met landsverdediging bezighield. Elke georganiseerde Vlaamse stem werd zo in de clandestiniteit gedwongen. Een eerste dergelijk geheim pamflet was de 'Open Brief aan de Koning' van 11 juli 1917, die integraal, met inbegrip van de alinea's in het Frans (met Nederlandse vertaling erbij) wordt afgedrukt. Hij werd opgesteld door Adiel Debeuckelaere, met de hulp van ondermeer studentenleider Filip De Pillecyn, voorzitter van het Algemeen Katholiek Vlaamsch Hoogstudentenverbond. Piet Chielens schetst verder in het boek een innemend portret van De Pillecyn, bij het uitbreken van de oorlog student Germaanse filologie aan de Leuvense universiteit, vertrokken naar Nederland. In 1914 en 1915 schreef hij er in diverse bladen en werd vertaler bij de 'Office Belge' in Den Haag. Begin 1916 meldde hij zich als vrijwilliger in het leger en volgde een opleiding als artillerist in Normandië. Aan het front vond hij snel aansluiting bij andere ex-studentenleiders, de actie met de Heldenhuldezerkjes en tenslotte de Frontbeweging. Hij werd secretaris van de algemene Legervergadering van de Frontbeweging en zelfs plaatsvervanger van voorzitter De Beuckelaere. Zo had hij het te druk met zijn politieke activiteiten aan het front en was er geen tijd voor literair werk. Hij schreef in het voorjaar van 1918 met Hendrik Borginon onder andere het pamflet 'Vlaanderens Dageraad aan de IJzer', maar ook persreplieken en strijdlieden, zoals het 'Stormlied', dat hij in juli 1918 schreef met Jozef Simons, zijn collega-dichter uit de Legervergadering. In 1920 bundelden ze een aantal van hun oorlogsgedichten in *Onder den Hiel*, dat sterk schatplichtig bleef aan het propagandistische werk dat ze deden, aldus Chielens. Lofzangen op Vlaanderen moesten de programmapunten van de Frontbeweging uitdragen, zoals in het gedicht 'O Koning' dat geselecteerd werd voor de bloemlezing. Van De Pillecyn wordt ook nog 'Wanneer ik vallen moest' gepubliceerd, een van de eerste gedichten die hij schreef. Het verwijst duidelijk naar het 'If I Should Die' van Rupert Brooke, maar dan gelinkt aan de taalpolitieke missie die De Pillecyn zich stelde. Vol lof is de slotconclusie van Chielens:

'Filip De Pillecyn wordt telkens weer opgevoerd om te zeggen dat we geen eigen Vlaamse oorlogsliteratuur hebben (zoals Yeats wordt opgevoerd om te zeggen dat er geen belangrijke Engelse oorlogspoëzie zou zijn). Nochtans bewees De Pillecyn later dat hij er zelf mooie bijdrages aan heeft geleverd. De verhalenbundel De rit (1927) beschrijft authentieke situaties aan het Belgische front, zoals 'Reigersvliet, 6 maart 1918'. Nog later volgde de magisch realistische novelle De aanwezigheid (1938). Maar dan was De Pillecyn allang in de eerste plaats schrijver'. Uit de verhalenbundel *De Rit* is geen fragment opgenomen. Uit *Onder den Hiel* krijgen we ook het gedicht 'Aan Leo De Nayer', een ontroerend in memoriam voor zijn gesneuvelde vriend Leo De Nayer uit Temse. Tijdens hun studentenjaren in Leuven waren ze bevriend geraakt. Aan het front ontmoetten ze elkaar geregeld en waren actief in de Vlaamse bewustwording daar.

Met Verhaeren en De Pillecyn is het Scheldeland in deze *Geschreven Oorlog* toch uitermate flink vertegenwoordigd. Hun beide stemmen zijn Vlaamse stemmen en dus een belangrijke bijdrage aan onze Vlaamse oorlogsliteratuur.

IN FLANDERS FIELDS MUSEUM
De Geschreven Oorlog - In Flanders Fields
Manteau/De Bezige Bij - Antwerpen
1.024 blz., 49,99 euro.

¹ We gingen tevergeefs op zoek naar onder meer Cyriel Verschaeve, Anatole France, Pierre Loti, Franz Werfel, Joris Van Severen, Maurice Maeterlinck, Tom Lanoye, Geert Buelens, ...

² Door het ontbreken van een bronvermelding weten we niet of sommige publicaties bij de selectie werden geweerd of gewoon vergeten. We denken hier aan het interessante boek, samengesteld door Walter THYS: *Ein Landsturmmann in Himmel. Flandern und der Erste Weltkrieg in den Briefen von Herman Nohl an seine Frau*, (Leipziger Universitätsverlag), 2005

³ ... *Et quand ils rencontraient quelque Teuton frappé, / Par une balle adroite, au bord d'un chemin proche, / Souvent ils découvraient, dans les creux de ses poches, / Avec des colliers d'or et des satins fripés, / Deux petits pieds d'enfant atrocement coupés.*

⁴ 'Je ne veux pas cesser de croire à la beauté et la force de l'âme poétique et agissante de Verhaeren. Mais je serai désormais un étranger dans ma maison, - en chassant mes frères allemands - , Verhaeren m'a expulsé de son cœur.'

⁵ 'Cher Verhaeren, non, ne haïssez pas! La haine n'est pas faite pour vous, pour nous [...] Ne laissez pas ce souvent. Il a consterné l'Allemagne, et je ne le crois juste. Il ne faut pas qu'un peuple entier paye pour le crime sadique de quelques bêtes féroces' (Brief gedateerd 23 november 1914, ML FS XVI 148/1050).

⁶ 'J'avais des amis de l'autre côté du Rhin, aujourd'hui, ces gens là, je les exécute.'

⁷ Voor een gedetailleerd relaas van Verhaerens oorlogsjaren zie ook hoofdstuk 7 'De Groote Oorlog' in SERVAES Paul, *Emile Verhaeren. Vlaams dichter voor Europa*, (Uitgeverij Epo), Berchem 2012, p. 845-1009.

⁸ 'La Patrie aux soldats morts', vertaling Willem Groenewegen.

⁹ 'Où, je suis des vôtres. Je serai très heureux d'écrire en une revue où j'ai pour compagnons Spitteler et Romain Rolland. Pour l'instant, je ne suis pas ce dernier dans la voie où il s'est engagé; mais je l'aime - dirais-je, plus fermement - depuis qu'il y a comme plus de danger à l'aimer. Faites-lui bien mes amitiés'. (Brief in juni 1917 gepubliceerd in *Le Carmel* bij een recensie van Verhaerens dichtbundel *Les Ailes rouges de la Guerre*).

¹⁰ 'E. Verhaeren (der ruhiger als am Anfang des Krieges geworden ist) lässt sie grüssen und Ihnen seine Bewunderung - besonderes für den 'Turm zu Babel' ausdrücken'.

¹¹ Het complexe verhaal van Verhaerens moeizame overgang naar een mogelijke verzoening met zijn Duitse vrienden van weleer is integraal te lezen in *Verhaeren-Zweig Correspondance, Édition établie, présentée et annotée par Fabrice van de Kerckhove*, (Éditions Labor), Brussel 1996, p. 83-89. In het archief van het Verhaerenmuseum te Sint-Amands bevindt zich ook een pamflet uit 1917 met als titel "De Belgische dichter Emile Verhaeren zou kort voor zijn dood moeheid hebben bekend".

Opgelet: kinderen in het verkeer

Benny Croket

Dat om reden van het drukke verkeer elke goedmenende plaatselijke overheid opteert om in de schoolomgeving een zone-30 te creëren, daar zal niemand op tegen zijn. Ook dat zwaar verkeer ontmoedigd of zelfs geweerd wordt in woonstraten, wordt als positief ervaren. Dat leerlingen al vanaf jonge leeftijd verkeersopvoeding krijgen welke in het vijfde en zesde leerjaar aan de praktijk wordt getoetst, zou hun veiligheid op het thuis-schooltraject enigszins moeten garanderen. En toch kunnen deze en nog andere schikkingen niet alle ongevallen met schoolkinderen uitsluiten. Dat is jammer genoeg al meerdere keren bewezen. Want... met kinderen weet je nooit. Ook in de zeventiende eeuw was dat al het geval.

Op dinsdag 4 december 1691 zijn Peeter Landuyt en Anna de Wachter mest aan het spreiden op hun akker op de Grote Kouter.¹ Haar zoontje zal van school gaan komen en de vrouw besluit om naar huis te gaan. Op de Kouterweg ziet ze de schoolkinderen al vanuit het schooltje op de Kouter, zo middenin tussen Hingene en Wintam, richting Hingene-dorp trekken. Vanaf het schooltje tot aan de kerk is dat een fikse wandeling van zo'n 1.400 meter. Links de kale velden van de Kouter, rechts de lager gelegen gronden van Paddenbroek. Met wat moeite zien ze in de verte enkele hofsteden op Den Hinck. Als ze al zouden kijken, want jonge kinderen hebben meer oog voor de dingen nabij en babbelen en fikkakken liever met elkaar. De eerste woningen komen ze pas tegen aan het domein van graaf d'Ursel. Onder hen twee jongens die vrienden lijken te zijn: Andries Landuyt, de twaalfjarige zoon van Anna de Wachter, en Peeterken van Damme, bijna zeven jaar. De oudere Andries houdt Peeterkens hand vast en leidt hem over de zandweg. Ze zijn nu aan het Steenland en 't is dus nog een eindje gaan. Babbelen ze over de lekkere zoetigheden welke ze overmorgen hopen te krijgen van Sinterklaas? Zijn ze wat speelt?

Adriaan en Jan van de Vijver rijden met hun wagen, getrokken door twee paarden, naar hun boerenhof in Hingene-dorp. Adriaan zit vooraan op de wagen, die geladen is met draf, zoon Jan ment de paarden. Het ene is een zwarte merrie met een witte bles en het andere een rode ruin, een "vos" met kwade ogen.² Ze zijn de school gepasseerd en naderen het Steenland. Voor hen lopen enkele kinderen op de weg.

Andries laat de hand los van Peeterken en loopt op de zijkant van het veld even vooruit. Hij kijkt om en ziet zijn jonge vriendje onder de wagen van van de Vijver liggen, tussen het voorste en achterste wiel. De schoolkinderen troepen samen rond het jongetje en Andries snelt ernaar toe. Peeterken roept: *'Kameraad, neem mij op, ik kan niet staan!'* en tegen de boer: *'Vijverlief, draag mij naar huis.'* Van de Vijver springt van zijn wagen en pakt het kind vast. Hij neemt het mee op zijn wagen en zet het op zijn schoot en ze rijden verder richting Hingene tot aan de woning van Adriaan van de Vijver. Tegelijk komt daar Anna de Wachter aan, die van op afstand heeft gezien dat er iets mis was, en van de Vijver, die duidelijk van zijn melk is, spreekt haar aan: *'Hoe dat men aan een ongeluk geraakt. Ik*

wou om mijn beste paard dat dit niet gebeurd was,' en verder: *'Anneke, wil jij dat zoontje eens thuis dragen.'* Die thuis is bij de van Dammes en die hebben het voor het zeggen in Hingene. De papa van Peeterken is Jan Baptist van Damme, schepen en ontvanger van de polders van Hingene. De grootvader en dooppeter is Peeter van Damme, rentmeester van graaf d'Ursel. En de grootnonkel van Peeterken is Maximiliaan van Damme, baljuw van Hingene. Alhoewel Adriaan van de Vijver ook tot de gegoeden van het dorp wordt gerekend, toch zijn de van Dammes van een andere soort klasse.³ Had van de Vijver daarom schrik om het kind zelf naar huis te brengen? Was hij bang voor hun reactie?

We kunnen ons hun reactie licht voorstellen: eerst de bezorgdheid om hun kind, een reeks vragen die worden afgevuurd op het zoontje, het zoeken van hulp bij de chirurgijn, daarna het vergaren van informatie over het ongeval... om uiteindelijk om te slaan in misnoegdheid of zelfs verontwaardiging. Chirurgijn Peeter de Smet stelt een beenbreuk vast, net boven de knie en het jongetje zal zes weken in bed moeten blijven. Nog dezelfde dag stuurt baljuw van Damme zijn officier, Gillis van Amerycx, naar de woonst van Adriaan van de Vijver om niet alleen tekst en uitleg te vragen, maar ook om hem aan te klagen. Van Amerycx klopt aan met de beschuldiging dat de boer het kind heeft overreden en vraagt aan zoon Jan: *'Hoe is dat kunnen gebeuren?'* Josyne Vervranghen, de echtgenote van Adriaan van de Vijver, geeft haar zoon een duwtje in de rug met: *'Jan, zegt jij eens hoe dat zelve ongeluk is gebeurd,'* waarop de achttienjarige jongeling begint te vertellen: *'Het aamschijn⁴ van de wagen heeft de kazak⁵ van het kind geraakt, dat samen met andere kinderen naast onze wagen ging, en waardoor het is gevallen en het voorste wagenwiel is over het beentje gelopen. Ik was niet bij machte om ons rood paard direct te laten stoppen. Mijn vader zat eveneens op de wagen.'*

Twee dagen later komt Adriaan van de Vijver Jan Thys Cools, die nog schepen is geweest, tegen op straat. Hij smeekt hem om te gaan praten met Peeter van Damme om toch tot een akkoord te kunnen komen. De gewezen schepen is inderdaad langs gegaan bij de rentmeester, maar die moest van geen akkoord weten. Het moet van de Vijver toen al duidelijk zijn geworden dat dit ongeval een 'dikke staart' zou krijgen. Een kleine week daarna neemt Josyne Vervranghen het initiatief in handen – vond ze haar man een bangschijter? – en samen met haar broer Jan stapt ze herberg Sint Huybrecht binnen.⁶ Daar zitten baljuw Maximiliaan van Damme, jonker Peeter van Zoutelande, Franchois Verelst en de uitbaters Willem Verelst en Johanna Bal. De vrouw steekt direct van wal tegen de baljuw om een akkoord af te dwingen over de boete door het ongeval voor haar man. Baljuw van Damme repliceert: *'Ik kan en mag daarover geen akkoord aangaan, want dit is een boete ten voordele van de heer van Hingene en ik raad u aan om eerst eens met Jan Baptista van Damme te gaan praten of met zijn vader, de rentmeester van de graaf.'* De Vervranghens dan: *'Wij willen geen kosten hebben, wij zullen betalen wat er toe doet. En*

Het "aanschijs" is het dwarshout achter de benen van het paard. In deze afbeelding is het verbonden met een ploeg. Bij een koppel paarden heeft elk zijn aanschijs en worden deze gekoppeld aan bvb. een wagen via een zwing.

wij zullen de rentmeester contacteren.' Hieruit begrijpen we dat ze geen probleem hadden met het vergoeden van de onkosten voor lichamelijke schade, maar dat ze als de dood waren voor extra uitgaven als boetes en proceskosten.

Of ze gaan praten zijn met de rentmeester? Veel zal 't niet uitgehaald hebben. In ieder geval, medio 1693 zijn ze nog altijd aan het processen en hun

procureurs, Philips de Backer voor van de Vijver en Windey voor Jan Baptista van Damme, procederen erop los. De zaak krijgt zelfs een vreemde wending wanneer van de Vijver stelt, denkkelijk in het oor gefluisterd door zijn procureur, dat het kan zijn dat hij het kind heeft overreden, maar dat hij dat niet gezien heeft. Hij kan het in 1693 zelfs nog moeilijk geloven, beweert hij. En straffer: dat hem niets ten laste kan worden gelegd als het kind zichzelf op een of andere manier zou hebben bezeerd of enig ongemak zou gehad hebben van zijn wagen, zolang van Damme niet kan bewijzen dat zijn zoontje zou overreden zijn door zijn paarden of wagen. Bovendien maakt van de Vijver, of eerder zijn procureur, zich sterk door het feit dat een voerder niet kan beschuldigd worden als hij het ongeval op de openbare weg niet kon vermijden. En hun ultieme tegenargument is eiser van Damme te gaan beschuldigen – de aanval is de beste verdediging – van een zekere onvoorzichtigheid, want een kind van die leeftijd moet onder toezicht staan van zijn ouders, zodat het geen ongeluk kan krijgen. Een zeer punt, waar niet naast gekeken kan worden. Hoe en wanneer die rechtszaak met bijhorende financiële kwestie afgelopen is, hebben we echter niet kunnen vinden.

Met Peeterken kwam het wel nog goed. Hij ambieerde zelfs een militaire loopbaan en werd 'cadet au regiment du comte de Milan'. Hij was dan ook bijna veertig toen hij in Ruisbroek huwde met een Verbruggen. Later verhuisde hij naar Schelle waar hij in 1738 stierf en begraven werd op het koor van de kerk.

¹ Delen uit de procesbundel zitten in: Rijksarchief Antwerpen (RAA), Oud Gemeente Archief Hingene D056/122/09

² RAA, Oud Gemeente Archief Hingene D056/34: 1 februari 1691: lijst van de paarden in Hingene met vermelding van eigenaars en de beschrijving van de paarden

³ Onze opzoekingen omtrent enkele generaties van de familie van Damme passen in een studie over de (eventuele) cultuurbeleving door de bovenklasse in een plattelandsdorp in de zeventiende eeuw.

⁴ Met dank voor de deskundige uitleg door Frans Spiessens van de Havesdonckhoeve: "Aanschijs" is een streekgebonden benaming voor "haamhout". Het is een stuk alaam dat onmiddellijk achter het paard de trekkracht opvangt, zowel voor het trekken van vb. een kar, een ploeg en andere lasten. Het is een houten, licht gebogen balk van ± 1 m lang, aan de uiteinden voorzien van haken en trekstrengen (touw of ketting); in het midden is een metalen ring voorzien waaraan de haak van de te trekken last wordt gelegd. In het Ons Klein-Brabants Boerenmuseum aanschouwelijk tentoongesteld. Verder in Amaat JOOS, *Waas Idioticon*, (Danthe), Sint-Niklaas 1979, waar op p. 44 staat voor "aanschijs": verbastering voor "haamschijs"; en op p. 271 voor "haam": houten balk waar de repen van een trekkend paard aan vast zijn. Aan de zwing zijn twee hamen. Ook "haamschijs"; en op p. 773 vond ik nog voor "zwing": houten balk waar men de strengen van 't paard aan vastmaakt, als het in de wagen gaat trekken. Zo er twee paarden zijn, is de zwing de balk die aan de wagen vast is; en de balken waar de strengen dan aan vast zijn, heten hamen. De hamen zijn vast aan de zwing.

⁵ kasack of cajack: overkleed met wijde mouwen, mantel. Bij VANNOPPEN, H., *Streekdrachten in onze gewesten*, (Stichting Mens en Cultuur), Gent 1994, vinden we als verklaring voor kazak: lange jas, in de achttiende eeuw ook rok genoemd

⁶ Sint Huybrecht was gevestigd waar nu Afspanning De Zwaan is gelokaliseerd

Oproep

Beste lezer, u merkt dat "Mededelingen 28" een extra dik nummer geworden is. We zijn overtuigd dat u zal genieten van de artikels waarin erg diverse en nooit eerder gepubliceerde onderwerpen aan bod komen. Kosten noch moeite worden gespaard om telkens een verzorgde uitgave te brengen waarmee we onze leden willen verrassen. Als waardering voor het feit dat u in de voorbije jaren regelmatig een jaarboek van onze vereniging hebt aangekocht, ontvangt U deze nieuwsbrief gratis. Het is onze manier om u als trouwe koper te belonen. Wel is het als vzw elk jaar een moeilijke financiële oefening om deze door iedereen geapprecieerde kwaliteit van onze publicaties te handhaven. Bovendien willen we de bezoekers in Erfgoedhuis De Casteleyn op een professionele manier ontvangen en begeleiden. Ook hieruit ontstaan diverse kosten. Het verwerven van extra-inkomsten blijft dus een noodzaak. U kan de activiteiten van onze vereniging financieel steunen door vrijblijvend een gift over te maken op rekeningnummer BE63 0682 0091 4208. De Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw is u zeer erkentelijk voor uw gift.

Proeve van Klein-Brabantse bibliografie (deel 14)

Paul Servaes

Agentschap Onroerend Erfgoed & Herita, Een rode Notelaer met kroon, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, 12de jrg., nr. 47, augustus-september-oktober 2017, p. 8-9

Anne ADRIAENS-PANNIER, Spilliaert en Verhaeren, in *Adriaens-Pannier Anne, Léon Spilliaert, Het literair en kritisch portret van een kunstenaar*, Brugge, Uitgeverij Van de Wiele, 2016, p. 17-20

Agence France Presse, Mort il y a 100 ans, Emile Verhaeren, esprit européen avant la lettre, in *Le Parisien*, Parijs, 26 augustus 2016

Agence France Presse, Emile Verhaeren, "poète pour l'Europe", mort il y a 100 ans, in *Focus Vif*, Parijs, 26 augustus 2016

Chris APERS, De voogdij van Puurs, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 16-19

Chris APERS, Shertogen Meiseniers in Klein-Brabant, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 20-22

Chris APERS, De verkoop van de voogdij van Puurs in 1312, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 23-26

Chris APERS, De rekeningen van het land van Rumst 1407-1408, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 27-32

Chris APERS, Het testament van Jan Bau en Katelijne Van Oyenbrugge, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 33-39

Paul ARON, De kunstkritiek van Emile Verhaeren en de sociale kunst/La critique d'art d'Emile Verhaeren et l'art social, in *De Smet J. en Verleysen C., Emile Verhaeren. De schrijver-criticus en de kunst van zijn tijd 1881-1916*, p.152-175

Marie BAL, Zijn boekje te buiten gegaan?, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 220-228

Marie BAL, Gods gave?, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 98-103

Benno BARNARD, *Escout ! Escout ! Franstalige schrijvers rond 1900. Naglans van een dode wereld*, Antwerpen, Uitgeverij Polis, 2016, 112 blz.

BECO, Sint-Amands, Wandelen met Emile Verhaeren, in *De Streekkrant*, 25 juni 2016

Ingrid BINNEMANS, Wie vist er in mijn vijver, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 164-167

Ingrid BINNEMANS, Hier woon ik !, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 125-128

Ingrid BINNEMANS en Danny VAN LANDEGHEM, Een (h)eerlijk recht? ... of inpikkerij?, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 71-78

Jane BLOCK, Emile Verhaeren, verdediger van Seurat & het neo-impressionisme/Emile Verhaeren, champion de Seurat et du néo-impressionisme, in *De Smet J. en Verleysen C., Emile Verhaeren. De schrijver-criticus en de kunst van zijn tijd 1881-1916*, p.108-125

BORNEM, Verkoopdag abdij-objecten Sint-Bernardusabdij, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 22ste jrg., nr. 11, 15 maart 2017, p. 4

BORNEM, Kunstwerken abdij worden geïnspecteerd en opgeborgen, in *Het Nieuwsblad*, 26 januari 2017

BORNEM, Gemeentebestuur Bornem en Sint-Bernardusabdij dragen samen zorg voor erfgoed, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 49, 7 december 2016, p. 10

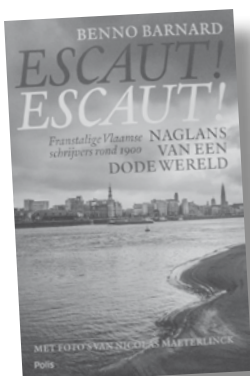
BORNEM, Verhuis abdijsbibliotheek Bornem van start, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 44, 2 november 2016, p. 4

BORNEM, Abdij verkoopt objecten, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 22ste jrg., nr. 10, 8 maart 2017, p. 22

Bornem Magazine, Bornem, Gemeentebestuur, nr. 1, 10 januari-10 april 2017, 24 blz. (Abt Leo baant zich een weg door alle veranderingen)

Bornem Magazine, Bornem, Gemeentebestuur, nr. 4, 10 oktober-10 januari 2017, 24 blz.

Brieven van Emile, Sint-Amands, Emile Verhaerengenootschap, nr. 19, oktober 2016, 4 blz. (Expo MSK-Gent; Expo Letterenhuis, Poëzietheater: Reiner-Maria Rilke; Expo Doornik; Poèmes en prose; La Roulotte théâtrale; Poëziefilm; Red Jacket: Verhaeren revisited; Verhaerenhommage te Sint-Amands)

Brieven van Emile, Sint-Amands, Emile Verhaerengenootschap, nr. 20, februari 2017, 4 blz. (Expo: Onbekende schatten; Anna Pardo Canedo & Sandra Lammens: Minuit Blanc; Poëziefilm: De wereld van gisteren; Erfgoeddag: Zorg; Markante aanwinsten; Een schenking voor het Emile Verhaerenmuseum; Poësie complète 10; La Roulotte théâtrale)

Anna Pardo CANEDO en Sandra LAMMENS, *Minuit Blanc*, CD, 2017, (met gedichten van Emile Verhaeren op muziek gezet door negen componisten)

Louis CALLAERT, *Puurs en Kalfort tijdens WO II. Een kroniek*, Puurs, In eigen beheer, 2016, 180 blz.

Achiel CALUS, Met de voeten in het water, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees- oefening*, p. 119-124

Achiel CALUS, Geen archief zonder inven- taris, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees- oefening*, p. 113-118

Linda CALUWAERTS, Ik ga er nog eentje maken, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees- oefening*, p. 168-172

Linda CALUWAERTS, Een accijns- vrije kelder op het Schemelbert te Liezele, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees- oefening*, p. 160-163

Piet CHIELENS en Pieter TROGH (In Flanders Fields Museum) (samenstelling en redactie), *De Geschreven Oorlog. Anthologie van teksten van het front in België 1914-1940*, Amsterdam/Antwerpen, Manteau/De Bezige Bij, 2016, 1024 blz. (met de medewerking van Dries Chaerle en Annick Vandenbilcke; voor- woord Erwin Mortier)

Benny CROKET, Dringend geld nodig? Ver- koop eens een rente, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees- oefening*, p. 40-45

Benny CROKET, Alva jennen, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees- oefening*, p. 46-54

Benny CROKET, Verhael van den haese, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees- oefening*, p. 85-87

Benny CROKET, De tragische zelfmoord van Jan Anné, in *Veertig documen- ten Klein-Brabant, een lees- oefening*, p. 188-194

Benny CROKET, Trouble tyt, Antagonisten in de strijd, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 35-41

Benny CROKET, Schoolse herinneringen, in *Mededelingen van de Vereni- ging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 53-55

Benny CROKET, Chris VANGASSEN, Achiel CALUS, Hingense rundveehou- ders in 1779, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 23-32

Benny CROKET, Mariekerke 1800: een vissersmoord, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 5-9

Benny CROKET, Minnaars van het balspel, in *Mededelingen van de Vereni- ging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 9

Benny CROKET, De oude garde van Hingene, in *Mededelingen van de Ver- eniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 10

Dagtrips. Op bezoek in Klein-Brabant-Scheldeland Het land van Stille Wa- ters, Bornem, Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland vzw, 2017, 24 blz.

Els DALEMANS, Sint-Amands/ Even een praatje slaan met de koningin, in *Het Laatste Nieuws*, 8 juni 2016

Ria DE BIE, Paters zijn niet altijd groene jongens, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees- oefening*, p. 142-150

Ria DE BIE, Servaes en de molen op de Schootheide, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees- oefening*, p. 104-112

Paul DE BORGER, Hoe het begon, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees- oefening*, Hingene, 2016, p. 12-15

Paul DE BORGER, Waarom Breendonk niet Pullaar heet, in *Veertig docu- menten Klein-Brabant, een lees- oefening*, p. 211-215

Eric DE CLERCK, In Mariekerke beieren de klokken, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees- oefening*, p. 178-182

Marcel DE COCK, Spontini herontdekt, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, 12de jrg., nr. 47, augustus-september-oktober 2016, p. 4-7

Jean-Pierre DE LAMPER, Emile Verhaerenjaar werd een voltreffer, in *Rond- om Klein-Brabant*, 21 december 2016

Jean-Pierre DE LAMPER, Puurs: Beiaard met 49 klokken, in *Rondom Klein- Brabant*, 12 oktober 2016

Jean-Pierre DE LAMPER, Wandelen in het teken van paling en Emile Ver- haeren, in *Rondom Klein-Brabant*, 13 april 2016

Jean-Pierre DE LAMPER, Hingene: Granaten in park d'Ursel, in *Rondom Klein-Brabant*, 13 april 2016

Guy DELFORGE, Sint-Amands: Onbekende schatten in Verhaerenmuseum, in *Het Nieuwsblad*, 21 maart 2017

Guy DELFORGE, Hingene, Muren vol boodschappen in kasteel d'Ursel, in *Het Nieuwsblad*, 13 maart 2017

Guy DELFORGE, Sint-Amunds, Stefaan Van Marcke schrijft zesde dorpsge-
dicht, in *Het Nieuwsblad*, 29 januari 2017

Guy DELFORGE, Sint-Amunds, Emile Verhaeren wordt reus tijdens feest-
weekend; Verhaerengraf in volle glorie hersteld, in *Gazet van Antwerpen*,
26 mei 2016

Guy DELFORGE, Sint-Amunds, Dichter aan het werk., Kunstliefhebber
schenkt uniek schilderij aan Emile Verhaerenmuseum, in *Gazet van Ant-
werpen*, 31 augustus 2016

Guy DELFORGE, Hingene: Schrijven op muren in kasteel d'Ursel, in *De
Standaard*, 20 november 2016, p. 29

Guy DELFORGE, Sint-Amunds: Zon, feest, muziek en kindergejoel voor Fi-
lip, Mathilde en Emile Verhaeren, in *Het Nieuwsblad*, 8 juni 2016

Guy DELFORGE, Hingene: Zomerseizoen gaat van start. De Notelaer bijna
gerestaureerd, in *Gazet van Antwerpen*, 30 mei 2016

Guy DELFORGE, Sint-Amunds: Massa kinderen verwelkomt koningspaar, in
Gazet van Antwerpen, 8 juni 2016

Guy DELFORGE, Sint-Amunds, Verhaeren is een reus, in *Gazet van Antwer-
pen*, 30 mei 2016

Guy DELFORGE, De Zilverreiger redt erfgoed: Laatste wijmenveld in ere
hersteld, in *Gazet van Antwerpen*, 30 mei 2016

Guy DELFORGE, Sint-Amunds, Verhaeren gehuldigd met postzegel: één dag
postkantoor in De Leeuw, in *Gazet van Antwerpen*, 20 mei 2016

Peter DE MEY (Sint-Amunds), Nood aan heilzame decentralisatie [in de
katholieke kerk], in *Kerk en Leven*, 31 augustus 2016, p. 6

Luc DE MUNCK, Jarenlange vriendschap met Emile Verhaeren, in *De Munck
Luc, De artistieke contacten van koningin Elisabeth 1914-1918*, De Panne,
Gemeentebestuur, 2016, 30-41

Luc DE MUNCK, Emile Verhaeren, schrijver-dichter tijdens de Grote Oor-
log, in *VIFF Flash, Ieper, Vrienden van in Flanders Field*, nr. 57, juni, juli,
augustus, september 2016, p. 29-30

Timothy DE PAEPE, Luchtkastelen in Hingene, in *Kasteel d'Ursel Magazine*,
12de jrg., nr. 46, mei-juni-juli 2016, p. 10-13

Matthias DEPOORTER, Artistiek geroerd. Emile Verhaeren en de kunst van
zijn tijd, in *Openbaar kunstbezit Vlaanderen, Kunst- en erfgoedtijdschrift*,
Gent, 54ste jrg., nr. 5, november 2016, p. 21-25

Theo DERKINDEREN, Inbrekers beschadigen schilderij in Verhaerenmu-
seum, in *Het Nieuwsblad*, 9 januari 2017

Johan DE SMET en Cathérine VERLEYSEN (redactie), *Emile Verhaeren. De
schrijver-criticus en de kunst van zijn tijd 1881-1916*, Gent, Museum voor
Schone Kunsten/ Snoeck Publishers, 2016, 304 blz.

Johan DE SMET, Bruno FORNARI, Cathérine VERLEYSEN, Emile
Verhaeren, schrijver voor de Belgische avant-garde/ Emile Verhaeren,
écrivain de l'avant-garde belge, in *De Smet J. en Verleysen C., Emile Ver-
haeren. De schrijver-criticus en de kunst van zijn tijd 1884-1916*, p. 14-28

Johan DE SMET, Bruno FORNARI, Cathérine VERLEYSEN, *Emile Verhaeren.
Bezoekersgids* [voor de tentoonstelling Verhaeren verbeeld], Gent, Mu-
seum voor Schone Kunsten, 216, 32 blz.

Walter DE SMET, De Weertse schepenbank in herberg 't Sas, in *Veertig
documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 88-91

Walter DE SMET, Een koopmans' agreement, in *Veertig documenten Klein-
Brabant, een lees oefening*, p. 79-84

Walter DE SMET, De centen van onze parochie, in *Veertig documenten
Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 60-66

Bernard DESMET en Frank JACOBS, Admirez-vous les uns les autres, in *Ak-
tief, Ledenblad van het Masereelfonds*, Brussel, nr. 4, september-oktober
2016, p. 1-2 (interview met Rik Hemmerijckx van het Verhaerenmuseum)

Koen DE VLIETTER-DE WILDE, Een boodschap
van je voorouders, in *Kasteel d'Ursel Maga-
zine*, 13de jrg., nr. 49, februari-maart-april
2017, p. 12-14

Koen DE VLIETTER-DE WILDE, Het atelier van
Antonine, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, 13^{de}
jrg., nr. 49, februari-maart-april 2017, p. 6-7

Koen DE VLIETTER-DE WILDE, Van 1877 naar
2016, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, 12de jrg.,
nr. 48, november-december 2016-januari 2017, p. 6-9 (over de teksten
achter het Chinese behang)

Koen DE VLIETTER-DE WILDE, Het ware verhaal [van hertog Charles-Joseph
d'Ursel en de revolutie van 1830], in *Kasteel d'Ursel Magazine*, nr. 45,
februari-maart-april 2016, p. 10-13

Luc DEVOLDERE, Un chantre du futur terrible et fascinant, À propos d'Émile
Verhaeren, in *Septentrion, Arts, lettres et culture de Flandre et des pays-bas*,
Rekkem, 45ste jrg., nr. 3, Derde trimester 2016, p. 16-24

Lukas DE VOS (Liezele), Sombere jaar voor persvrijheid, in *Doorbraak*, 17
mei 2016

Lukas DE VOS (Liezele), Tajani verkozen tot EP-voorzitter, maar niet van
harte, in *Doorbraak*, 2017/4, 24 januari 2017

Catherine DE ZEGHER, Verhaeren verbeeld/Le Regard de Verhaeren, in *De Smet J. en Verleysen C., Emile Verhaeren De schrijver-criticus en de kunst van zijn tijd 1881-1916*, p. 8-13

Kevin D'HEEDENE, *De wereld van gisteren*, (Film naar het oeuvre van Emile Verhaeren), 45 min., FHD, 16:9, Franse tekst/Nederlandse ondertitels, 2016

Lieven D'HULST, Nawoord, in *Emile Verhaeren, Dorpen van gezichtsbedrog*, Leuven, Uitgeverij P, 2016, p. 74-78

Dorpsgedichten van Sint-Amands 2017, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 2017, 14 blz. (Gedicht door Sylvie Marie; Marieke; Peter Holvoet-Hanssen; Lotte Dodion en Charles Ducal)

Guy DUPLAT, La foi dans l'homme et l'idéal européen, in *La Libre Belgique*, 27 juli 2017

Jean-Marie DUPONT, Ook een pastoor staat op zijn rechten, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 92-97

EDS, Franstalige schrijvers uit Vlaanderen, in *Kerk en Leven*, 16 november 2016, p. 11. (over de tentoonstelling *Escaut!Escaut!*) (Lezersbrief als reactie in *Kerk en Leven*, 7 december 2016)

Fietsen langs vlasrootputten Klein-Brabant 25 m., Dendermonde, Regionaal Landschap Schelde-Durme, 2016, 24 blz.

Grete FLIES, Elk jaar een seizoen erbij, in *Çava?, Magazine Christelijke Mutualiteit*, winter 2016 (interview met priester Henk Hamerlinck, Bornem)

Francine GHYSEN, Pour l'amour de Verhaeren, in *Le Carnet et les Instants*, nr. 188, 1 oktober-31 december 2015, p. 32-35. (over de vertaling door Stefaan van den Breemt, *Tuin van de liefde*, Les Heures)

Danièle GILLEMONT, Le phénomène Verhaeren, in *Le Soir*, Brussel, 27 juli 2016, p. 25

Jean-Claude GUEZENNEC, *Les dernières heures d'Emile Verhaeren, mort à Rouen en 1916*, Rouen, Archimède Films, Iris Production, 2016 (film)

David GULLENTOPS, Woord vooraf, in *Emile Verhaeren, Dorpen van gezichtsbedrog*, Leuven, Uitgeverij P, 2016, p. 5-8

David GULLENTOPS, Verhaeren: een Europeaan 'avant la lettre'/Verhaeren: un Européen avant la lettre, in *Verhaeren, een dichter voor Europa*, p. 54-65

HCN [Hans Cottyn], Interview met socioloog Jan Hertogen: "De Cyriel Verschaevestraat is de schande van Breendonk", in *De Standaard*, 10 februari 2017, p. L2

Rik HEMMERIJCKX en Vic NACHTERGAELE, Emile Verhaeren en Europa/Émile Verhaeren et l'Europe, in *Verhaeren, een dichter voor Europa*, p. 8-13

Rik HEMMERIJCKX, Missing Link: Eugène Laermans, De landverhuizers, Het afgedragen linnen van hun hoop, in *Zaal Z Magazine van het KMSKA*, Antwerpen, nr. 19, december 1916-februari 2017, p. 14-17

HINGENE, Kijkdagen Schrijf en Blijf in het kasteel, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 22ste jrg., nr. 11, 15 maart 2017, p. 10

HINGENE, Sint-Stefaan hersteld, in *Kerk en Leven, Bornem & Sint-Amands*, 22 februari 2017, p. 3

HINGENE, Schrijf en Blijf voor altijd in het kasteel, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 48, 30 november 2016, p. 24

HINGENE, Verloren gewaande partituren van Spontini duiken op in kasteel d'Ursel, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 27, 6 juli 2017, p. 22

HINGENE, Paviljoen De Notelaer zet kroon op restauratie, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 26, 29 juni 2016, p. 8

Peter JACOBS, De kwestie. Essayist en dichter Benno Barnard: "Het is een gul teken van emancipatie" in *De Standaard*, 25 november 2016, p. L2. (over hommage Emile Verhaeren te Sint-Amands)

Véronique JAGO-ANTOINE, Luc WANLIN, *Émile Verhaeren Lumières de l'Escout, Lumière des Arts*, Doornik, Musée des Beaux-Arts de Tournai, 2016, 32 bz. (Bezoekersgids bij de gelijknamige tentoonstelling)

Ann JOORIS en Dirk LEYMAN, Rainer Maria Rilke toegetakeld op schilderij in Emile Verhaerenmuseum, in *De Morgen "Boeken"*, 11 januari 2017, p. 5

Sandra J.PAUL (Sint-Amands), Moordspel. Thriller, Uitgeverij Witsand, 2017

Kasteel d'Ursel Magazine, Antwerpen, Provinciebestuur, 12de jrg., nr. 45, februari, maart, april 2016, 16 blz. (Opnieuw in de prijzen ... en in de stellingen; De oudste foto's van het kasteel)

Kasteel d'Ursel Magazine, Antwerpen, Provinciebestuur, 12de jrg., nr. 46, mei-juni-juli 2016, 16 blz. (Kasteelfeesten 1830 in Hingene; Beeldbank: Dorpsfeest 9 september 1923)

Kasteel d'Ursel Magazine, Antwerpen, Provinciebestuur, 12de jrg., nr. 47, augustus-september-oktober 2016, 16 blz. (Red Jacket; Historische publicaties; Oranje boven)

Kasteel d'Ursel Magazine, Antwerpen, Provinciebestuur, 12de jrg., nr. 48, november-december 2016-januari 2017, 16 blz. (Schrijf en blijf; kalligraf Brody Neuenschwander; The beauty of the beast)

Kasteel d'Ursel Magazine, Antwerpen, Provinciebestuur, 13de jrg., nr. 49, februari-maart-april 2017, 16 blz. (Beroepsdichters en "Schrijf en blijf"; Cuvée Antonine; The Beauty of the Beast; Kajakken rond het kasteel)

KLEIN-BRABANT, Klein-Brabant via 40 verschillende oude documenten, in *Bornem Magazine*, nr. 4, 10 oktober 2016-10 januari 2017, p. 21

Joke LANGMANS, *Goud, Wierook & Mirre*, Londerzeel- Sint-Jozef, Uitgeverij Star-Link, 2016 (boek voor kleuters).

Chris LAUWERS, *Een Engelse soldaat George*, Sint-Amands, In eigen beheer, 2016, 77 blz.

Lekker eten, drinken, logeren en genieten in Klein-Brabant 2017, Bornem, Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland, 2017, 32 blz.

LIEZELE, "De Kruisweg van Kamagurka", een exclusieve tentoonstelling, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 44, 2 november 2016, p. 3

Hans MEDART, Na Puurs kijkt ook Aarschot uit naar zijn beiaard, in *Kerk en Leven*, 19 oktober 2016, p. 17

Hans MEDART, Kalfort houdt traditie in ere, in *Kerk en Leven*, 24 augustus 2016, p. 13

Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, Hingene, Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, nr. 27, maart 2016, 64 blz.

Serge MIGOM, Het galante netwerk van de Servandoni's, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, 12de jrg., nr. 46, mei-juni-juli 2016, p. 7-9

Serge MIGOM, Giovanni Niccolo Servandoni, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, nr. 45, februari, maart, april 2016, p. 4-5

Serge MIGOM, Tomorrowland avant-la-lettre, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, nr. 45, februari-maart-april 2016, p. 6-7

Stef MINNEBO, *Les Ailes rouges de la guerre*, 2016 (muzikale compositie voor koor en strijkkwartet)

Martine MOENS, 60 jaar in Bornem: Priester Henk Hamerlinck, in *Kerk en Leven Bornem & Sint-Amands*, 77ste jrg., nr. 49, 7 december 2016, p. 1

Molino-dialoog, Sint-Amands, Molenmuseum, zomer 2016, 32 blz. (Overzicht bouwactiviteit; Onderaan in de molenberg; De Gansakkermolen)

Vic NACHTERGAELE, Epiloog (Les Plaines): van Vlaanderen naar Europa/Épilogue (Les Plaines): de la Flandre à l'Europe, in *Verhaeren, een dichter voor Europa*, p. 66-72

Vic NACHTERGAELE, Rik HEMMERIJCKX, Paul SERVAES, Emile Verhaeren, een dichter voor Europa/Émile Verhaeren, un poète pour l'Europe, in *Verhaeren, een dichter voor Europa*, p. 14-47

Vic NACHTERGAELE, Rik HEMMERIJCKX, Emile Verhaeren de 'tentaculaire'-dichter/Emile Verhaeren, poète "tentaculaire", in *De Smet J. en Verleysen C., Emile Verhaeren, De schrijver-criticus en de kunst van zijn tijd 1881-1916*, p. 242-262

Nieuwsbrief van Heverstam, Heemkundige verzamelkring, Sint-Amands, 13 jrg., nr. 2, april 2016, 8 blz. (Verhaeren! Zijn dorp en zijn tijdgenoten; Verzamelen; Terug in de tijd)

N.N., Lena of de kunst van geschiedenis: "Huveeneers spreekt tot het volk", in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 11-16

N.N., Lena of de kunst van geschiedenis: "De Nachtwacht". In *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 47-52

PAJO, Dubbel "Kama"-plezier, in *De Streekkrant*, 2 november 2016, p. 4

Marc PEELMAN, Er komt een nieuwe molen in Sint-Amands..., in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 58-64

Ludo PERMENTIER (Bornem) en Astrid HOUTHUYS, *Stijlboek. Een hulpkrit van De Standaard, met schrijftips van onze redacteuren en andere taalacro-baten*, Groot-Bijgaarden, De Standaard, 2016, 128 blz.

Ludo PERMENTIER, Vanaf ongeveer tweeënhalve jaar slaat de taalontwikkeling op hol. "Ik moest alleen nog leren praten" in *De Standaard*, 16 november 2016, p. D11

Ludo PERMENTIER en Astrid HOUTHUYS, *Schrijven. Leer de knepen van het vak*, Antwerpen, Uitgeverij WPG Davidsfonds, 2016, 248 p

David PROOT, Erfgoeddag 2016, in *Nieuwsbrief Campanae Lovaniensis*, jrg. 29, nr. 2, 2016, p. 34-39

David PROOT, Klein Literair Lexicon: Meiklokken, in *Nieuwsbrief Campanae Lovaniensis*, jrg. 29, nr. 2, 2016, p. 33

David PROOT, Klok in beeld: Olympic Bell(s) (vervolg), in *Nieuwsbrief Campanae Lovaniensis*, jrg. 29, nr. 2, 2016, p. 30-32

David PROOT, Overijse in brons, in *Zoniën*, nr. 4, 2016, p. 187-194

PSIM, Antwerpen: Nieuwe citaattegel ingehuldigd. Linkeroever krijgt literaire wandeling (tegel met citaat van Emile Verhaeren), in *Gazet van Antwerpen*, 9 mei 2016

Marc QUAGHEBEUR en Christophe MEURÉE, *Des leurs du fleuve à la lumière de la peinture. Émile Verhaeren et les siens*, Brussel, Archives et Musée de la Littérature, 2016, 147 blz. (De inleiding is van Marc Quaghebeur)

RED[ACTIE], Inbraak. Vandalisme in Verhaerenmuseum, in *De Standaard*, 13 januari 2017, p. L5

Red Jacket, Verhaeren revisited/Een extra-urbane retraite, in *Ter Dilt Nieuws*, Bornem, Gemeentebestuur, 1/7/2016-15/9/2016, p. 132-24

Marc REYNEBEAU, Leopolds vloek, in *De Standaard*, 7/8 januari 2017, p. 43 (Een schande dat er nog Verschaevestraten zijn).

Marc REYNIERS, Met grote ijver voor de godsdienst, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 183-187

Hedwig REYNTJENS, Kerkenplan Bornem goedgekeurd. Wat gebeurt er in toekomst met onze kerkgebouwen, in *Kerk en Leven Bornem & Sint-Amands*, 78ste jrg., nr. 11, 15 maart 2017, p. 3

SAmagazine, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 51ste jrg., nr. 151, november 2016, 20 blz. (Theo Van Hemelrijk maakt documentaire "Toy", muzikale roadtrip in de seventies; Charles Ducal schrijft met "Verhaeren 2016" het vijfde dorpsgedicht; Anonieme schenker schenkt topstuk aan Emile Verhaerenmuseum; Lions Club Klein-Brabant schenkt Sint-Amands drie poëzielig-banken; Verhaeren 2016: We feesten nog even voort!)

SAmagazine, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 52ste jrg., nr. 152, januari 2017, 16 blz. (Sint-Amands in de ban van Emile Verhaeren)

SAmagazine, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 52ste jrg. nr. 153, maart 2017, 16 blz. (Rockchick uit Sint-Amands: Cathy Van Roy; Stefaan Van Marcke schrijft het zesde dorpsgedicht voor Sint-Amands)

Scheldedijkroute, Bornem-Puurs-Sint-Amands, 43 km, Antwerpen, Toerisme Provincie Antwerpen, 2016, 6 blz.

SCHDELAND, Subsidies voor "Van Steen tot Steen" langs de Schelde, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 22ste jrg., nr. 4, 25 januari 2017, p. 22

Geert SELS, Subsidies moeten cultuurtoeristisch potentieel versterken. Nog eens 13 miljoen om toeristen te lokken [o.m. naar het kasteel te Bornem], in *De Standaard*, 29 december 2016

Paul SERVAES, Uniek heemkundig jaarboek ontsluit Klein-Brabants erfgoed, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 23ste jrg., nr. 10, 8 maart 2017, p. 24

Paul SERVAES, Requiescat in pace. In memoriam Joseph Servaes, collaborateur en redder van zijn dorp, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 229-234

Paul SERVAES, Recensie: Filip De Pillecyn in nieuwe bloemlezing, in *Filip De Pillecyn Studies XII (2016)*, Antwerpen, Filip De Pillecyncomité, 2016, p. 233-234

Paul SERVAES, Een vriendschap in 835 brieven, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 43, 26 oktober 2016, p. 24. (over de briefwisseling André Gide-Maria Van Rysselberghe)

Paul SERVAES, Nieuwe brieven van Emile, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 43, 26 oktober 2016, p. 16; 22ste jrg., nr. 9, 1 maart 2017, p. 20

Paul SERVAES, Hommage aan Emile Verhaeren in Polen, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 43, 26 oktober 2016, p. 14

Paul SERVAES, Klein-Brabanders in het nieuws: Jan Verheyden (Puurs); Jan Van Droogenbroeck (Sint-Amands); Geert Goiris (Bornem 1971), Willy Permentier (Wintam), in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 41, 12 oktober 2016, p.38; nr. 42, 19 oktober 2016, p. 39; nr. 46, 16 november 2016, p. 40, nr. 47, 23 november 2016, p. 32

Dirk ROCHTUS, *Van Reich tot Republiek, Denken over Duitsland vroeger en nu*, Uitgeverij Doorbraak, 2016, 206 blz.

Dirk ROCHTUS, *Turkije. De terugkeer van de sultan*, Antwerpen, Uitgeverij Vrijdag, 2016, 264 blz.

Dirk ROCHTUS, Een vroeg verloren broederstam, in *ADV-n mededelingen*, Antwerpen, ADVN Archief en onderzoekscentrum, nr. 51, eerste trimester 2016, p. 3

Liliane ROGEMAN, Willem Ignatius Kerricx stelt voor, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 173-177

Liliane ROGEMAN, 's Heerenhuys in Mariekerke, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 156-159

Patrick SAELENS, Kunst: Willy Permentier en Francis Vanhees brengen keramiek op "Schoon Verdiep", in *Publideluxe magazine*, Puurs, Drukkerij Baeté, 9de jrg., nr. 31, p. 38

SAmagazine, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 51ste jrg., nr. 148, mei 2016, 16 blz. (Proefde jij de Cuvée Verhaeren al?; Plak nog eens een postzegel; Verhaeren on stage, Verhaeren on tour)

SAmagazine, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 51ste jrg., nr. 149, juli 2016, 20 blz.

SAmagazine, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 51ste jrg., nr. 150, september 2016, 20 blz.

Paul SERVAES, Poolse Dorota Rzycka over Emile Verhaeren, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 57

Paul SERVAES, Dichter Benno Barnard wikt en weegt zijn collega's, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 52

Paul SERVAES, Proeve van Klein-Brabantse bibliografie (deel 13), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 42-46

Paul SERVAES, Filip De Pillecyn toch in nieuwe bloemlezing, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 34. (over A.H.J.Dautzenberg, *Vuur! Bezieling en betrokkenheid in de Nederlandstalige letteren*)

Paul SERVAES, In memoriam Beatrice Worthing, Engelse biografe van Verhaeren, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 33

Paul SERVAES, 55 Scheldeschilders luxueus te kijk, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 22

Paul SERVAES, Emile Verhaeren 2016: honderd jaar de dood voorbij, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 17-21

Paul SERVAES, Onuitgegeven werk van Verhaeren gebundeld, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 20-21

Paul SERVAES, Bornem laat merkwaardig erfgoed slopen, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 26, 29 juni 2016, p. 32

Paul SERVAES, Hoe Emile Verhaeren vertalen vandaag, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 26, 29 juni 2016, p. 41

Paul SERVAES, Koen Stassijns vertaalde het beste van Emile Verhaeren, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 24, 15 juni 2016, p. 12 en 14

Paul SERVAES, Emile Verhaeren leeft (Namen – Gent), in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 24, 15 juni 2016

Paul SERVAES, Literair debuut van S.J.Paul uit Sint-Amands, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 4

Paul SERVAES, Urbain Claeys, ereburger van Klein-Brabant, overleden, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 22ste jrg., nr. 8, 22 februari 2017, p. 19

SINT-AMANDS, Vandalenstreek in Verhaerenmuseum, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 22ste jrg., nr. 3, 20 januari 2017, p. 41

TDK, 50.000 boeken verhuizen uit Bornemse abdij, in *De Standaard*, 25 oktober 2016, p. 31.

TOM, Jubileum Emile Verhaeren, in *'t Pallieterke*, Antwerpen, 72ste jrg., nr. 14, 7 april 2016, p. 12

Rik TORFS, Welk boek van 2016 had meer aandacht verdiend? Emile Verhaeren, Dorpen van gezichtsbedrog, in *De Standaard*, 16 december 2016, p. L11

Jo VAN BEYLEN, Sint-Amands herdenkt Emile Verhaeren, in *Gazet van Antwerpen*, 20 mei 2016.

Koen VAN BOXEM, Franstalige dichter met Vlaams hart. Geliefd en gerespecteerd van Parijs tot Moskou. De Belgische dichter Emile Verhaeren was 100 jaar geleden het geweten van Europa, in *De Tijd*, 3 juni 2016, p. 13

Hilde VAN CANNEYT, The Beauty of the Beast: Koen De Vlieger over een kasteel, een park en kunst met dieren, in *100 % Expo*, Provinciebestuur Antwerpen, nr. 18, maart-mei 2017, p. 18-23

Herman VAN DEN BOSSCHE, De fruitmuur [van kasteeldomein d'Ursel] bekroond, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, 12de jrg., nr. 47, augustus-september-oktober 2016, p. 12

Geert VAN DER SPEETEN, 'Een leeg kasteel is een dood kasteel'. Het kasteel van Bornem krijgt 4,3 miljoen euro van Toerisme Vlaanderen, in *De Standaard*, 7/8 januari 2017, p. C8-9

Geert VAN DER SPEETEN, Verhaeren en zijn habitat. MSK (Museum voor Schone Kunsten Gent) brengt fin de siècle tot leven door de ogen van bevoorrechte getuige, in *De Standaard*, 18 oktober 2016, p. D9

Benedictus VAN DONINCK, Uit het oorlogdagboek van pater Benedictus Van Doninck, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 27, maart 2016, p. 56

Kurt VAN EEGHEM, Klara: Programma Schone Kunsten, 4 december 2016. (over Hommage Emile Verhaeren, Sint-Amands, 27 november)

Roger VANHOECK, *Zij zijn God niet*, Gent, Uitgeverij Abimo, 2017, 192 blz.

Wim VAN HOEYMISSEN, GC De Nestel verbindt Sint-Amandse gemeenschap, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 22ste jrg., nr. 12, 22 maart 2017, p. 4

Wim VAN HOEYMISSEN, Sint-Amands: Verhaerenmuseum toont onbekende schatten, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 22ste jrg., nr. 12, 22 maart 2017, p. 40

Wim VAN HOEYMISSEN, Weert Bommelland, Deel 2, in *Publideluxe magazine*, jrg. 9, nr. 31, maart 2017, p. 40. (vervolgverhaal)

Wim VAN HOEYMISSEN, Sint-Amands, Stefaan Van Marcke is de nieuwe dorpsdichter, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 22ste jrg., nr. 5, 1 februari 2017, p. 33

Wim VAN HOEYMISSEN, Hingene: Jaarboek 2016 toont veertig unieke documenten, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 50, 14 december 2016, p. 19

Wim VAN HOEYMISSEN, Minister brengt goed nieuws tijdens afsluiting Verhaerenjaar, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 48, 30 november 2016, p. 4

Wim VAN HOEYMISSEN, Puurs: Gemeente stelt feestjaar 2017 voor, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 38, 21 september 2016, p. 4

Wim VAN HOEYMISSEN, Sint-Amands, Charles Ducal stelt dorpsgedicht "Verhaeren 2016", voor, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 38, 21 september 2016, p. 17.

Wim VAN HOEYMISSEN, Sint-Amands: Lions Club Klein-Brabant schenkt drie ligbanken, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 37, 14 september 2016, p. 4

Wim VAN HOEYMISSEN, Puurs, Tentoonstelling schetst verleden en toekomst van de Polder, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 37, 14 september 2016, p. 4

Wim VAN HOEYMISSEN, Verhaerenmuseum verwelkomt unieke schenking, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 36, 7 september 2016, p. 38

Wim VAN HOEYMISSEN, Koningspaar eert dichter Emile Verhaeren, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 24, 15 juni 2016, p. 8

Wim VAN HOEYMISSEN, Sint-Amands: Centrum voor Molinologie verhuist naar Molendreef, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 24, 15 juni 2016, p. 24

Wim VAN HOEYMISSEN, Marieke Maerevoet wint Cultuurprijs Sint-Amands, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 12, 23 maart 2016, p. 6

Jozefien VAN HUFFEL, Johan Touné [uit Oppuurs], nationaal secretaris Samana, in *Kerk en Leven*, 31 augustus 2016, p. 9

Martine VAN KEER, Een begin van afscheuring, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 206-210

Martine VAN KEER, Gemeten en betaald ... maar blijkbaar niet genoeg!, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 135-141

Gert VAN KERCKHOVEN, Van oud papier tot archief. Vrijwilligers maken geschiedenis, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 7-11

Gert VAN KERCKHOVEN, Bornem: Tentoonstelling Drie topstukken abdijbibliotheek, in *Kerk en Leven*, 1 juni 2016

Danny VAN LANDEGHEM, Niet welkom, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 216-219

Jan VAN MEULDER, Wijn doet beter blazen, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 195-200

Jan VAN MEULDER, Afdokken zullen jullie, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 129-134

Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening, Jaarboek 2016, Hingene, Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, 51ste jrg., 2016, 240 blz. (redactie Benny Croket en Gert van Kerckhoven)

Verhaeren, een dichter voor Europa/Verhaeren, un poète pour l'Europe, Sint-Amands, Emile Verhaerenmuseum, 2016, 80 blz. Voorwoord/Préface: Luc Lemmens. (Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling)

Verhaeren Hommage met poëzie en muziek, Sint-Amands, Emile Verhaerengenootschap, 27 november 2016, 16 blz. (Programmabrochure)

Emile VERHAEREN, *Dorpen van zinsbedrog/Les Villages illusoires, vertaald door tefaan van den Bremt*, Leuven, Uitgeverij P., 2016; 80 blz

Verhaeren 1855-1916, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 2016, 28 blz. (Programmabrochure Emile Verhaerenjaar 2016)

Emile VERHAEREN, *Poésie Complète 11, Les Ailes rouges de la Guerre et autres poèmes (1914-1916)*, Édition critique établie par Michel Otten et Laurence Boudart. (Inleiding: Voorwoord door Marc Quaghebeur gevolgd door Les Ailes rouges de la Guerre door Franz Hellens), Brussel, Archives et Musée de la Littérature, 2016, (Collection Archives du Futur), 376 blz.

Emile VERHAEREN, *Poésie Complète 10, Les Forces tumultueuses – La Multiple Splendeur*, Édition critique établie par Michel Otten, avec la collaboration de Laurence Boudart. (Inleiding: Toute la Vie est dans l'Essor door Laurence Boudart), Brussel, Archives et Musée de la Littérature, 2016 (Collection Archives du Futur), 488 blz.

Emile VERHAEREN, *Poésie Complète 9, Poèmes en prose, Edition critique établie par Jean-Pierre Bertrand, avec la collaboration d' Aurélie Mellen*, Brussel, Archives et Musée de la Littérature, 2016 (Collection Archives du Futur), 298 blz.

Emile VERHAEREN, Lezing Emile Verhaeren in Moskou: Vlaanderen/Conférence d'Émile Verhaeren à Moscou: La Flandre, in *Verhaeren, een dichter voor Europa*, p. 74-77

Emile Verhaeren en Thomas More, onbekende link in Kadoc, in *Kadoc-E-Nieuwsbrief*, Leuven, 17 oktober 2016

Emile Verhaeren krijgt een feestbier, in *De Standaard*, 10 juni 2016

Walter VERSTRAETEN, Waar Mansfeld is kan er geen Farnese zijn, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 55-59

Raf VINCK, Beslag op een herberg-brouwerij te Kalfort, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 201-205

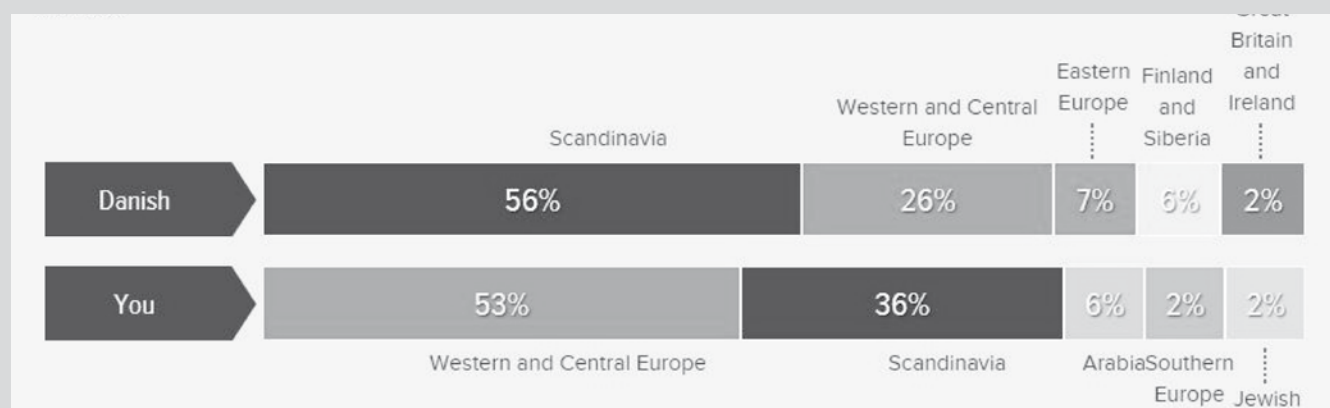
Raf VINCK, Burenruzie in Nattenhaasdonk, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 151-155

Raf VINCK, Schoolmeester Adriaen Van Meerbeeck stelt zich borg voor de pachter van de accijnzen, in *Veertig documenten Klein-Brabant, een lees oefening*, p. 67-70

Wandelen in het land van Emile Verhaeren. Sint-Amands, Emile Verhaerenmuseum, 2016, 6 blz.

Wie zijn of haar publicaties wenst opgenomen te zien in deze Proeve van Klein-Brabantse bibliografie wordt verzocht alle gegevens erover te bezorgen aan de samensteller, Paul Servaes, Puursesteenweg 82B2 te 2880 Bornem of op het e-mailadres: paul.servaes@telenet.be.

Waar kom je vandaan? DNA-onderzoek

Het National Geographic Geno 2.0 project <https://genographic.national-geographic.com/> laat toe om op basis van een aantal DNA-markers die kenmerkend zijn voor een bepaalde referentiepopulatie, voor elk individu een overzicht te maken in welke mate hij afstamt van een aantal verschillende referentiepopulaties. Vraagsteller Bart Van den Bossche heeft deze test in 2015 laten uitvoeren en de resultaten zijn op zijn minst verbazend (zie figuur hierboven). Behoudens de te verwachten West-Europese component (53 percent), is er ook een belangrijk aandeel van Scandinavische DNA-markers (36 percent), dewelke enkel kunnen verklaard worden door aanwezigheid van Noormannen in de Rupelstreek in de negende eeuw. Ter vergelijking: voor geheel Nederland als referentiepopulatie is de Scandinavische component slechts 13 percent, terwijl de primaire bronnen toch wel de vestiging van Scandinavische bevolkingsgroepen vermelden in voornamelijk Friesland (dat in de vroege middeleeuwen een groter deel van Nederland besloeg), wat voor Vlaanderen niet het geval is. Zelfs Duitsland, met o.a. de deelstaat Sleeswijk-Holstein die de facto van Deense oorsprong is, haalt gemiddeld slechts 14 percent.

Minder verbazend is het zgn. Spaans bloed (10 percent), wat in mijn geval toch vooral een Arabische component blijkt te zijn (2 percent Zuid-Europees, 6 percent Arabisch en 2 percent Joods), waarbij dient vermeld dat de foutenmarge op deze kleine getallen waarschijnlijk relatief groot is. Die verhouding Zuid-Europees-Arabisch-Joods lijkt toch sterk te

suggereren dat het leger ten tijde van de Spaanse overheersing vooral in Zuid-Spanje werd gerecruteerd.

Twee van de grootouders van Bart Van den Bossche (Jules Van den Bossche en Maria Van Praet) zijn afkomstig uit Eikevliet, een derde grootouder (Florent Flies) is afkomstig uit Niel, maar de Flies-tak is op zijn beurt minstens gedeeltelijk te herleiden tot Eikevliet en Wintam. Wat erop lijkt te wijzen dat langs de Rupeloevers in de negende eeuw toch op zijn minst een Scandinavische enclave moet hebben bestaan. In Eikevliet (en bij uitbreiding Ruisbroek, Puurs en Hingene zijn er trouwens veel meer aanduidingen van de aanwezigheid van Noormannen, de vermelding van een heidens kerkhof door Leopold Mees in zijn boek *De Geschiedenis van Hingene* (in de volksmond blijkbaar Noormannenkerkhof genoemd) daarbij zelfs buiten beschouwing gelaten.

Vraag: zijn er nog personen met oorsprong in de Rupelstreek die deze test hebben laten uitvoeren en hun resultaten willen delen – mogelijks dus met een nog grotere Scandinavische component?

Reacties kunnen gestuurd worden naar Bart Van den Bossche via 0486 75 55 96 of bvdbos@telenet.be

Uit het oorlogsdagboek van pater Benedictus Van Doninck

Het dagboek van Benedictus Van Doninck, pater in de abdij van Bornem, geeft een unieke kijk op de gebeurtenissen tijdens de oorlogsjaren 1914-1918.

Dinsdag 1 mei 1917 (dag 1000)

De kachel wordt uit de calafact weg gedaan.

Om 9 ½ begravenis van de meid van de pastoor. Mr. Verbiest doet de mis. Leo assisteert diaken. De Ceulaer subdiaken. De pastoor zat in de kerk en ging ten offer. De kerk was vol volk.

Om 10 ½ passeert een vliegtuig boven Bornem, richting oost-west.

Deze avond na de refter, kort na 7 uur, kwamen 2 vliegtuigen uit het westen, Weert Sint-Anna, onze hof, kerkhof, Breeven. Ze waren zeer hoog. We schatten zowat 1.000 meter, maar in de heldere lucht door de zon beschenen, goed zichtbaar. Eerst achter dan naast elkaar vliegend. We stonden in de middenweg voor het kruisbeeld aan de muur ze gadeslaan, toen wij ze dachten boven het gemeentekerkhof te zijn, zagen we iets naar beneden komen, als een witte zakdoek. We konden het wel 2 minuten volgen, en hoorden dan iets met sissend gedruis neder ploffen. We willen naar het kerkhof gaan zoeken, maar de hovenier, Jan, komt bleek als de dood afgelopen, zeggend, dat er een bom is gevallen. En de andere werklie, Phil, Jefke, Jan D. en Louis, onder de mispelbomen gelopen plat te gronde lagen! We lachten en gingen het kerkhof afzoeken. Aan het hekken bij de Sint-Amandsesteenweg gekomen, zagen we op 200 meter afstand op de Kouter een hoop volk bijeen staan. Een jongen komt afgelopen en zegt dat er een bom in de grond is geslagen en er 2 Duitsers seffens waren bij gekomen.

We gaan allen, zonder Nivardus en de broeders, langs de bospoort erheen. Goed halfweg, 2 meters links van het voetpad, dat tussen stenen molen en de Guil naar de Barelstraat loopt, zagen we een gat in het omgespitte patattenland van 2 meters doorsnee en 1 meter diepte. De jongens en dochters van Susken Verstraeten waren hun aspergeveld aan 't bewerken op geen 20 meters afstand, toen de bom insloeg en een hoop zond deed omhoog vliegen. Twee gasten van Peer Van Pollaert kwamen dadelijk afgelopen met spaden om ze uit te graven, toen er 2 Duitse soldaten toesprongen en verboden, voort te werken. We keerden dadelijk terug en zagen uit het dorp hele scharen nieuwsgieringen komen aangedraafd. Stof tot allerhande commentaren.

Woensdag 2 mei 1917 (dag 1001)

Om 10 uur gaat de Prior naar de zitting van het komiteit en vertelt dat Frans de champetter door de Duitsers om 9 uur was ontboden om de ontgravingen van de bom van gisteren bij te wonen. En toen ze goed bezig waren, den champetter weer naar huis zonden. In de namiddag reed een Duitse auto herhaaldelijk van het bommengat naar de gemeente.

Deze avond om 7 uur heeft men hier in de abdij voor de volkssoepkeuken een nieuw ijzeren fornuis van 600 liter ruimte aangebracht. Gemaakt en geleverd door Fr. De Doncker.

Donderdag 3 mei 1917 (dag 1001)

't kanon goed hoorbaar in de morgen, minder overdag.

Doodsbrief ontvangen van de 90-jarige kanunnik Gautier van Mechelen.

Frans de champetter weet te vertellen, dat toen eergisteren de bom was

gevallen, Duitse soldaten naar de stelling der afweerkanonnen te Klein-Mechelen waren gelopen, en toen ze daar aankwamen, bevonden ze dat alle stukken onbruikbaar waren gemaakt en ... ze schoten in een Duitse kolère!

Vrijdag 4 mei 1917 (dag 1002)

Tussen 8-10 uur passeerden 3 vliegers oost-west. Een slechts was door ons in de abdij gezien. Men beweert dat deze briefjes uitwierp.

Om 1 uur zijn 4 fortwerkers onder toezicht van 2 Duitse herbegonnen te graven rond de bom op 1 mei gevallen. Ze zat 3 meters diep. Om 3 ½ namen de Duitsers ze mede. Ze was 2 voet lang.

Rev. Mère Alphonse van Sint-Niklaas vertelde deze morgen aan Leo in de Presentatie dat Generaal De Bie via Mariënstadt heeft laten weten aan zijn zuster Juliana te Ledeberg, dat hij nog goed gezond is.

Deze avond om 8 ½ komt Jos. Van Roie met de complementen van madame de Gravin, die nog ernstig ziek is te Brussel. Men vreest een tuberculose longontsteking.

Zaterdag 5 mei 1917 (dag 1003)

Om 7 uur deze morgen passeert een vliegtuig zeer hoog. West-oostwaarts. Men zegt dat er wel 4 of 5 zijn geweest al heel vroeg.

In het dorp is aangeplakt dat alle pindraad en zinkdraad moet worden ingeleverd. Alleen de weiden tot afsluiting van het vee mogen slechts 2 draden gebezigd worden.

Om 2 uur gaat Leonardus naar Liezele.

Meneer Hector Andries van Mechelen laat vragen of hij niet een paar kilo's bonen of patatten van hier kan bekomen.

Zondag 6 mei 1917 (dag 1004)

Deze nacht zijn dieven ingebroken bij Janneke Engels aan de spoorlijn naar Temse. Hebben schoenen en kleren en de spaarpot 40 frank mee genomen.

Leonardus is voor de hoogmis van Liezele thuis gekomen. Om 2 uur ging hij naar bed. Is naar de Vespers en het Officie van 6 uur in de koor gekomen, maar ging dan zonder eten naar bed.

Meneer Prior is om 12 ½ naar Temse gegaan en kwam om 7 ½ terug. Bernardus kreeg om 4 ½ bezoek van 3 professoren van Sint-Niklaas. Ze waren langs de Weert omgegaan, en moesten om 5 uur weer terug.

Maandag 7 mei 1917 (dag 1005)

Broeder Paulus gaat naar zijn familie te Lippelo om 7 uur.

Alanus is bezig aan de straat 2 van de 4 pindraden af te doen en op te rollen om ze weg te stoppen.

Van 4 tot 6 's avonds gaat de Prior naar de toneelvertoningen, gegeven in de zaal der Broeders door de meisjescongreganten. De pastoor is op vakantie gegaan.

Doodskaart ontvangen van de abt van Schlierbach.

Deze morgen 8 ¼ passeerde een vlieger boven ons van oost naar west.

Hugo ontving een schrijven van de Hollandse Consul te Antwerpen, dat de Duitsers zijn aanvraag (paspoort naar Holland) niet konden inwilligen zolang tussen de beide regeringen de zaak over de in België verblijvende Hollanders niet geregeld was. Dat hij er niet kon aan doen, indien de Duit-

se Passcentrale hem daarover geen kennisgeving mededeelde.

Phil. De Pooter is met het zwaar nieuws afgekomen dat Rusland met de Entente niet meer meedoet.

Onderpastoor De Ceulaer heeft in het pensionaat gezegd dat op last van Kardinaal Mercier de kloosterzusters aan de Duitsers geen koper mochten afgeven.

Dinsdag 8 mei 1917 (dag 1006)

Regen tot 's middags. Geen kanon hoorbaar.

Onze Duitse voerman die geweldig kan foeteren tegen 't leger, zei vandaag dat hij met een teloor van onze soep (armensoep) beter gevoed was dan met al wat hij kreeg van den troep.

Woensdag 9 mei 1917 (dag 1007)

Deze morgen om 5 uur passeerde een vlieger oost-west.

Om 9 uur gaat de Prior te voet over Puurs-Eikevliet, Niel op weg naar Antwerpen.

Aan de dreef wordt de Spaans groene haag, die in 1914 aan de rechter kant was afgehakt door de Belgische genie, uitgeroeid.

Doodskaart ontvangen van Fr. Lefebure van Averbode.

Broeder Paulus is deze avond thuis gekomen.

Donderdag 10 mei 1917 (dag 1008)

Om 7.10 passeert een vlieger boven de abdij west-oost. Item om 10 uur oost-west.

2 Duitsers gaan om 10 uur op de toren.

Leonardus speelt om 2 uur solo-slim.

Kanon hoorbaar.

Meneer Prior is om 5 uur thuis gekomen van Antwerpen. Hij had gisteren te Aartselaar de tram gemist en was naar Schelle gaan slapen. Over de brug van Temse mogen geen meldeplichtigen over zonder speciale pas. Theodoor kreeg vandaag een brief met bedreigingen en dat ze zijn huis zouden afbranden als hij geen meel gaf !

In de Maasbode, zegt men, stond gisteren te lezen dat er op de Duitse keizer een aanslag gepleegd is met 6 revolverschoten.

De religieuzen te Antwerpen hebben gezamenlijk een rekwest ondertekend dat ze geen koperwaren mogen verkopen.

Vrijdag 11 mei 1917 (dag 1009)

Kanon de hele dag hoorbaar.

Deze middag ontving ik de tijding dat mijn oudste zuster de H.H. Sakramenten heeft ontvangen.

Te Eikevliet is vandaag op klaarlichten dag een vrouw vermoord in een boerderij en thuis geplunderd.

In de refter kregen we deze middag de eerste asperges.

Te Brussel kosten ze verleden maandag 5 frank de kilo, vandaag nog 2.50 frank. De prijs door de Duitse centrale gesteld is 95 centiem.

Om 5 ½ deze avond passeert een vliegtuig zeer hoog boven de abdij van noord-west naar zuid-oost.

Zaterdag 12 mei 1917 (dag 1010)

Om 6 ½ vliegtuig van Puurs komend tot boven 't kerkhof, zwenkt dan naar Antwerpen heen en komt een kwartier later terug naar het westen, was zeer hoog.

Om 7 ½ gaat de Prior naar Temse de mis zingen bij de broeders en St.-Achilles vieren. Komt om 6 ½ 's avond terug.

Leonardus gaat om 2 uur op assistentie naar Mariekerke.

Onze zwanen zijn gisteren begonnen te paren.

Onderpastoor Verbist laat ons de allocutie lezen van de Kardinaal. Laatstleden gehouden in de synodale vergadering der dekenen.

Bij de zuster van Charel, den Dil, is gisteren een schaap gestolen.

Zondag 13 mei 1917 (dag 1011)

Kanongedommel de hele dag hoorbaar.

Deze namiddag ontving Bernardus bericht dat zijn moeder berecht is. Onder de recreatie om 7 uur gaan we naar 't fort om toelating morgen over de brug te mogen. Men telefoneert naar Temse, vanwaar ze antwoorden, dat ze niemand doorlaten die controlplichtig is tenzij met Ausweiss van den Kommandant te Puurs.

Maandag 14 mei 1917 (dag 1012)

Bernardus gaat om 7 ½ naar Puurs en komt om 9 ½ terug met de toelating om over de Temse brug te gaan voor 3 dagen.

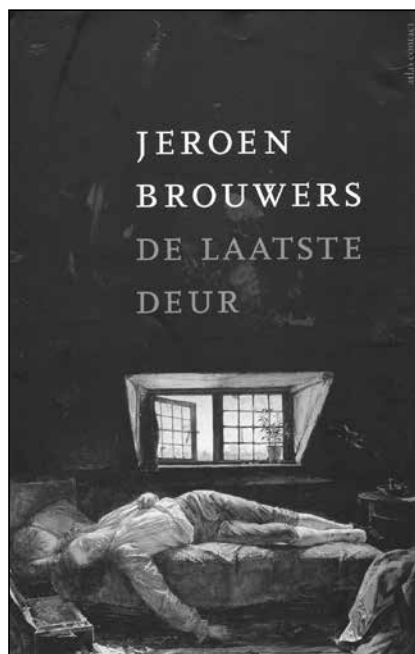
Om 10 uur Tertiën, daarna Kruis-processie door Hugo, Placidys Diaken en Leonardus subdiaken + 3 misdienaars. De kruisprocessie van de parochiekerk kwam om 6 uur niet buiten wegens onweer en regen.

De vermoorde vrouw van Eikevliet is vandaag te Puurs begraven, de moordenaar is een 21-jarige beenhouwersgast van Willebroek, die na enige dagen dit huis bezocht had, telkens de broer van de vrouw afwezig was. Hij had vernomen dat ze een koebeest hadden verkocht en waar het geld lag. De Duitse politie bemerkte dadelijk dat de stroot was afgesneden door een vakman, en de vermoedens vielen op de bezoeker van Willebroek, die daar gevangen werd.

Je kan de verschillende delen van het dagboek downloaden via www.wolbornem.be

Sint-Amands te klein voor twee grote schrijvers

Paul Servaes

Het is bekend dat Jeroen Brouwers ophefmakende romans schrijft, maar ook dat hij graag uitpakt met straffe uitspraken. Zo schreef hij in zijn lijvig boek "De laatste deur. Zelfmoord in de Nederlandstalige letteren" uit 1983 en nu aangevuld en in twee delen luxueus heruitgegeven: "Het dorp Sint-Amands is voor het voortbrengen van twee grote schrijvers veel te klein". Het gaat hier uiteraard over de grootste zoon van Sint-Amands: Emile Verhaeren en over de eveneens in Sint-Amands geboren en

jonggestorven letterkundige Didier De Witte (Sint-Amands 1934-Kessel-Lo 1970). Tijdens zijn korte leven maakte hij naam als Dirk de Witte met twee verhalenbundels "Het glazen huis geluk" (1965) en "De formule van Lorentz" (1969) en een roman "De vlucht naar Mytilene" (1965), alle gepubliceerd bij uitgeverij Manteau. Jeroen Brouwers, zes jaar jonger dan De Witte, was jarenlang redacteur bij uitgeefster Angèle Manteau bij wie ook Anneke Hoegaerts, de vrouw van Dirk de Witte, werkte als secretaresse. Ze ontmoetten elkaar dus geregeld, wat uitgroeide tot een vriendschappelijke relatie. In zijn zelfmoordencyclopedia "De laatste deur" wijdt Brouwers dan ook een uitvoerig opstel aan zijn betreurde vriend. Hij schrijft dit met liefde en vol begrip voor de zelfgekozen dood, maar kan niet nalaten meewarig te doen over de literaire verdienste, op een brutale wijze die aanstootgevend is. Brouwers begint met het verhaal over de dood van een paar pasgeboren hondjes door vergassing. Op 27 december 1970 deed Dirk de Witte zichzelf de dood aan, op dezelfde manier als beschreven in "Al de dieren die ik doodde ...". In de garage sloot hij zich op in zijn auto. Door het waterafvoergat in de bodem van zijn witte Anglia had hij het ene uiteinde van de tuinslang in de auto geperst. Het andere uiteinde had hij verbonden met een stofzuigerslang en die over de uitlaat geschoven. De contactsleutel omdraaien, de choke uittrekken en dan stroomde het gas de auto binnen. De efficiëntie van de methode had Dirk een uur voordien uitgetest op zijn hond Wolf. Precies zeven maanden later, in juli 1971, ook op de 27ste, pleegde zijn vrouw eveneens zelfmoord op de manier die hij haar had voorgedaan, nu in gezelschap van haar kat. Schrijvers als Stig Dagerman en Cesare Pavese deden het ook op een 27ste. Hermann Hesse publiceerde zijn "Der Steppenwolf" in 1927 en 27 bladen met cryptische aantekeningen liet Dirk de Witte na op zijn schrijftafel op zijn sterfday. Brouwers laat duidelijk merken dat hij van dergelijke spelletjes niet houdt,

maar voegt er toch aan toe dat Emile Verhaeren op 27 november 1916 verongelukte en in 1927 zijn graf op de Scheldeoever kreeg. Ze zijn volgens Brouwers alleen dienstig voor iemand als Dirk de Witte bij het brouwen van een mythe voor zichzelf. Meteen is de toon gezet. Na de blijkbaar ironisch bedoelde ondertitel 'Een Vlaamse Wolkers' doet hij uiterst meewarig over het schrijverstalent van Dirk de Witte: "Hij behoorde niet tot de 'zeer begaafden'; men herinnert zich zijn naam niet vanwege de literatuur die hij heeft gemaakt, maar vanwege zijn zelfmoord." Het gaat zo onverbiddelijk verder: "Er is aan het herlezen van De Wittes verhalend proza weinig literair genoeg verbonden: het kwaliteitsgehalte ervan is van een pijnlijke middelmatigheid, de taal is onzuiver, de stijl is flets en slordig, wat dit proza uitademt is sentimentaliteit en verveling, voor het grootste gedeelte bestaat het uit kitsch." Enkele lovende stemmen in Nederland kan hij niet voorbij: Willem Brandt en L. Van Duinhoven. De laatste noemde De Witte de 'Vlaamse Wolkers'. Verdedigers in Vlaanderen noemt hij ook: Hubert Lampo, Piet van Aken, Paul Hardy en Hugo Bousset. Milder is Brouwers dan wel voor de vele essays die De Witte schreef maar ook hier ontwaart hij haarlijke nonsens en vooral een gebrek aan humor, zonder enig glimlachje, geheel overeenkomstig zijn karakter. Aan het steeds terugkerende doodsmotief is De Witte niet kunnen ontsnappen. "Hij zou, ooit misschien, ten minste één volledig geslaagd boek hebben geschreven, als hij niet zo haastig was geweest met zijn zelfmoord: er waren tekenen die in de richting leken te wijzen," is de conclusie van Brouwers, "dat spijt mij, - en voor de schrijver persoonlijk en voor de literatuur." In dezelfde cynische stijl schetst Brouwers het levensverhaal van Dirk de Witte, ziet gelijkenissen met Dagerman en Trakl, geeft commentaar bij het oeuvre van De Witte en komt zo bij twee vrouwen in diens leven, zijn vrouw Anneke die alles voor hem was en ook Loeki Zvonik met haar veel geprezen roman "Hoe heette de hoedenmaker". Ze beschrijft erin nauwkeurig de reis die De Witte kort voor zijn dood samen met de schrijfster naar Wenen maakte en hoe het tot een liefdesrelatie kwam. Brouwers is vol lof voor deze roman en prijst hem als "een van de gaafste sleutelromans die mij in de Nederlandstalige literatuur bekend zijn; het beste geschrift dat men kan lezen als men omtrent 'de mens' Dirk de Witte zou willen achterhalen wat hem bezielde (of juist niet bezielde) om eigenhandig een eind aan zijn leven te maken. Behalve grote literaire waarde heeft de roman een even grote documentaire waarde en kan, behalve als roman, worden gelezen en gewaardeerd als nauwkeurige bijdrage tot een biografie van Dirk de Witte."

En zo komen we tot een nieuw item. Met geen woord rept hij in "De laatste deur" over een typoschrift van Dirk de Witte "Dichotomie van een geboorte", dat die bij Manteau aanbood in 1967. Het thema van dit werk staat ook centraal in de roman van Brouwers "Joris Ockeloen en het wachten" die enkele maanden nadien verscheen. Dirk de Witte feliciteert in november 1967 Brouwers met het verschijnen van deze roman: "Ik kan er geen objectief oordeel over geven daarvoor ligt het té dicht bij mijn boek met die onmogelijke geleerde titel: dichotomie van een geboorte. Naar atmosfeer en naar inhoud. Niet op stijl- of taalgebied. [...] Literair,

belletristisch, op het vlak van de virtuositeit kan mijn boek het bij lange niet halen op dat van jou." De Wittes typeschrift werd bij Manteau afgewezen, niet door Brouwers, maar door Julien Weverbergh en door Brouwers teruggestuurd aan De Witte. Ook een tweede poging kreeg een niet. Er zijn geen echt harde bewijzen dat Brouwers zich heeft laten inspireren door de tekst van De Witte, maar ontkennen dat hij op de hoogte was van het project van zijn vriend gaat alleszins te ver. Voor "De laatste deur" is er die rechtstreekse inspiratielijne wel. In mei 1967 schreef De Witte aan Angèle Manteau dat hij druk bezig was met het verzamelen van gegevens voor een essay over zelfmoord bij schrijvers. Voor een eerste deel had hij al genoeg gegevens om met een eerste bundeling te beginnen. "Misschien zegt dit opzet iets voor een eventuele Marnixpocket? Het zou voor mij wel een prikkel zijn als ik wist dat het boek (want tot een boek zal het essay zeker uitgroeien) ergens kon onderbrengen. Nu werk ik tamelijk doelloos en weinig regelmatig", aldus nog Dirk de Witte. Brouwers heeft De Witte nooit als inspirator erkend. Ook nu nog maakt hij er zich vlug van af en heeft het over het plan tot het schrijven van een groot boek over 'zelfmoord in de literatuur' dat hij "sedert het begin van zijn literaire carrière heeft gekoesterd (zulks onafhankelijk van Dirk de Witte; "onze plannen hebben, zonder dat wij dat van elkaar wisten, vaker gekruist, maar dit is een onderwerp voor een beschouwing apart." Meer kan er niet af, zelfs geen verwijzing naar De Wittes "zelfmoordnalatenschap" zoals Brouwers schrijft in een brief aan Harry Prick in 1985. Van De Wittes vriendin Loeki Zvonik kreeg Brouwers in 1980 het koffertje met De Wittes verzameling gegevens over zelfmoordauteurs. "Er zat niets, maar dan ook helemaal niets interessants tussen die papieren", aldus nog Brouwers. Of toch? "Ja, het opstel over Van Roosbroeck heb ik weten op te sieren met gegevens en citaten uit De Wittes zelfmoordkoffertje", dat hij misprijzend "het klad van een manuscript" noemt. Deze verwijzing, die ook in "De laatste deur" anno 1983 stond, sneuvelde nu ook in de tweede editie. Jammer.

Wie gehoopt had dat Brouwers voor deze heruitgave van "De laatste deur" wat gas zou terugnemen, komt bedrogen uit. Het bevat, naar eigen zeggen, herzieningen in vrijwel ieder hoofdstuk (een mooi opstel over de ten onrechte vaak vergeten Frans Buyle), daarnaast bevat het nieuwe hoofdstukken die bestaan uit signalementen of portretten van sedertdien overleden auteurs zoals Daniël Robberechts, Adriaan Venema en Joost Zwagerman. Het interessantst zijn de opstellen uit hoofdstuk zeven waarin hij vrienden en bekenden onderbrengt, zoals de drie genoemden, maar ook Dirk de Witte, Jan Emiel Daele en Jotie 't Hooft. Het lijstje van de vele onbekenden die hij portretteert is lang. In deze nieuwe editie, in twee delen nu en samen met het supplement 1190 bladzijden, de twee dezelfde personenregisters meegerekend, hebben we er een vijftiental geteld. In het supplement zijn het vooral buitenlandse auteurs (Harry Crosby, Hart Crane, Jean Améry) maar ook de Franstalige Vlaming André Baillon. Anderzijds heeft hij vele schrijvers niet opgenomen omdat hun werk ondermaats is gebleven hoewel ze literaire bedoelingen hadden en zeker niet hen die hebben geschreven, maar dan in andere dan strikt literaire genres. Ook zij die trage zelfmoord plegen, of zoals hij het liever noemt begaan, door aan de drank dood te gaan, kregen geen plaats. Het is immers geen vorm van zelfmoord. Verdwenen is het opstel over Gust L. van Roosbroeck omdat achteraf bleek dat hij toch een natuurlijke dood stierf, ondanks andere beweringen o.a. van Marnix Gijsen. Brouwers vraagt excuus voor deze flater maar vernoemt Van Roosbroeck niet. Ook is er een schrijver, wellicht is het Jules Persyn, van wie de doodsoorzaak toch nogal twijfelachtig was. Het opstel verdween volledig en zelfs alle verwijzingen uit de

eerste editie naar Persyn die "evenveel, zo niet aanzienlijk méér, roem en prestige als Ter Braak tijdens zijn leven genoot". Nogal erg onrechtvaardig tegenover deze Vlaamse literatuurhistoricus, criticus, essayist en professor en doctor die uitbundig als de "eerste schrijver-zelfmoordenaar in de Vlaamse letteren" in de editie van 1983 nog werd opgevoerd.

Hoofdstukken over zelfmoordenaars in de vaderlandse geschiedenis, over taal en terminologie in verband met zelfmoord, over psychiatrie en zelfmoord en over het autobiografisch aspect van dit boek maken het tot een echte zelfmoordencyclopedie. Brouwers draagt ze vol piëteit op aan zijn jonge, geliefde vriendin Anne Walravens die in 1973 zelfmoord pleegde. Vooral "Over 'sleutels' en 'indicaties'" is een veelzeggend opstel. Hij stelt hierin dat verschillende Nederlandse en Vlaamse schrijvers zich, op welke wijze en in welke toonaard dan ook, nadrukkelijk over zelfmoord hebben uitgelaten, terwijl ze niet door zelfmoord zijn gestorven, zelfs nu nog in leven zijn. Hij noemt o.a. Gerrit Komrij, Boudewijn Büch, Jean-Marie Berckmans, Geerten Meijnsing en ook Koen Stassijns die in 2016 zijn "laatste gedicht" op Facebook plaatste en aankondigde: "... en dan gaan de luiken dicht. Nu al bedankt voor jullie vele bemoedigende reacties, schouderklopjes, kritiek ... in het verleden. Ik heb voor ieder van jullie mijn best proberen te doen. Het is wat het is. Het was wat het was.". Brouwers commentarieert: "Zelfmoord hoeft niet ... In het oeuvre van iedere schrijver zijn sowieso voldoende 'sleutels' over zijn 'wezen', zijn karakter en denkpatronen te vinden, waarnaast hij niet ook nog tot zelfmoord hoeft over te gaan."

Opmerkelijk is ook dat in een addendum wordt vermeld dat tien jaar na de dood van Dirk de Witte aan zijn graf op het kerkhof aan de abdij van Vlierbeek een herdenkingsplechtigheid plaats had, georganiseerd door de Streek-VVV-Klein-Brabant-Scheldeland in samenwerking met het gemeentebestuur van Sint-Amands. Een fragment uit de "Cantate In Memoriam Dirk de Witte" van Lieven Rens werd er toen voorgedragen. Intussen is het graf van het echtpaar Dirk en Anneke De Witte-Hoegaerts opgeruimd wegens einde van de concessie. Brouwers heeft hiervan wellicht geen weet. Tot slot nog een schoonheidsfoutje: Brouwers heeft wel in deze nieuwe editie van "De laatste deur" Dirk de Wittes geboortedorp Sint-Amands in "Vlaams-Brabant" gelokaliseerd (blz. 595) en dus ten onrechte gewijzigd hoewel er in de eerste editie wel degelijk "Klein-Brabant" stond.

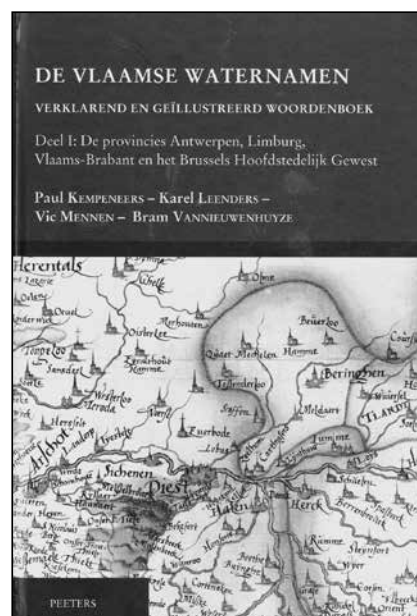
Jeroen Brouwers voltooide met "De laatste deur" een levenswerk waarop hij trots kan zijn, een blijvende getuigenis ook van zijn ongeziene belevingsrijke en veelzijdige eruditie. Het beoogde doel, "een louter literair-historisch werk over zelfmoord in Nederlandstalig literair werk en over Nederlandse/Vlaamse schrijvers die in zelfmoord hun laatste toevlucht zagen", is met glans bereikt. Liefde, empathie en solidariteit, misschien wel medelijden soms, vormen de hoofdtoon. Toch kan hij er niet aan voorbijgaan een kritische noot te laten horen en zelfs af en toe giftige pijlen in de richting van de slachtoffers, zijn slachtoffers dan, af te schieten. Hij kan het niet laten.

JEROEN BROUWERS

De laatste deur. Zelfmoord in de Nederlandstalige letteren
Uitgeverij Atlas Contact Amsterdam/Antwerpen
Twee delen 758 en 432 blz., 65 euro

Een aanwinst voor de toponymie: het woordenboek van de Vlaamse waternamen

Paul Servaes

Met de publicatie van *“De Vlaamse waternamen, verklarend en geïllustreerd woordenboek”* heeft de Vlaamse afdeling van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie een grote leemte in ons taalgebied ingevuld. Het eerste boekdeel is volledig gewijd aan de provincies Antwerpen, Limburg, Vlaams-Brabant en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het gaat hier om het Demerbekken, het Dijlebekken, het Maasbekken, het Netebekken en een deel van het Bene-

den-Scheldebekken en van het Denderbekken. Deze laatste twee komen ook voor in het tweede deel van dit woordenboek dat aan de overige Vlaamse provincies zal gewijd zijn.

Initiatiefnemer voor dit merkwaardig boek was Jozef Van Loon, voorzitter van de Commissie, die op 27 januari 2014 inging op zijn voorstel tot deze unieke publicatie waaraan echt behoefte was. Tot dusver kwamen de Vlaamse waternamen aan bod in monografieën die slechts een bepaalde regio als onderzoeksthema hadden. Een volledig overzicht dat heel Vlaanderen zou bestrijken was er nog niet. Bovendien was er voorheen ook minder belangstelling voor en richtte men zich vooral naar veldnamen, nederzettingenamen, meer bepaald gemeentenamen. Iedereen wil de betekenis van zijn gemeentenaam wel eens weten. Toch is er een uitdrukkelijke relatie tussen beide soorten toponiemen. Zo zijn vaak gras- en bouwlanden evenals nederzettingen genoemd naar een bepaalde waterloop waarvan de geschiedenis soms heel wat verder in het verleden gaat. Omgekeerd danken beken en rivieren hun namen soms aan nederzettingen of landschapselementen gelegen aan hun oevers.

Welk een gigantisch werk de samenstelling van dit boek was, kunnen we best aantonen met te zeggen dat het hier gaat om alle actuele waterlopen in heel het behandelde gebied, de drie Vlaamse provincies en het Brussels Gewest. Het zijn er ongeveer 8.500 en alle krijgen een wetenschappelijk verantwoorde taalkundige verklaring. Paul Kempeneers, Karel Leenders, Vic Mennen en Bram Vannieuwenhuyze, allen lid van de Vlaamse afdeling van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie, zijn de ijverige samenstellers. Als auteur van menig wetenschappelijk werk op dit terrein, o.a. van het woordenboek van de Vlaamse gemeentenamen, spitsten ze

hun onderzoek nu toe op de waterlopen, de “vloeiende” en niet de “stilstaande” waters. Door deze laatste categorie uit te sluiten wegens het te grote aantal namen voor vennen en plassen, missen we onze “wielen” en “moeren”. Het leek hen onmogelijk om die er ook nog bij te betrekken.

Voor dit woordenboek begonnen de auteurs met het opstellen van een inventaris aan de hand van de officiële documenten en de namen gevonden in andere bronnen. Daarna volgde een systematische studie van alle licentiaatverhandelingen, doctorale proefschriften en alle andere bronnen, monografieën, historische en geografische artikels en oude en nieuwere kaarten, enz.

Dan pas kon het eigenlijke samenstellen van de lijst met trefwoorden en de redactie van elk bijhorend artikel beginnen. Na de alfabetisch gerangschikte trefwoorden lieten ze hierop de naam volgen van de gemeente (van vóór de fusies) van het brongebied en van de monding in een andere waterloop. Dan komt de naam van de provincie en het nummer van de waterloop uit de huidige digitale Vlaamse Hydrografische Atlas, de opvolger van de *“Atlas der Waterlopen”* (1877, vernieuwd 1950), in het bezit van alle gemeenten. Volgt dan een aantal attestaties voor de benaming van de waterloop, met vermelding van hun vindplaats en een beknopte beschrijving van de loop. Hierna komt de etymologie of de oudste betekenis van de waternaam en verwijzing naar de literatuur waarop de verklaring gebaseerd is. Men zou denken dat het een saaie bedoening is, maar niets is minder waar. Uiteraard is het boek een onmisbaar naslagwerk voor elke taalkundige en bij elk taalonderzoek, maar ook de geïnteresseerde leek kan er zijn gading in vinden. Het leest heel vlot en is gemakkelijk hanteerbaar, dankzij de index op de gemeentenamen en een lijst van taalkundige vaktermen, symbolen en afkortingen.

Een voorbeeld:

Grote Molenbeek (Brussegem, VB; Hingene, AN; 6): 1845 *Groot Molenbeek* (Vdm), 1877 *Groote Molenbeek* (AW Merchtem), 1877 *Molenbeek* (AW Steenhuffel), 1950 *Grote Molenbeek* (AW Mollem), 2014 *Grote Molenbeek*, *Lippelosebeek*, *De Vliet* (VHA). Grote beek die ontspringt aan de grens tussen Zellik en Kobbegem. Ze vloeit noordwaarts en vormt de grens tussen verscheidene gemeenten. Zo komt de Grote Molenbeek voorbij Kobbegem, Asse, Mollem, Brussegem, Merchtem, Steenhuffel, Londerzeel, Malderen, Lippelo (provincie AN), Liezele, Oppuurs, Puurs, Hingene en Ruisbroek. Hier is de loop fel ingekort richting Kanaal Brussel-Rupel. Het Kanaal zelf is hier verlengd naar de Schelde. Bij Ferraris heeft de waterloop zes verschillende benamingen. Van zuid naar noord: 1771 *Groote Beek ou Grand Ruisseau*, *Meule Beek*, *Eyck Beek*, *Lippeloosche Beek*, *Puersche Beek*, *De Vliet*.

Een belangrijk onderdeel vormen elf woordkaarten waarop de verspreiding van de meest voorkomende grondwoorden, zoals beek, sloot, laak, vliet en lei, maar ook van naamtypes, zoals leugen(beek) en winterbeek, visualiseren. Ook kozen de auteurs voor dertig illustraties (vier schetsen,

twee kaarten en 28 foto's van waterlopen uit het behandelde gebied om ook het landschapselement te tonen dat nauw aansluit bij de waternamen. Het waterrijke Klein-Brabant, omringd door Schelde en Rupel, is hierbij nogal stiefmoederlijk behandeld. Het is alleen met een niet gedateerde foto van het Sas van Bornem op de Oude Schelde vertegenwoordigd, maar wel met de vermelding "Belgiës oudste waterbouwkundige kunstwerk (1592)". Ook in de omvangrijke bibliografie is Klein-Brabant schaars aanwezig. De bekende licentiaatthesissen van E. Moeremans en van J. Spillemackers ontbreken uiteraard niet. Zelfs een bijdrage van pastoor Van Elsen uit Lippelo (uit *Eigen Schoon en De Brabander*) en de bijdrage van K. Roelands "Van Scaldis tot Schelde" in het fotoboek van Bert Peleman *Eeuwige Schelde* worden vermeld. Recenter werk is totaal afwezig. We denken aan de licentiaatthesissen van B. Van Raemdonck *Tussen Schelde en Rupel* (Leuven 1964) en van Patrick Vercauteren *Morfologie van de Beneden-Vliet, in de omgeving van Puurs* (Leuven 1980). Deze laatste schreef ook "Hydrografie van Klein-Brabant" in *Profiel van Klein-Brabant* dat Lions Club Klein-Brabant in 1981 uitgaf. Ook van de publicaties van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant (die dit jaar al tachtig jaar bestaat) en waarin niet zelden het aspect "water" aan bod kwam, geen spoor.

Ondanks enkele schoonheidsfoutjes, alle lof voor dit standaardwerk, een gigantisch project dat op korte tijd werd verwezenlijkt en onmisbaar is als naslagwerk. De uitgeverij Peeters te Leuven wist bovendien van het omvangrijke digitaal manuscript van de auteurs een uiterst verzorgd boek te maken.

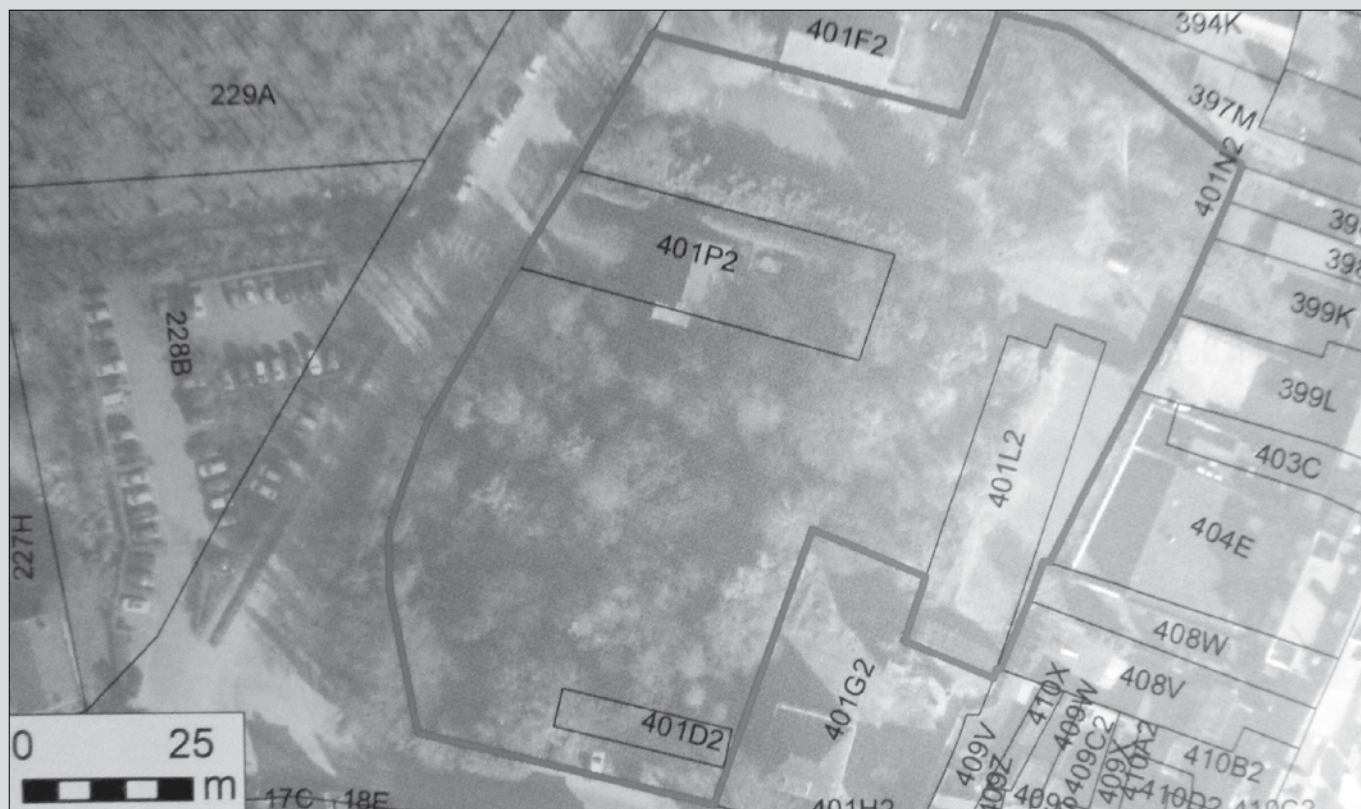
Paul KEMPENEERS, Karel LEENDERS, Vic MENNEN, Bram VAN NIEUWENHUYZE
DE VLAAMSE WATERNAMEN. VERKLAREND EN GEÏLLUSTREERD WOORDENBOEK

Deel I: De provincies Antwerpen, Limburg, Vlaams-Brabant en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest
 Peeters, Leuven/Paris/Bristol Ct, 2016
 426 blz., 35 euro

Archeologische prospectie in Bornem, Kloosterstraat

In maart 2015 werd naar aanleiding van een geplande verkaveling op de hoek van de Kloosterstraat met de Achterweidestraat in Bornem (Bornem, Afdeling 1, sectie B, percelen 401N2, 401D2, 401P2, 401L2) door de cel Onderzoek van de Archeologische Dienst Waasland prospectie gedaan op deze site. Tijdens het onderzoek kon vastgesteld worden dat het terrein on-

derhevig was geweest aan erosie. En hoewel er aanwijzingen waren voor menselijke aanwezigheid in de Romeinse Tijd, werden geen archeologische sporen uit deze periode aangetroffen en kon de aanwezigheid van een site niet vastgesteld worden.

Nattenhaasdonk, archeologisch ontleed

Caroline Ryssaert (ODIN)

Luchtfoto van het gehucht Nattenhaasdonk met daarop de begrenzing, in volle lijn aangegeven, van het studiegebied (luchtfoto 2012 © AGIV). Deze begrenzing is veel ruimer dan het kerngebied in witte lijn dat bestaat uit de kerk en aangrenzende omwalde hoeve die er ooit was. De studie richtte zich namelijk op de volledige bewoningsgeschiedenis.

Inleiding

Het rustige gehucht Nattenhaasdonk, nabij Hingene gelegen en omringd door een pittoresk polderlandschap, trekt al sinds de 19de eeuw de aandacht van geschied- en heemkundigen. De plek wordt geassocieerd met de legendarische pastoor Huveneers, commandant tijdens de Boerenkrijg. Maar ook het oudere verleden sprak menig onderzoeker tot de verbeelding. Dankzij o.m. het werk van Leopold Mees weten we dat er zich vroeger een kerk bevond ter hoogte van de Pastoor Huveneersheuvel. Aan het begin van de 12de eeuw waren twee pastoors verbonden aan deze kerk, wat doet vermoeden dat de plek enig belang had. Bovendien bevond zich vroeger nabij de kerk een omwalde hoeve waarvan sommige onderzoekers vermoeden dat deze terugging tot een mottekasteel.

In 2015 besliste het Agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse Overheid om een studieopdracht uit te schrijven. Deze had als doelstelling om na te gaan wat de oorsprong van het gehucht Nattenhaasdonk was en

hoe het dorp evolueerde doorheen de tijd. Een belangrijk aspect was na te gaan in welke mate er zich nog oude resten bevinden onder het huidige dorp en of deze beschermingswaardig zijn.

Het studiebureau ODIN (ondertussen RAAP België geworden) voerde de studie uit in samenwerking met ArcheoPro en de Universiteit Antwerpen. Ze werden hierbij bijgestaan door een stuurgroep waarin ook de Heemkundige Kring Klein-Brabant vertegenwoordigd was.

De studie richtte zich op het volledige gehucht Nattenhaasdonk en niet alleen de kernzone van de kerk en bijhorende site met walgracht. Een belangrijke doelstelling was immers om na te gaan hoe de bewoning rond die kern evolueerde.

Het onderzoek verliep gefaseerd. Er werd gestart met een bureauonderzoek waarbij alle gekende archeologische en historische informatie werd verzameld. Aansluitend werd samen met de Heemkundige Kring en de

archivaris van de gemeente Bornem in beperkte mate bijkomend archiefwerk verricht. Het terreinonderzoek bestond uit een uitgebreid booronderzoek dat vooral het oude landschap in kaart bracht, een geofysische scan op een gedeelte van het terrein, veldkartering en een proefsleuvenonderzoek. Deze laatste beperkte zich ter hoogte van de zone van de kerk. Tot slot werden labo-analyses uitgevoerd op stalen die tijdens het booronderzoek werden verzameld. Deze labo-analyses lieten toe om een deel van het oude landschap te reconstrueren.

Dit artikel geeft een beknopt overzicht van de belangrijkste onderzoeksresultaten. Voor een uitgebreid verslag verwijzen we naar het rapport van de studie dat online te consulteren is.¹

Een verdwenen landschap

Het gehucht Nattenhaasdonk strekt zich momenteel uit over een langgerekte zandrug of donk die het lager gelegen gebied domineert (zie fig. 1 achteraan dit artikel). Langs noordelijke, oostelijke en zuidelijke zijde is de donk omgeven door het lager gelegen poldergebied. In het westen zien we het hoger gelegen Hingene. Het poldergebied in het zuiden sluit aan bij de hoger gelegen kouters van Wintam. De zandrug ontstond op het einde van de laatste ijstijd. Door de extreme koude en schrale vegetatie kreeg de wind toen vrij spel en waaide een grote hoeveelheid zand op dat terug werd afgezet in de vorm van dekzandruggen, waarvan Nattenhaasdonk er één is.

Het onderzoek toonde aan dat de topografie er oorspronkelijk anders uitzag en de langgerekte rug bestond uit kleinere donkjes die doorsneden werden door geulen. Wanneer de geulen precies ontstonden is niet duidelijk. Wel weten we dat ze vanaf de Romeinse periode opgevuld geraakten met veen. Op dat moment bestond de directe omgeving van de geulen uit een elzenbroekbos. Op de omringende donken ontwikkelden zich open gemengde eikenbossen. Of er ook Romeinen te Nattenhaasdonk woonden, kon niet achterhaald worden. In de omgeving zijn best wat Romeinse vondsten gekend, dus we weten dat de regio bewoond was. En in het veen zijn cultuurgewassen bewaard. Maar het onderzoek liet niet toe deze te onderscheiden van de latere middeleeuwse bewoning. Voorlopig blijft de Romeinse bewoning te Nattenhaasdonk nog een mysterie.

Een deel van de geulen zijn nog herkenbaar in de huidige percelering omdat er later grachten in werden gegraven. Maar een groot deel van dit oude landschap is momenteel verborgen en kon enkel aan het licht gebracht worden met behulp van het geofysisch onderzoek en boringen (zie fig. 2 achteraan dit artikel).

Het is in ieder geval in dit landschap waar zich de bewoning tijdens de middeleeuwen vestigt. Wanneer precies het middeleeuwse dorp ontstond kon niet achterhaald worden. Er werden tijdens het onderzoek geen vroegmiddeleeuwse elementen aangetroffen. Maar de bewoning klimt op zijn minst op tot de 11de eeuw.

De ridders van Nattenhaasdonk

Een opvallend gegeven, en één van de redenen die aanleiding gaf tot dit onderzoek, is dat er uit de volle middeleeuwen een aantal historische bronnen overgeleverd zijn die over Nattenhaasdonk informeren.

In de archieven van de abdij van Affligem wordt een document bewaard dat de oudste informatie bevat over de kerkelijke geschiedenis van Nattenhaasdonk. Daarin bevestigt Wenemar, burggraaf en kastelein van Gent en heer van Bornem op het einde van de 11de eeuw en begin 12de eeuw, dat de kerk van Bornem, met name de abdij, zijnde de kanunniken van Bornem en haar afhankelijkheden, in Haasdonk en Hingene kunnen genieten van hun vrijheden op voorwaarde dat de kanunniken van Bornem twee priesters ter beschikking stellen om dienst te doen in Haasdonk, zoals zijn grootvader Folcard reeds eerder toestond.² Manasses, de bisschop van Kamerijk, bevestigde deze akte in 1101.³

Nattenhaasdonk beschikte dus waarschijnlijk reeds midden 11de eeuw, maar zeker begin 12de eeuw over een plaats waar de eredienst kon worden gehouden. Bovendien was het op dat moment belangrijker dan Hingene, waar de abdij slechts één priester ter beschikking moest stellen.

De vroegste politieke geschiedenis van Nattenhaasdonk is moeilijker te vatten. Nattenhaasdonk ligt immers op de rijksgrens tussen het Graafschap Vlaanderen, een leen van de Franse koning, en het hertogdom Brabant, een leen van de Duitse keizer.

Het ontstaan van het Land van Bornem als territoriale omschrijving hangt waarschijnlijk samen met het ontstaan van het burggraafschap Gent en de oostwaartse uitbreiding van de macht van de graven van Vlaanderen in de 10de en 11de eeuw. Zij voegden Het Land van Aalst, Dendermonde en Bornem aan hun graafschap toe.⁴ Dit gedeelte van het graafschap Vlaanderen, gekend als Rijksvlaanderen, viel binnen de grenzen van het Heilig Roomse Rijk en werd voor het grootste deel in leen gehouden van de Duitse keizer. De graaf van Vlaanderen was op dat moment zowel een vazal van de Duitse keizer als van de Franse koning. Het gebied werd door de graven van Vlaanderen als leen verworven in het midden van de 11de eeuw.⁵ Op basis van het reeds vermelde archiefstuk uit de abdij van Affligem blijkt alvast dat de burggraven van Gent ook de heren van het Land van Bornem waren.⁶ Naast de burggraaf hadden nog andere edellieden belangen in Nattenhaasdonk. Archiefbronnen leren verder dat minstens vanaf 1198 een ridderlijk geslacht aanwezig was in Nattenhaasdonk. De familie van Altena verwierf waarschijnlijk via een familieband met de burggraaf van Gent tienden in het land van Bornem die omschreven worden als recht en vrijgoed (allodium).⁷ Ridder 'Nicolaus de Hauxdonc'⁸ was één van de plaatselijke leenmannen van de allodiale heer van Bornem. Nicolaus de Hexdunc schonk in 1217 de tienden die hij in leen hield van Dirk III van Altena aan de abdij van Affligem. Ook 'Henricus milites de Hauxdonc'⁹ kreeg van Dirk III van Altena de toestemming om een tiende aan deze abdij te schenken. Dit wijst er op dat zij leenmannen van de Altena's waren, die in Nattenhaasdonk en Hingene beschikten over tienden. De akte van 1224 vermeldt 'Nicholaus de Haverdonc et Henricus filius ejus' als getuigen.

In 1250 verkocht Hugo IV, kastelein van Gent, het allodiale¹⁰ land van Bornem, inclusief Hingene en Nattenhaasdonk aan Margaretha II, gravin van Vlaanderen. Het land van Bornem bleef een leen van de graven van Vlaanderen tot het einde van het ancien régime.¹¹

Het historisch onderzoek leert ons met andere woorden dat het dorp Nattenhaasdonk omstreeks 1100 belangrijk was. De aanstelling van twee priesters wijst hier op. Deze dienden immers ook betaald te worden en dat kon alleen indien de nederzetting een redelijke omvang had. Ten laatste op het einde van de 12de eeuw wordt een ridderlijke familie gesitueerd in Nattenhaasdonk. De nederzetting lag bovendien op een strategische plek nabij de grens van het graafschap.

Nattenhaasdonk in volle middeleeuwen (10de-12de eeuw)

Voor de reconstructie van het middeleeuwse Nattenhaasdonk maakten we dankbaar gebruik van het paleoecologisch archief dat bewaard bleek in de afgedekte geulen. Pollen en macroresten uit de omgeving bleven tot op heden bewaard en laten ons toe om na te gaan hoe de omgeving eruit zag. De macroresten in het veen zijn voornamelijk afkomstig van haver en in mindere mate tarwe en gerst. Ook werd er hennep, vlas of lijnzaad geteeld. Opmerkelijk is de vondst van pollen van koriander. In de top van het veen zijn aanwijzingen aangetroffen voor bemesting van de omliggende akkers. Al deze elementen samen wijzen er op dat er in het gebied intensief aan landbouw werd gedaan. Aanwijzingen voor een intensieve landbouw vinden we eveneens terug in de aanwezigheid van een oude, afgedekte akkerlaag dat door middel van het booronderzoek in het volledige studiegebied werd aangetroffen. Daarnaast toonde het geofysisch onderzoek aan dat de donkjes zelf doorsneden werden door kleine greppels die wellicht dienden om het water op de akkers af te laten vloeien, maar eventueel ook om woonerven af te bakenen. Directe aanwijzingen voor de aanwezigheid van gebouwen zijn niet aangetroffen. Een middeleeuws erf bestond over het algemeen uit een woonhuis opgetrokken in hout en leem en enkele kleinere schuurtjes. Dergelijke gebouwen laten bijzonder weinig sporen na en de restanten zijn vaak niet detecteerbaar met behulp van geofysisch onderzoek.

Aanwijzingen voor gebouwen werden wel aangetroffen ter hoogte van de Pastoor Huveneersheuvel. Tijdens het proefsleuvenonderzoek werden restanten van de kerk aangetroffen. Naast verschillende puinlagen werden eveneens twee verschillende natuurstenen funderingen aangetroffen, waarvan de oudste wellicht teruggaat tot de volle middeleeuwen. Ze bestond uit opengestapelde, vlakke stenen in Doornikse kalksteen. Ook werden enkele graven aangetroffen uit deze periode net buiten het areaal van de kerk.

De oorsprong van het Nethof of Hof van Haesdonck

Ook ter hoogte van de omwalde site naast het kerkareaal werden onder de kunstmatige heuvel aanwijzingen aangetroffen voor bewoning. Deze bestonden uit een gracht evenals resten van verbrande leem en houtskool die werden opgeboord. Omwille van de diepte van die sporen en aanwe-

Tijdens het proefsleuvenonderzoek werden de restanten van de fundering van de volmiddeleeuwse kerk aangetroffen. Ze waren opgebouwd uit opengestapelde Doornikse kalksteen.

zigheid van de huidige bebouwing en begroeiing konden de resten niet nader onderzocht worden.

We weten dat op deze locatie later een omwald hof werd opgericht. De hoeve wordt voor het eerst vermeld in de historische bronnen vanaf het begin van de 15de eeuw in denombrementen, cijsboeken en verkoopakten als hof van Haesdonck. Op dat moment is er geen verband meer met de reeds vermelde ridders. Uit een cijsboek en denombrement dat wordt bewaard in het kasteelarchief van Bornem blijkt dat de vrouw van Rumst in de periode 1408–1415 redelijk wat eigendommen en rechten bezat in Nattenhaasdonk.¹² Het Hof van Haesdonck wordt op dat moment gehouden van de heerlijkheid Rumst en Rumst op zijn beurt is een leen van Grimbergen. De heren van Grimbergen behoren tot de Brabantse topadel. Hoewel Hingene en Nattenhaasdonk tot het Land van Bornem behoorden en de graaf van Vlaanderen er wellicht de hoge jurisdictie had, lijkt de kern van Haasdonk op dat ogenblik deel te hebben uitgemaakt van een Brabants leen. Dit wellicht als gevolg van een eerdere schenking door de heren van Bornem en Altena begin 13de eeuw.

Het is dit hof dat volgens sommige auteurs zou teruggaan tot een motte. Tijdens het onderzoek werd deze hypothese verder onderzocht. De nabijheid van de kerk en situering van een ridderlijk geslacht op deze locatie zouden immers goed passen in een dergelijk verhaal. Bovendien blijkt ter hoogte van het hof wel degelijk een kunstmatige heuvel gecreëerd te zijn. Echter, in dit heuvellichaam werden kleine fragmenten baksteen aangetroffen. De introductie van baksteen wordt over het algemeen na 1200 gesitueerd. Dit doet vermoeden dat het heuvellichaam later is opgetrokken dan de periode waarin de meeste mottes werden opgetrokken (namelijk de 10de-11de eeuw). Anderzijds situeert de locatie zich op de hoogste dekzandkop binnen het gebied, wat toch een opvallende locatie is (zie fig. 3 achteraan dit artikel).

De artificiële ophoging ter hoogte van de omwalde hoeve is nog duidelijk herkenbaar in het landschap.

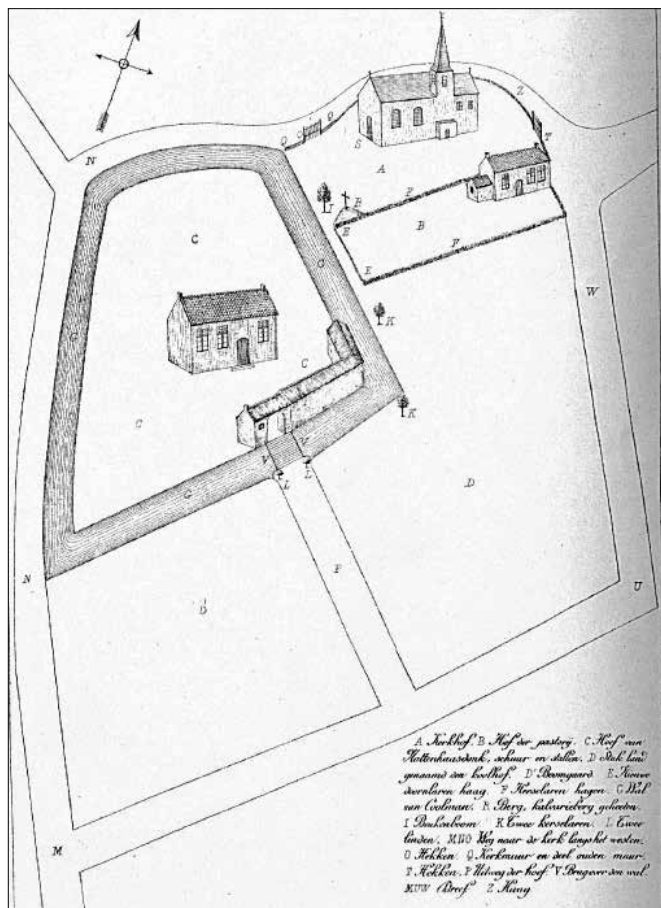
Het Hof van Haesdonck vanaf de late middeleeuwen

Terwijl we over de volmiddeleeuwse uitbating dus weinig informatie hebben, krijgen we op basis van historische bronnen wel een goed idee over het laatmiddeleeuwse Hof van Haesdonck. Zoals hierboven reeds vermeld bestond de kern uit een kunstmatige heuvel, dewelke trouwens nog steeds goed waarneembaar is. Binnen deze heuvel bevinden zich nog massieve muurresten, maar bovengrondse structuren zijn verdwenen. Een schets uit 1705, opgemaakt door landmeter Van Landeghem naar aanleiding van een dispuut tussen de bewoner van het Nethof en de pastoor van Nattenhaasdonk, biedt een goed beeld van de site. Het woonhuis bevindt zich op de heuvel en is omwald. Ter hoogte van de toegangsweg bevindt zich een poortgebouw en ophaalbrug.

In oudere, 17de eeuwse bronnen wordt eveneens gewag gemaakt van o.m. schuren, een waterput en zelfs een gaanderij en toren.¹³ Het hof omvat ook een neerhof waarin zich de moestuin en boomgaard situeren. Een dreef dwarsstreekt dit neerhof en sluit aan bij de weg die rond het hof loopt. Deze weg werd in de 19de eeuw recht getrokken waardoor de connectie tussen opper- en neerhof verloren ging.

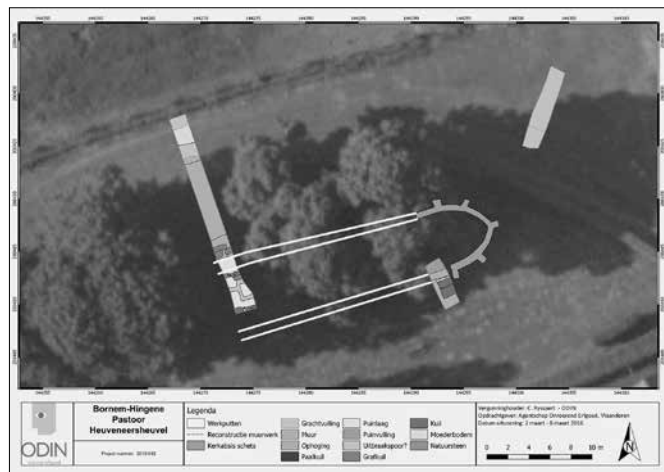

Reconstructie van de locatie van het Nethof en de oude wegen op basis van het Primitief Plan uit 1818 en Atlas der Buurtwegen

De situatieschets van P. Van Landeghem die dateert van 1705. 'Schets der verheene plaats van Nattenhaasdonk, naar P. Van Landeghem 9 december 1705' door J. Vastermans, Schaarbeek-Brussel, overgenomen uit Mees 1894, tussen 294 en 295.

Er was dus wel degelijk sprake van een opper- en neerhof, maar dit neerhof lijkt niet geassocieerd met de locatie van de kerk. Toch lijken kerk en omwalde hoeve een eenheid te vormen. En alhoewel dit niet uit de historische bronnen blijkt, toonde het archeologisch onderzoek aan dat ook het kerkareaal omgracht was en deze gracht aansloot op de gracht van het opperhof. Ook werd vastgesteld dat de kerkheuvel uitgebreid en

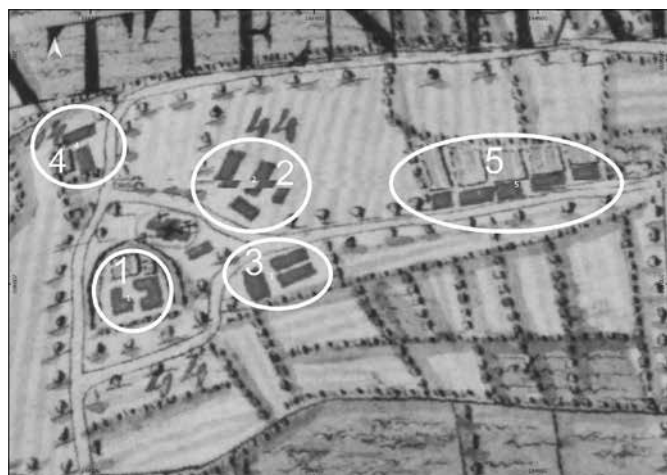

Op basis van het proefsleuvenonderzoek en eerdere opgravingen door G. Delbecke in de jaren '50 van de vorige eeuw kon de locatie van de kerk exact bepaald worden. Uit het onderzoek bleek dat de kerk verschillende malen werd verbouwd en licht uitgebreid. Omheen de kerk werden graven gevonden daterend vanaf de volle middeleeuwen tot de 18de eeuw.

opgehoogd werd. Vermoedelijk vond dit plaats in de late middeleeuwen, na afbraak van het eerste (?) kerkgebouw. Later kende het kerkgebouw nog meerdere ingrijpende verbouwingen. Ook werden resten van begravingen aangetroffen die dateren tot in de 18de eeuw.

Het dorp verdwijnt

Op een bepaald moment gebeurde er een ingrijpende herinrichting van het landschap. Heel wat percelen werden afgedekt door een humusrijk akkerdek. Dit resulteerde enerzijds in het verschijnen van bolle akkers waaronder de oorspronkelijke dekzandkoppen verdwenen. Anderzijds verdwenen heel wat grachten en greppels uit het landschap en werden grotere percelen gecreëerd. Mogelijk past de herinrichting in een breder verhaal. We zien immers dat het opwerpen van bolle akkers ook bv. in het Waasland vanaf de 15de eeuw opkwam.

Minstens vanaf de 16de eeuw was de bewoning te Nattenhaasdonk herleid tot 4 grote hofsteden (nr 1 t.e.m. 4) en enkele kleinere woningen. Die bewoning bleef min of meer ongewijzigd tot de 19de eeuw en wordt mooi geïllustreerd aan de hand van de Ferrariskaart (Ferrariskaart 1777 © geopunt).

Maar we vonden eveneens aanwijzingen dat het dorp op het einde van de late middeleeuwen aan belang inboette. De intensiteit van bewoning kon

achterhaald worden vanaf de 16de eeuw. Op basis van de analyse van het 20ste penningkohier van Hingene uit 1572¹⁴ blijkt dat de bewoning dan reeds beperkt is tot drie hofsteden, een huisje en een huis met hofgracht, namelijk het Nethof. Hieruit blijkt met andere woorden dat er reeds in de 16de eeuw geen sprake meer was van een dorp. Op de historische kaarten vanaf de 17de eeuw zet dit beeld zich verder: naast het imposante Nethof en de kerk worden in de directe nabijheid steeds nog drie andere grote hoven afgebeeld.

Het verdwijnen van het dorp en de herinrichting van het landschap kan ook niet los gezien worden van de toenemende aantallen overstromingen die in het gebied plaatsvonden. De oudste vermelding van een overstroming dateert uit 1302. Dit strookt met de archeologische vaststellingen: we zien immers dat er bovenop de volmiddeleeuwse akkerlaag overstromingssedimenten aanwezig zijn. Daarbovenop bevinden zich de opgehoogde akkers. Was het ophogen van de akkers een antwoord op de overstromingen? Of was het bevolkingsaantal reeds sterk afgenomen door het toenemen van de overstromingen?

Tussen de 16de en de 19de eeuw zijn heel wat bronnen gekend die verhalen over overstromingen in het gebied. In 1825 geeft de grote watersnood in de streek van Hingene en Bornem aanleiding om de parochie en kerk definitief te verplaatsen naar het hoger gelegen Wintam.

Conclusie

Het onderzoek in opdracht van Onroerend Erfgoed heeft aangetoond dat te Nattenhaasdonk niet alleen een verdwenen middeleeuwse nederzetting aanwezig is, maar eveneens een afgedekt landschap. De nederzetting ontwikkelde zich rond de kerk en het Nethof. Wellicht gaat dit hof niet terug op een mottecomplex. Wat wel vast staat is dat het hof vanaf de volle middeleeuwen een imposante, meervoudige omwalde site was en wellicht geassocieerd met een regionale elite, namelijk de ridders van Haasdonk. Het dorp boette vanaf het einde van de middeleeuwen aan belang in. Wellicht is er een verband met de overstromingen die vanaf die periode problematisch werden.

Te Nattenhaasdonk gaat dus een bijzonder verleden schuil dat zeker de nodige bescherming en zorg in de toekomst verdient.

Bibliografie:

- Du Chesne A. 1631. Histoire généalogique de maisons de Guines, d'Ardres, de Gand et de Coucy. Paris.
- http://books.google.be/books?id=F283gvVgVOC&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- MEES L. 1894. Geschiedenis der gemeente Hingene, met uitbreidingen en bewijsstukken. Gent.
- HOOGHE F., VERSTRAETEN W. & ROCHTUS L. 2007. *Het kasteel van Bornem. Duizend jaar Europese geschiedenis. Deel 1. Van het ontstaan tot de komst van Pedro I Coloma*. Jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw.
- HOOGHE F. 2009. *Robrecht van Kassel. Deel 2. Historische banden tussen het Westland en het land van Bornem in de eerste helft van de 14de eeuw*. Oorspronkelijk verschenen in Westhoek. Tijdschrift voor geschiedenis en familiekunde in de Vlaamse en Franse Westhoek, 25, 1-2, 3-48.
- HOOGHE F. 2012. De cijnzen van de Vrouw van Rumst in Haasdonk, Hingene en Bornem (1408). *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw*, 23, p. 4 – 19.
- HOOGHE F. 2013. De heerlijkheid van de Vrouw van Rumst in Haasdonk, Hingene en Bornem (1408). *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw*, 24, 7 – 18.
- Caroline Ryssaert, Rob Paulussen, Joep Orbons, Marleen Arkens, Frederike Verbruggen & Ben Van Genechten, 2016. Een archeologische evaluatie en waardering van Bornem-Hingene, Pastoor Huveneersheuvel (Bornem, provincie Antwerpen). ODIN rapport.
- VAN VEEN P. & VAN DER SIJS N. 1997. Van Dale etymologisch woordenboek

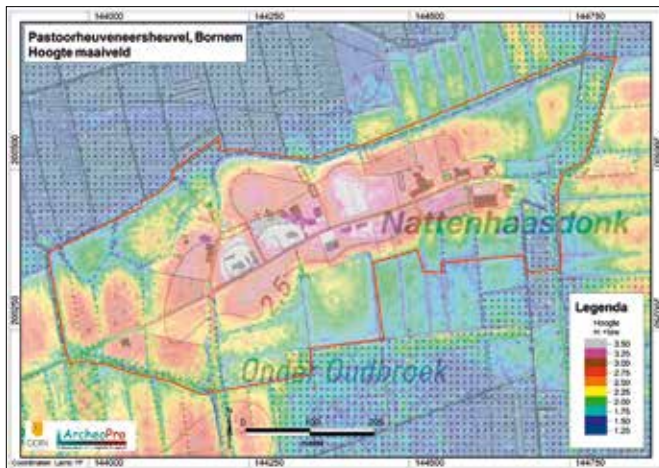

Fig. 1 Een digitaal hoogtemodel brengt de topografie van het terrein in beeld door middel van kleuren (Lidar data © NGI). Hierop is goed te zien hoe Nattenhaasdonk tussen 2,50 en 3,50 m. TAW het omliggende landschap domineert.

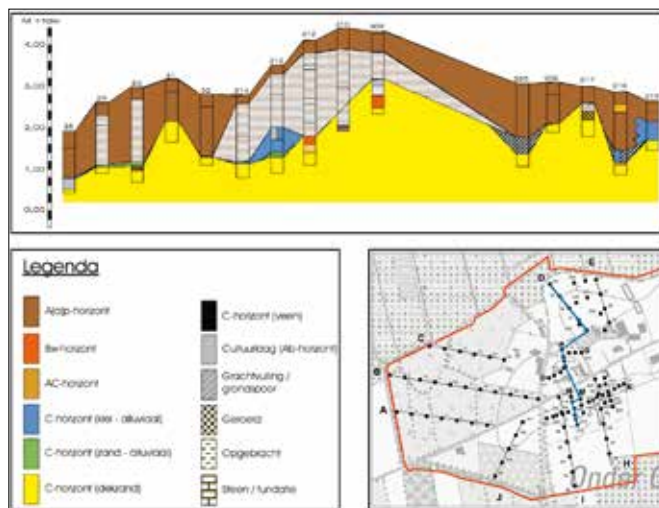

Fig. 3 Dwarsdoorsnede van de zone ter hoogte van het Nethof. In geel is het oorspronkelijk dekzandlandschap weergegeven. De ophoging van het hof wordt weergegeven in stippellijn, terwijl het opgebrachte akkerdek in bruin is weergegeven. Onderaan rechts de aanduiding van de boorraden en boringen.

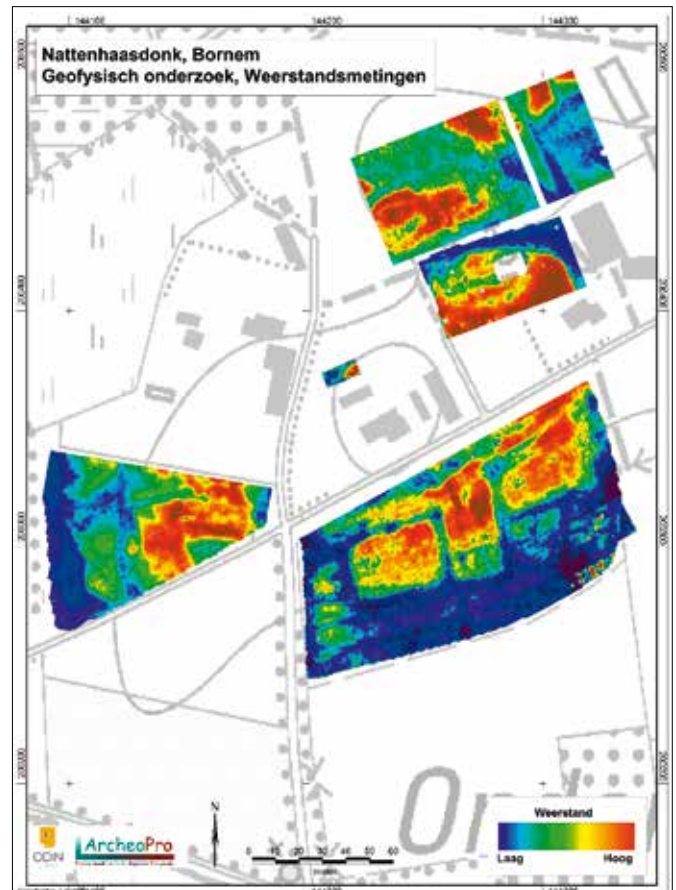

Fig. 2 Resultaten van het geofysisch onderzoek (weerstandsmetingen) ter hoogte van de kruising Nattenhaasdonk en de Pastoor Huvenerstraat. De blauwe gebieden geven zones weer waar zich grachten bevonden.

- ¹ Zie Ryssaert et al. 2016. Te consulteren via <https://oar.onroerendergoed.be/publicaties/STUA/37/STUA037-001.pdf>
- ² Archief van de Benedictijnen - Abdijs van Affligem. 1246-1801. Circa 7 strekkende meter. Onderdeel van fonds: Conventualia en kloosterarchieven Aartsbisdom Mechelen - ancien régime. 13de eeuw-20ste eeuw. In: *ODIS*. Record Last Modified Date : 14 januari 2011. www.odis.be/Ink/AE_9827. Transcriptie Mees 1894.
- ³ Du Chesne 1631.
- ⁴ Hooghe 2009, 1.
- ⁵ Hooghe 2007, 37.
- ⁶ Hooghe 2007, 44.
- ⁷ Hooghe 2007, 110-111.
- ⁸ Mees 1894, 445.
- ⁹ Mees 1894, 445.
- ¹⁰ Van Veen & van der Sijs 1997: middeleeuws latijn allodium = vrij erfgoed; <http://www.britannica.com/topic/allodium>: Allodium, (allöt: "full property") land freely held, without obligation of service to any overlord. Allodial land tenure was of particular significance in Western Europe during the Middle Ages, when most land was held by feudal tenure. 'Allodium' betekent letterlijk 'geheel eigendom'. Het allodium is dus geen leen.
- ¹¹ Hooghe 2007, 43 en 124; <https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/geheel/120424>
- ¹² Bornem Kasteelarchief, Série1, reg. 3. Transcriptie van Hooghe F. & Croket B; Hooghe 2012, Hooghe 2013.
- ¹³ Mees 1894, 294. Het oorspronkelijk archiefstuk waarin dit wordt beschreven kon niet meer terug gevonden worden.
- ¹⁴ De originele registers worden bewaard in het Stadsarchief Gent Reeks 28 map 29/121. Bewerking B. Croket.

De Mededelingen gaan digitaal

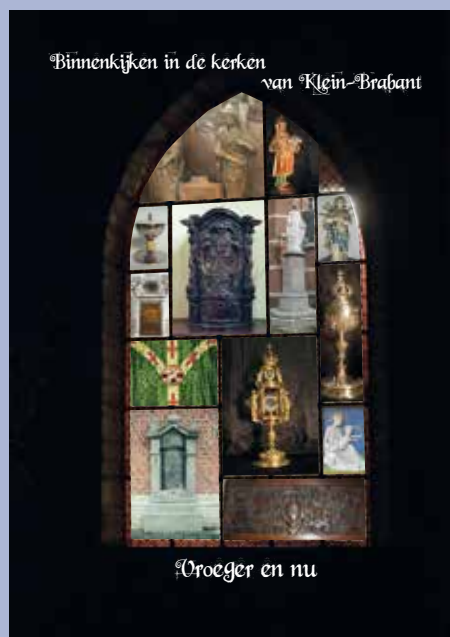
Sinds de eerste *Mededelingen van de VHKB* aan onze lezers werd verdeeld, is al een hele tijd gepasseerd. Het was december 1995 toen dit contactblad of nieuwsbrief boven de figuurlijke doopvont werd gehouden. De bedoeling was en is nog steeds onze leden-lezers een forum te geven waar ze hun eigen speurwerk – hetzij op (kunst)historisch, heemkundig, genealogisch of literair vlak – kunnen delen met anderen. Op een vrij sobere manier begonnen – tot en met nummer 19 was dit via kopies in A5-formaat – is deze publicatie gegroeid tot een erg verzorgde, gedrukte uitgave met kleurencover, meermaals met een omvang van meer dan 50 pagina's. De appreciatie van onze lezers is dan ook enorm.

Ondertussen is de wereld gedigitaliseerd en moeten we mee met onze tijd. En ook om al de gepubliceerde, soms heemkundig belangrijke wetenswaardigheden niet verloren te laten gaan, zullen alle Mededelingen ingescand worden en via pdf op onze website beschikbaar worden gesteld voor iedere geïnteresseerde.

Als surplus hebben we eveneens een digitale **Nieuwsbrief** gelanceerd, met beknopte info, om onze leden-lezers meerdere keren per jaar op een aangename manier te informeren over leuke vondsten en nieuwe uitgaven van de VHKB.

Het is daarom belangrijk uw e-mailadres te kennen, zodat we dit alles kunnen doorsturen. U mag er zeker van zijn dat we dit e-mailadres niet doorgeven aan anderen en u kan zich ook altijd uitschrijven. Gelieve uw e-mailadres, met andere adresgegevens, door te geven aan martine.vankeer@gmail.com.

Verwacht in december 2017

Nieuw jaarboek VHKB

Naar traditie zullen we in december ons nieuwe jaarboek voorstellen in Erfgoedhuis De Casteleyn. Via dit nieuwe boek met als titel **BINNENKIJKEN IN DE KERKEN VAN KLEIN-BRABANT. VROEGER EN NU.** willen we de lezer een overzicht geven van het brede spectrum aan kunst in en om onze kerken. Zowel cultusobjecten als schilderijen, beeldhouwwerk, edelsmeedkunst, glasramen en nog zo veel meer worden op een vlotte, maar toch wetenschappelijk verantwoorde manier beschreven. Zelfs de klokken worden niet vergeten. Honderden foto's visualiseren al die pracht. En af en toe kleurt een anecdoten de sfeer in de parochies of geloofsgemeenschappen. Een erg interessant boek, zeker nu over de toekomst van onze kerken wordt nagedacht.

Voor info over prijs, leverdatum en -modaliteiten kan u vanaf 15 september terecht bij het secretariaat van VHKB op onderstaande adresgegevens of u kan op zaterdagvoormiddag langskomen in Erfgoedhuis De Casteleyn.

Voor inlichtingen en bestellingen:

Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw, p/a Secretariaat VHKB, Dascottelei 14 Bus 6, B-2100 Deurne (België)

GSM: 0478/911512 - E-mail: heemkunde_klein_brabant@skynet.be

Erfgoedhuis De Casteleyn, W. d'Urselstraat 5, 2880 Hingene-Bornem

Check ook even volgende website: www.heemkunde-klein-brabant.com